

OSMANLI İÇ HUKUKUNDA ZORUNLU BİR TEHİR (MÜRTEDE MADDESİ)

Doç. Dr. Selahittin ÖZÇELİK*

1. İrtidadın Tanımı ve Tespiti

"Mürted" bir şeyden yüz çeviren, bilhassa İslâmiyetten yüz çeviren anlamına gelmektedir. Dinden dönmeye irtidad veya ridde denilmektedir. İrtidad gerek şifahen gerek dinî bir akideyi red etmek, gerek fiilen Kuran'a hürmetsizlik göstermekle meydana gelebilir. İrtidad Arapça bir kelime olup red kökünden gelmektedir. İrtidâd, İslâmdan dönme anlamında sarahaten ve kendi lafzı ile iki yerde zikredilmiştir¹ ki bunlar Bakara Suresi ayet 217, Maide Suresi ayet 54'dür. Yine Kur'an'da irtidadın anlam olarak zikredildiği ayetler de vardır². Mürted ve irtidadla ilgili hadisler de mevcuttur. Mürtede uygulanacak cezalar konusunda ve özellikle ölüm cezası Kur'an'da değil yalnız sünnette varid olduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkati çeken husus din olarak İslâm'ın terk edilmesidir, yani; "İrtidad, din-i celil-i İslâm'ı kabul ettikten sonra dönmektir. Yani; esasen Müslüman olan veya bilâhare din-i İslâm'ı kabul etmiş bulunan bir şahsın bilâhare dönüp başka bir dine intisab etmesi veya hiçbir din ile mukayyed bulunmayıp inkârı mahza sapması demektir. Bu hale

---

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1. Numan A. Es-SAMARRAÎ, *İslam Fıkında Mürted'e Ait Hükümler*, Tercüme; Osman Z. SOYYIĞIT-Ahmet TEKİR, İstanbul 1970, s. 17-20.

2. *Kur'an*; Âli İmran 86, 90-91, 106, 177, En-Nisa 137, En-Nahl 106, El-Hac 2, Muhammed 32.

"riddet" de denir. Böyle bir şahsa da "mürted" denilir³. Başından itibaren İslâm dinine mensup olmayan ve daha sonra İslâm'dan başka dini kabul eden bir şahıs İslâm hukukuna nazaran irtidad etmiş sayılmaz ve hareketine engel olunmaz⁴. Ancak, biraz sonra da açıklanacağı gibi, Osmanlı hukuk geleneği içinde başka dinler arasında dikey hareketliliğe de izin verilmeyecektir.

Mürted olmanın veya öyle kabul edilmenin şartları vardır. Bunlar; ergenlik, akıl ve ihtiyar (irade) olarak sıralanabilir⁵. Bu şartlar içinde akıl dikkati çekmektedir. Delinin veya deli hükmünde olan her şahsın islamlığı da, irtidadı da sahih değildir. Sarhoşun irtidadı hakkında ise İslâm hukukçuları ihtilaf içindedirler. O halde irtidad, ancak sahibinin ihtiyâr ve hürriyetiyle vaki olursa mu-teberdir⁶.

İslâmı terk yani irtidad, ya mürtedin kendi ikrarı veya bu husustaki şahitlerle tesbit edilir. Eğer, mürted İslâmı terk ettiğini ikrar ederse, tevbeyle davet edilir. Israr ederse cezalandırılır ki, bu genellikle ölüm cezası olmaktadır⁷. Bu şekil irtidada hüküm ve ceza, Osmanlı hukuk sisteminde de uygulanmıştır.

Aynı şekilde ihtida olayında da şart ve şahitler aranmaktadır. Her iki olayda da mutlaka mahkeme kayıtlarına ihtiyaç duyulmuş ve bunların kayıtları tutulmuştur. O halde olay sıradan bir din değişikliği olayı değil en az bunun kadar önemli bir hukuk meselesidir. Biraz sonra açıklayacağımız gibi aynı zamanda da bir iktisadî meseledir.

Bilindiği gibi İslâm'ın ilk intişar senelerinde bir insanın müslüman kabul edilebilmesi için; a) Allah'tan başka ilah olmadığına,

3. Ömer Nasuhi BİLMEN, "*Hukukî İslâmiyye ve Fikhiyye*" Kamusu, Cilt: 4, İstanbul 1969. s. 5.

4. Bilmen, a.g.e., s.6.

5. Samarraî, a.g.e., s. 10.

6. A.g.e., s. 53, 81. Bilmen, irtidadın tahakkuku için başlıca iki şartın gerektiği kanaatinde. Birinci şart, akıldır. ikinci şart, tav' (isteyerek bir şeyi yapma) ve rızadır (Bilmen, a.g.e., s. 8).

7. Samarraî, a.g.e., s. 208 vd.; Bilmen, a.g.e., s. 9.

b) Muhammed'in O'nun kulu ve Resulü (elçisi) olduğunu söylemesi yeterli oluyordu. Bu olaya "*Kelimeteyn-i Şehateteyni kabul ve tasdik*" denmektedir. Zamanla Arap- İslâm ordularının Arap Yarımadası'na tamamen hakim olduklarını görmekteyiz. İslâm'ın ilk yıllarında ortaya çıkan ridde olayları içinde iktisadî bir hüküm olan "*zekat*"ın reddedilmesi ve verilmemesi göze çarpmaktadır.

Arap Yarımadası dışına taşan ilk İslâm Devleti yeni kültürler, milletler ve medeniyetlerle karşılaştı. Daha önceleri bedevî yahut site (şehir) devleti hayatı yaşayan bir topluluk yepyeni bir anlayışla cihanşumul bir devlet anlayışına sahip olmak ve bu anlayışın gereklerini yerine getirmek gibi muazzam bir mesele ile karşı karşıya geldi. Bu anlayışın icaplarından birisi de esaslı bir maliye teşkilatı ve anlayışı idi. Yine buna ilave olarak Bizans ve Sasani toprakları feth edilince başka dil ve dinden insanlar da bu devletin sınırları içinde yer almaya başlamışlardı. Maliyesi sağlam bir teşkilata dayanmayan bir devletin uzun ömürlü olmayacağı gerçeğinden hareketle ve İslâm'ın iktisadî hükümlerine dayanılarak bir malî sistem oluşturulmuştur. buna göre devletin vatandaşı olanlar müslüman iseler zekat verecekler, müslüman olmayanlar ise cizye vereceklerdir. O halde müslüman memleketlerde Müslim ve gayrimüslim nüfusun bilinmesi için, kayıtların tutulması her şeyden önce iktisadî bir mecburiyettir. Her halde bu devirde ilk ciddi sayım ve tespitler yapılmış olmalıdır.

2. Osmanlı Hukuk Geleneği İçinde Mürted Olayının Değerlendirilişi

Zengin bir Türk- İslâm kültür birikiminin mirasçısı olan **Osmanlı Devleti** de Müslim ve gayrimüslim reayanın verecekleri vergileri tesbit için tahrirler yapmıştır. Zamanla **Osmanlı Devleti** sınırları içinde yaşayan gayrimüslim reayanın nüfusunu ve iktisadî durumların gösteren cizye defterleri ortaya çıkmıştır.

Bilindiği gibi **Osmanlı Devleti**'nde reaya mensup oldukları kavimlere göre değil sahip oldukları dinlere göre isimlendirilirdi. Din ve hatta çoğu zaman da mezhep değiştirmek başlı başına bir me-

seleydi. **Osmanlı Devleti**'nin herkesi dinlerinde serbest bıraktığı bir vakiadır. Ama din ve mezhep değiştirme konusunda aynı serbestliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir söyleyişle; Osmanlı toplumunda dinî anlamda bir yatay hareketlilikten nispeten bahsedebiliriz. Dinler arası geçiş de diyebileceğimiz dikey hareketlilikten bahsetmek ise oldukça zordur. Yalnız bu zorluk başka dinlerden İslâm dinine geçişte pek görülmez. Bunun da bazı şartlarının olduğundan az önce bahsetmiştik. Aynı şartların Osmanlı hukuk sistemi içinde de geçerli olduğu bir gerçektir. Müslümanlığı seçen kişi akıl sahibi olacak, yaşı uygun ve kendi iradesiyle zorlama olmadan İslâm'ı kabul edecektir. Bütün bunların şahitlerle mahkeme huzurunda ifade edilmesi gerekmektedir. Bunları yerine getiren kişiye müslüman olduğuna dair bir ilâm verilmektedir⁸.

Müslümanlıktan vaz geçtiğini söyleyen veya hakkında bu tür bir söylenti olan kişi için de aynı işlem yapılmaktadır. Ancak kendisine müslüman olmadığına dair ilâm verilmek yerine "*idam edileceği hükmü*" hatırlatılarak kararından vazgeçmesi istenilmekte, ısrarı halinde genellikle cezalandırılmaktadır.

Burada Müslümanlığın vatandaşlık kavramı ile eş tutulduğunu, bundan vazgeçenin bir nevi "*devlete ve vatana ihanet*" suçu işlediğine hükm olunduğu da söylenebilir. Yine bu mesele bir toplum düzeni ve ahlakî bir mesele olarak da değerlendirilmektedir. Dininden çıkıp, toplum düzenini bozan, Müslümanları rencide eden kişi, onların arasında elini kolunu sallayarak dolaşamazdı. Keza İslâm toplumunun içine giren ve hatta devlet ve toplum sırların elde eden kişi cezasız bırakılamazdı⁹. Bunun yanında Osmanlı hukuk sisteminin uzun yılların birikimi olan İslâm hukuk geleneğine dayandığını da unutmayalım. Bu gelenek de kesin olarak mürtedin cezalandırılmasını ve bu cezanın da "katil" olmasını istemektedir. Yine çağdaş bir İslâm hukukçusuna göre; "İrtidadın manası İslâm dinine bağlı olduktan sonra onu bırakıp terk etmektir. Binaenaleyh

8. Ayrıntılı bilgi için bk: Osman ÇETİN, *Sicillere Göre Bursa 'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara 1994, s. 84-86.

9. Hayrettin KARAMAN, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku, Giriş ve Amme Hukuku*, İslam 1993, s. 223-224.

irtidat ancak Müslüman için sözkonusudur. İslâm hukuku mürtede ölüm cezasını uygular. Çünkü mürted irtidat etmekle İslâm dinine karşı bir durum almış ve İslâm toplumunun dayandığı nizama karşı çıkmıştır. Binaenaleyh bu suç için verilecek cezada umursamaz davranmak; düzenin bozulmasına sebep olabilir. Bu yüzden suçluyu toplumdan tamamen koparmak için öte yandan da suçta tevessülü azaltmak için cezanın son derece ağır olması gerekir. Şüphesiz ki insanları suç işlemekten alıkoyabilen en kuvvetli ceza ölüm cezasıdır"¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin son asrına ait olmakla birlikte, din değiştirmenin hele mürtedlerin devletin güvenliği açısından teşkil ettiği mahzurları gözler önüne seren bir belgede; "*Rusya'dan gelip ihtida ederek kabul olunan eşhasın bir kısmı muahharen irtidat eyleyerek aldıkları tezkire-i Osmanîyeleriyle beraber Dersaadet'e ve Macaristan'a savuştukları ve bir kısmının silk-i Askerîye dehalet ettikten sonra yine Rusya'ya firar eyledikleri gibi bazıları da Ermeniler'i Rusya'ya hicrete teşvik etmekte olduklarından bahisle ba'dema bu makulelerin kabul olunup olunmamasına dair*" hükümetten bilgi istendiği görülmektedir"¹¹.

Bu çalışmanın daha sonraki sayfalarında tekrar sözü edilecek olan, **Rusya**'dan gelerek ihtida eden ve sonra irtidat edenlerin durumlarının sorulduğu Erzurum Vilayeti'nden gelen bu telgraf üzerine, Dahiliye Nezâreti'nin tezkiresi Meclis-i Vükelâ'da 30 Kanunisanı 1309/ 12 Şubat 1894 tarihinde görüşülmüştür. Bu olayda devletin güvenliği birinci derecede sözkonusu olduğu halde, mürtedlere idam cezasının uygulanması bir tarafa, sözkonusu şahıslar için "*mürted*" lafzı da kullanılmamıştır. Alınan karar; "*Memalik-i Ecnebiye ahalisinden olupta bil'ihida Memalik-i Hazret-i Hilafetpenahiye'ye geleceklerin kabul edilmemesi münasib ve muvafık-ı hal ve maslahat olamayacağı gibi mühtedilerden marziyye-i Hükümet-i Seniye'ye gayr-ı muvafık halatda bulunanlar hakkında*

10. Abdulkadir UDEH, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk C. 2*, ter. Akif Nuri, İstanbul 1976, s. 275-276.

11. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)*, 79/119.

tedabir-i lazime ittihazı dahi muktezi bulunduğuna binaen, ba'de-zin ihtida ile Memalik-i Şahane'ye geleceklerin hududlardan uzak-ça mahallerde iskan etmeleri ve gerek bu makulelerin ve gerek el-yevm mevcut olan mühtedilerin haklarında takibat-ı icabiyede mübaderetle bunların etvar ve hareketinin al'ed-devam nezâret altında bulundurulması" şeklindedir¹². Burada açıkça görüldüğü gibi mürtedlerden söz bile edilmemektedir.

Burada ilave edilmesi gereken bir husus da, şu veya bu şekilde daha önce zorla ihtida ettirildiği söylenen veya bu şekilde bir kanaat oluşan kişilerin irtidadı halinde "*mürted*" cezasının uygulanmamasıdır.

Osmanlı Devleti'nin bu konudaki titizliği, yani dinler arası dikey ve yatay hareketliliğe İslâm dışında müsaade etmemesi, hem dinî gelenekten, hem de iktisadî endişeden kaynaklanmaktadır. Dinî inançlarına göre malî kayıtları tutulan kişilerin sık sık din ve mezhep değiştirmeleri bu kayıtları hükümsüz kılacaktır.

Osmanlı Devleti'nde mürtedler hakkında uygulanan cezanın her zaman "katl" olduğunu da kesin olarak söylemek durumunda değiliz. Osmanlı siyasî (kazaî) hudutları içinde yer alan bütün kazaî birimlere ait Şeriyeye Sicillerinin tamamı incelenmeden bir neticeye varmamız mümkün değildir. Aynı cümleden olmak üzere, Osmanlı hukuk tarihine ve anlayışına yeni anlayış ve görüşler getireceği muhakkak olan Mühimme Defterlerindeki bilgiler de bize yardımcı olacaktır. Yine de bizim gözden geçirmeye fırsat bulduğumuz Mühimme Defterlerinde bu konuya ait mühim kayıtların olduğunu görüyoruz.

Mühimme Defteri kayıtlarına göre mürted vak'aları umumiyetle acemi-oğlanları arasında veya serhad boylarında Hristiyan ve Müslümanların muhtelit olarak yaşadıkları yerlerde meydana gelmektedir. Zaman zaman bu olaylar devletlerarası bir boyut da kazanabilmektedir. Bu tür mürted vak'alarına bazı misallerle açık-

12. BOA. MV. 79/19.

layalım. Cemaziyelevvel 972 tarihini taşıyan ve "Kaysariyye beğini ve kâdısına" gönderilen bir hükümde "*Bundan akdem emr-i şerifimle taht-ı hükûmetinizden cem' olunan acemi-oğlanlar Âsitâne-i Sa'âdetim'e gelüp müsliman olduklarından sonra ba'zı kaçup girü yirlerine varup mürted oldukları istimâ' olındı*" denilerek bu hususun inceden inceye araştırılarak, böyle bir durum sözkonusu ise, bunların kaç kişi olduklarını, isimleri ve resimleri ile yazılıp, defter edip kendilerinin "*kayd ü bend ile*" güvenilir kişilerle İstanbul'a gönderilmeleri, yolda ve izde "*gaflet ve gaybet itdürmekten hazer*" eylemeleri emr edilmektedir¹³. Yine Kayseri kâdısına gönderilen 26 Ramazan 972 tarihli başka bir hükümde; Çukur köyünden alınan Yunus isimli acemi-oğlanı Sarımsaklı köyünden Kaya Keşiş oğlu Nikola tarafından ifsad edilerek, Nikola'nın kardeşi Sarımsaklı Papası olan Papa Pavlos'un evinde mürted ettiklerinin anlaşıldığı belirtilerek, Kaya Keşiş oğlu Nikola ve Papa Pavlos'un İstanbul'a gönderilmeleri ve küreğe konulacakları ifade edilmiştir¹⁴. Fakat bu hükümde mürted acemi-oğlanı Yunus ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Yine 15 Rebiülevvel 979 tarihli ve Dimetoka kâdısına yazılan bir hükümde de Toğancı köyünden İbrahim, Yunus, Musa; Saltuk (?) köyünden Hasan ve Süleyman; Firos köyünden Murad ve Habîb; Sâyis köyünden Karagöz; Demirören Köyünden Mehmed ve Mustafa; Ardarosic (?) köyünden İskender ve ali; Gökçeşinar köyünden Mustafa'nın acemi-oğlanı olarak müslüman oldukları ve İstanbul'a geldikleri, Türk üzerinde iken kaçarak mürted oldukları bildirilerek bu olayın iyice araştırılması, duruma göre sözü edilen şahısların Anadolu Ağasını teslim edilmeleri istenmektedir. Bu hususun çok önemli olduğu da ilave edilen hükümde herhangi bir cezalandırmadan bahsedilmemektedir¹⁵. Yine acemi-oğlanların mürted olmalarıyla alakalı olarak 29 Safer 979 tarihli Yanbolı kâdısına gönderilen hükümde; Leskendire (?) kö-

13. *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet-Transkripsiyon ve İndeks, I*, Ankara 1995, s. 314, Hüküm no: 574.

14. *6 Numaralı Mühimme Defteri II*, Hüküm no: 1070, s. 138.

15. *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572), Özet-Transkripsiyon ve İndeks, II*, Ankara 1996, s. 148, Hüküm no: 982.

yünden Bato'nun daha önce müslüman olup, 4 yıl Türk üzerinde kaldığı ve bir 3 senede türbede hizmet eylediği halde mürted olarak evlendiği, oğlu ve kızı olduğunun anlaşıldığı bildirilerek, olayın araştırılmasını, bu durumun doğrulanması halinde sözkonusu şahsın bahsedilerek İstanbul'a yazılması istenmektedir¹⁶. Bu belgelerin ortak özelliği "katl" cezasından bahsetmemesidir.

Sıradan bir mürted olayından bahseden 15 Şaban 973 (7 Mart 1566) tarihli Tekfurdağ kâdısına yazılan bir hükümde; Tekfurdağ'a bağlı Işıklı köyünden Todor adlı zimmînin müslüman olup, sonra tekrar kendi dinine döndüğü bildirildiğinden, durumun iyice araştırılarak müslüman olduktan sonra dinden çıktığı doğrulanırsa adı geçen zimmînin hapsedilmesi ve vaziyetin arzedilmesi istenmektedir¹⁷. Dikkati çeken husus burada da ölüm cezasından bahsedilmemesidir.

Sınır boylarında meydana gelen mürted vak'alarına herhalde diğer bölgelere nispetle biraz daha fazla rastlanmaktadır. 22 Şevval 978 tarihinde Kilis Begine yazılan bir hükümde; "*Klis Sancağı serhadd olup ehl-i İslâmla küfar muhtelit olup*" bir çok kimsenin İslâm olup, sonra darü'l-harbe giderek irtidad ettiklerini anlaşıldığını, irtidad eden şahısların geride bıraktıkları aile ve çoluk çocuklarını dokunulmaması, ancak mal ve mülklerini mîr3i için zaptedilmesi istenmektedir¹⁸. Buna benzer bazı mürted vak'aları Venedik ile olan münasebetlere de yansımıştır. 20 zilkade 973 (8 Haziran 1566) tarihinde Venedik Doju Bronimus Pribol'a yazılan bir nâme-i hümayunda borcunu ödemeyerek Venedik'e giden iki kişinin hem borçlarını ve hem de kendilerinin alınması için Venedik'e gönderilen, ancak orada irtidad eden "*Dergah-ı Muallâ*" kapıcılarından Mehmed'in yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir¹⁹. Venedik ile alakalı bir mürted vak'asını da Mora Sancağı Beği Osman'ın mektubundan öğreniyoruz. Buna göre; Venedik ada-

16. A.g.e., Hüküm no: 996, s. 156.

17. *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Özet ve İndeks*, Ankara 1994, Hüküm no: 1195, s. 194.

18. *12 Numaralı Mühimme Defteri I*, Hüküm no: 585, s. 365.

19. *5 Numaralı Mühimme Defteri*, Hüküm no: 1825, s. 294.

larından Zakise kalesine yakın yerlerdeki müslüman kulları ve cariyeleeri kaçıp, adaya gittikleri, ada prodori marifetiyle kiliseye götürölüp mürted olundukları, bu durumun anlaşılması ile sahipleri tarafından mektupla bu şahısların iadelerini talep edildiği, Venedikli görevli tarafından böyle bir olayın olmadığının söylendiği, "*efrenciyyü'ül-asl*" üç kulun konuşmalarından ve diğer istihbarat çalışmalarından bu olayın doğruluğunun tahakkuk ettiği ve bunu mahkeme sicili ile yine Venedikli görevliye gönderildiği, bu girişimden de bir netice alınmadığı anlaşılmaktadır. Venedik Dojuna yazılan hükümde: "*mabeynimizde olan dostluğa ve ahd (ü) emâna mugayir bu makule vaz' idenlerün haklarından gelinmek mühimm olmağın*" denilerek mutlaka bu şahısların bulunması, bu olayda olduğu gibi "*Ahd ü emâna mugayir iş yapanların haklarından gelinmek babında*" elinden ne geliyorsa yapması, bundan sonra da kimsenin bu gibi şeylere cür'et etmeye iktidarının olmaması gerektiği ihtar olunmaktadır²⁰.

Sınır boylarında meydana gelen mürted vak'alarına bir başka misal de Sigetvar civarındadır. Hadise Sigetvar'ın fethinden önce olmuştur. Pojega Begi Veli Beg'e ve Pojega kâdîsına 25 Şevval 966 tarihinde gönderilen hükümde; İstanbul'a ulaşan mektup ve sicile göre; Pojega'ya bağlı köylerin reayasından bazı zimmîler ve mürtedlerin Sigetvar Kal'ası'na vararak haydut öldükleri, küffar haydutlara kılavuzluk ettikleri, Osmanlı topraklarına girerek fitne ve fesada sebep oldukları "*mucib-i ibret için esîr ve siyâset olunmadıklarından*" dolayı fitne ve fesadın ziyadeleştiiğinin "*ayân-ı vilayetin*" şikayetlerinden anlaşıldığı bildirilerek, Söz konusu şahısların buralardan alakalarının kesilerek Hersek ve yahud başka yerlere sürgün ettirilmelerini, bunların kaç hane ve ne kadar kimse olduklarını, nerelere sürgün edildiklerine dair hazırlanan defterin gönderilmesi istenmektedir. Hükümün sonunda, "*Bu bâbda tamâm hakk üzre olup, kendi hallerinde olanlara dahl olmaktan ve ehl-i fesâd himayet olmadan hazer edesin*" denilmektedir²¹. Bu belge

20. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Özet ve Transkripsiyon, ankara 1993, Hüküm no; 1664, s. 721.

21. 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm no: 167, s. 79-80.

bize Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetinin esaslarını, hudut güvenliğini ve halkın huzurunu sağlamak için gösterilen çabaları, bir mahalde işlenen suça karşılık toplu cezalandırmaların olmadığını, Osmanlı Devleti hukukuna riayet edenlerin hangi dinden olursa olsun rahatsız edilmelerinin sözkonusu olmadığını ve en önemlisi en azından bu olayda mürtedlere "katl" cezasının verilmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Daha sonra yapılacak olan "Sigaretvar" seferinin sebeplerinden birisi de, belki bu gibi olayların sebep olduğu huzursuzluk idi.

Sınır boylarına ait mürted olaylarına bir başka misalde Silistre civarındaki olaylardır. Çeşitli baskılar yüzünden Eflak'tan kaçan bazı şahısların Silistre ve civar yerlere gelerek Müslüman oldukları veya bir kısım mahbusların Müslüman oldukları ve bunların zamanla irtidad ederek eski dinlerine döndükleri anlaşıldığından Silistre Begine, Alacahisar Begine ve kâdısına yazılan hükümlerde bu gibi şahısların habs olunmaları ve haklarından gelinmeleri ihtar olunmaktadır. Aynı ifadelere taşıyan hükümlerin Eflak Voyvodası'na da yazıldığı anlaşılmaktadır²².

Bütün bu misaller bize, Osmanlı Devleti sınırları içinde mürted vak'asının zaman zaman meydana geldiğini ve bu suçu işleyen şahıslar için en azından bizim görebildiğimiz kadarıyla klâsik dönemde "katl" cezasının tatbik edildiğine dair kesin bir delilin olmadığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıla Avrupa devletleri karşısında güçsüz olarak girmesi, hızlı reform hareketlerine başlaması, mecburî kültür değişmelerinin sözkonusu olması ve adlî, iktisadî ve hatta içtimaî kapitülasyonların tabii neticesi olarak, Osmanlı topraklarında misyoner faaliyetlerinin artması, Osmanlı Devleti'ni yeni tedbirler almaya mecbur etmiştir.

Misyoner faaliyetlerinin ilk başlardan itibaren Müslümanlar arasında netice alamaması, misyonerleri kendi dindaşları üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Bunun neticesi olarak Hristiyan top-

22. A.g.e., Hüküm no: 1449, 1452, 1560., s. 628, 630, 674.

luluklar arasında gözle görülür bir yatay hareketlilik başlamıştır. Bu durum Osmanlı millet anlayışına ve malî sistemine bir müdahale ve tehdit olarak algılanmış olmalı ki II. Mahmud Hristiyanların mezhep değiştirmelerini 1834 yılında yasaklamıştır²³.

Avrupa Devletlerinin din hususunda Osmanlı topraklarındaki istikbale matuf faaliyetleri için bu yıllardan itibaren şu hedefleri gerçekleştirmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz:

- a. Hangi din ve mezhepten olursa olsun herkesin can, mal ve ırz emniyetinin garanti edilmesi,
- b. Hristiyan iken Müslüman olan, sonra da mürted olan şahsın öldürülmesinin men'i,
- c. Hristiyanların mezhep değiştirmelerini yasaklayan hükmün kaldırılması,
- d. Hristiyanlara yeni haklar verilmesi ve Müslümanlar'la eşit tutulması,
- e. Daha önce Müslüman olan, daha sonra da Hristiyanlığı seçen şahsın öldürülmesinin men'i.

Bütün bunları gerçekleştirmek için de, içeride misyonerlerin ve diplomatların çalışmaları, dışarıdan da iktisadî, siyasî baskılarla yoğun bir faaliyet başlatmışlardır. İlk maddeye ilişkin düşünceleri Tanzimat'ın ilanı ile tahakkuk etmiştir. İkinci maddenin nasıl gerçekleştirildiği de bu çalışmanın konusu olup aşağıda belgelerle izah edilmeye gayret edilecektir.

3. "Mürted Maddesi"nin Devletlerarası Bir Mesele Haline Gelmesi

a. Mürted Ermeni Evakim Olayı

İstanbul'da oturan ve çizmecî esnafından olan **Evakim Valdaya** isimli Ermeni, Mahmudpaşa Mahkemesi'nde Meclis-i Şer'ide

23. *Gülnihal BOZKURT, Alman-İngiliz belgelerinin Ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s. 130.

Kelime-i Şehadet getirerek, bütün batıl dinlerden vaz geçtiğini ve kendi arzusu ile Müslüman olduğunu iki muteber şahid önünde söyleyerek Müslüman olmuştur. 28 Muharrem 1258/12 Mart 1842'de olan bu ihtida olayı üzerine adı geçen mahkeme gerekli ilâmı vermiştir. Aynı ilâmda kendi arzusu ile isminin Mehmed olması da kabul edilmiştir²⁴.

Aradan bir süre geçtikten sonra İslâm'dan vaz geçerek eski dine dönmek istemiştir. Bunun üzerine kendisi mahkemeye çağrılarak şüpheleri izale edilmeye çalışılmış ve eğer "*irtidadında ısrar ederse*" şer'î şerif gereği katli ve idam edileceği hatırlatılmıştır. Fakat sözkonusu şahıs kararında ısrar etmiş ve şer'an katli lazım geldiği İstanbul Mahkemesi tarafından Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye yazılmıştır²⁵. Mesele Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da görüşülerek, kendisinin Meclis'e celbi ve bir kere daha uyarılması, kabul etmemesi halinde "*ber mucib-i ilâm bila tehir katli ve idam olunacağı*" hususunda Padişah'ın İrade-i Seniyyesi'ne müracaat edilmiştir²⁶.

Bu konuda Meşihat'ın fetvâsı:

*"İlâm-ı şer'ide mastur'ul- ism olan Evkâmi Valdağya'nun ba'del İslâm irtidadı cihetiyle imhal olunub intikal ettiği Nasraniyet'ten teberri ile ta'ib olur ise febiha, eğer irtidadında ısrar ve İslâm'dan ibâ ve imtina eder ise, bile tevkif katli olunmak iktiza edeceği"*²⁷ şeklindedir. Bu ifadelerden açıkça anlaşılacağı üzere, mürtede bir müddet İslâm'a dönmesi için zaman tanınmakta, tevbe eder ise bu güzel bir davranış olarak değerlendirilmekte, yok eğer ısrar ederse tutularak katli gerektiği ifade edilmektedir. Bu konuda henüz şer'î hükümlerin kesinliğinden söz edilmemektedir. Herhalde yüzyıllardır uygulanan bir hükmün sonunun nereye varacağını kimse henüz bilmemektedir.

24. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Mesail-i Mühimme (BOA.İrade, MM.), 1825, lef 2.*

25. *BOA. İrade, MM., 1825, lef. 3.*

26. *BOA. İrade, MM., 1825, lef. 1.*

27. *BOA. İrade, MM., 1825, lef 5.*

Olayların seyrinden anlaşıldığına göre "*katl*" ve "*idam*" hemen mahallinde icra olunmayıp, bir üst mahkemeye, sonra da Meclis-i Hass-ı Vükelâ'ya ve oradan da Padişah'ın iradesine arz edilmektedir. Yine bu işlemler sırasında olayla alakalı ne kadar bilgi ve belge varsa bir araya getirilmekte, "*katl ve idam*" için gerekli **fetvâ** alınmaktadır. Ağır cezaların infazında gerekli kanunî titizliğe uyulmakta idi. Bu olay yani "*mürtedin katli*", Osmanlı hukuk nizamı içinde alışılmış ve başkalarının dikkatini çekmeyen bir uygulama olarak algılanıyordu. Söz konusu mürtedin katline dair "*ilâm-ı şer'î*" ve Fetvahâne'den alınan fetvâ-ı şerife Meclis-i Umumi'den sonra toplanan Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da görüşülürken, **İngiltere** Elçisi **Lord Stratford Canning**'in tavassutu gündeme gelmiştir²⁸.

Osmanlı Devlet erkânı bu meseleye bir iç hukuk meselesi olarak bakarken, birden bire devletlerarası bir mesele haline gelmesi onları son derece şaşırtmış olsa gerektir. Zira bu mesele aynı zamanda devletin hükümlerle haklarıyla ve istiklaliyle de ilgilidir.

Söz konusu mürted **İngiltere** Sefareti hademelerinden birinin akrabası olduğu iddiası ile hakkında "*merhamet-i seniyye*" buyurulması, **İngiltere** Elçisi **Canning** tarafından Sadriazam'a ve Hariciye Nâzırı'na Baştercüman'ı **Pisani** vasıtasıyla bildirilerek kendisi hakkında idam cezasının uygulanmaması istenmiştir. Bu tavassut üzerine kendisine verilen cevapta; bu olayın alelâde bir iş veya politikaya ait düzeltilebilir veya değiştirilebilir bir madde olmayıp, "*şer'î şerif iktizasından*" bulunmak ve irtidad eden şahsın, tekrar Hristiyanlık'tan vazgeçip, İslâm'a dönmesi halinde tevbesinin makbul olacağı ifadelerine yer verildiği Meclis'te hazır bulunanlara anlatılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde Meclis-i Hass-ı Vükelâ, "*Mademki mersum tekrar kabul-ı İslâm etmedikçe hükm-i âli-i şer'î-i kavim üzere katli lazım ve vacib olarak, kabul-ı İslâm eylediği halde tevbesi makbul olacağına*", **Monsieur Canning**'in iltiması da dikkate alınarak, O'na da diyecek söz bırakmamak için

28. **İngiltere**'nin uzun yıllar İstanbul Büyükelçiliği görevini yapan **Canning**'in hayatı ve faaliyetleri için bkz. **Stanley Lane POOLE; Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, Çeviren, Can Yücel, İstanbul 1988 (II. Basım).

"mersum" bir kere daha Meclis-i Vala'ya celb ile, irtidadında ısrar ederse, hükm-i şer'î gereğince katl ve idâm olunacağı, bunun için önceden padişaha arz ve iradesinin alınacağı, yaftasında da "*ol vechle idâm iktiza-ı şer'î şeriften olduğunun saire ibret olarak yazılması*" ittifakla kabul edilmiştir. Bu ifadeleri yerinde bulan Padişah'ın irâde-i seniyyesi de kendisine arz edildiği şekilde olmuştur²⁹.

Yukarıda sözü edilen iltimas olayında **İngiltere** Elçisi'nin davranışı masum bir endişenin ifadesi ile gizlenilmiş olup, aslında Osmanlı iç hukukuna doğrudan müdahale niteliğindedir. Olayların seyri de bu işin sıradan bir hademenin akrabası için tavassutta bulunmadığını, Osmanlı Devleti teb'ası olan Hristiyan unsurlar hakkında sözkonusu devlet veya devletlerin geniş kapsamlı isteklerinin bir parçası veya başlangıcı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyacaktır. Mürted Ermeni **İngiltere** Elçiliği hademelerinden birinin akrabası olmasa idi, herhangi bir iltimas ve tavassut, daha doğrusu müdahale arzusu sözkonusu edilmeyecekti gibi görünmüyor. Kaldı ki, olayın Canning tarafından değerlendirilişinde böyle bir akrabalıktan bahsedilmemektedir. Bu olay Canning açısından senelerdir beklediği bir amacı gerçekleştirmek için eline geçen önemli bir fırsattı ve bu fırsatı değerlendirmeliydi. Yine bu olay ve **İngiltere** Elçisi'nin tavassutu, O'nun için Osmanlı teba'sı azınlıklar nezdindeki itibarını artıracığı gibi, **Osmanlı Devleti**'nin bu konuda üzerine yapılan baskılar karşısındaki tutumunun öğrenilmesi açısından da önemliydi. **Canning**'in **Bâb-ı Âli**'ye şimdi yaptırmak istediği yenilik (!) "*Kur'an esaslarına dayandığı söylenen ceza kanunu maddelerinden birinin değiştirilmesi*" idi. Bu madde de "*mürted maddesi*"dir. **Canning** hatıralarında olayı şöyle özetlemektedir:

"Üzücü bir olay, Osmanlı Hükûmeti'nin ilkelerinde olmasa bile, törelerinde yeni bir değişikliğe yol açtı. Genç bir Ermeni İslâmiyeti kabul etmiş, sonradan pişman olarak eski dinine dönmüş... Akrabalarının şikayeti üzerine olan biteni öğrendim. Bü-

29. BOA. İrade, Mesail-i Mühimme, 1825 lef., 4.

*yükdere yolunda arabamın önünde durarak, ağlaya sızlaya yardımımı istediler. Ben de dostça bir ağızla Bab-ı Âli'ye başvurdum. Ermeni gencinin bağışlanmasını rica ettim. Meğer o arada biçare öbür dünyayı boylamış*³⁰.

Canning'in hatıralarından da anlaşıldığı gibi mürted Ermeni şer'î hükmünce "*katl ve idam*" edilmiştir. Bunun üzerine başta **İngiltere** olmak üzere **Fransız** ve diğer **Avrupa** devletlerinin tepkilerinin olabileceğini sezen Osmanlı Hükûmeti, "*Düvel-i Muazzama nezdinde*" bulunan sefirlerine, olayın nasıl cereyan ettiğini, buldukları yerlerde yanlış anlamaların ve fikirlerin düzeltilmesi için gerekli çalışmaları yapmaları bildirilmiştir³¹. **Osmanlı Devleti**'nin bu telaşından anlaşıldığına göre **Avrupa** devletleri bir nota vermek hazırlığı içindedirler. Böylece sıradan bir iç hukuk meselesi olan "*mürted maddesi*" devletler arası bir boyut kazanıyordu.

Yukarıda sözü edilen talimat gereği, **Osmanlı Devleti**'nin Londra Sefiri **Es-Seyid Mehmet Emin Ali, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen** ile görüşerek **Osmanlı Devleti**'nin görüşlerini anlatmıştır. Sefirin tahriratına göre; kendisine gönderilen talimatla birlikte "*Rumeli'de oturan reayaya eşit, refika ve adliye olunmasını mutazammın*" irâde-i seniyyeyi ifade eden hükümet emrini de almıştır. **Osmanlı Devleti** mürted maddesi hususunda **Avrupa**'da meydana gelebilecek olumsuz havayı "*Rumeli'de bulunan reayanın eşitliği*" gibi düzenlemelerin sözkonusu edildiği ifadelerle savuşturmak istemektedir.

Londra Sefiri'ne göre İngiliz gazeteleri konuya büyük önem vermekte ve halkı yanlış ve yanlış bilgilendirmektedirler. İngiliz basınının iddiası "*mürted şahsa hapiste bulunduğu zaman zarfında, Müslümanlığa dönmesi için her gün işkence yapılmış, zaten bu şahsın Müslümanlığı önceden şüpheli olduğu, bu mürted maddesinin Hristiyanları tahkir için yapıldığı*" şeklindedir. Bu iddiaların olumsuz tesirlerini bertaraf etmek için **Mehmet Emin Ali Efendi**, yine basın yoluyla açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarda; "*Ezi-*

30. Poole, *a.g.e.*, s. 86-87.

31. *BOA, İrade, MM.*, 1826, lef. 4.

yet önce şer'î şerife aykırıdır. Böyle bir kabul zaten dinen makbul olmaz. Kaldı ki, şahsın İslâm'ı kabul ettiği güvenilir şahitlerle sabittir. Üstelik bu ceza yeni bir icad olmadığı gibi Hristiyan milletlere hakaret kastını da taşımamaktadır. **Devlet-i Âliyye**'de yaşayan Hristiyan tebaanın mazhar oldukları ruhsatlar zaten bellidir." şeklinde ifadelere yer verilmiştir.

Lord Aberdeen ile yapılan mülakatta; Sir Stratford **Canning**'in iltimasının yerine getirilmemesinden **Devlet-i Âliyye**'nin duyduğu üzüntü ifade edilerek mesele ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bunun üzerine **Lord Aberdeen**, **Lord Canning**'ten tahrirat aldığı, böyle bir maddenin bütün Hristiyan milletlere dokunacağını, **Devlet-i Âliyye**'nin bu eski usûlü devam ettirmesi halinde de kendisinin zarar göreceğini söylemiştir. Buna cevap olarak; olayın Hristiyanlık'la alakalı olmadığı, mürted olmasından kaynaklandığı, **Devlet-i Âliyye**'de Hristiyanlar'a hakaretin sözkonusu olamayacağı, "mecburiyet-i şer'îye" hasıl olmamış olsaydı, idamı reva olmayacağı ifade edilmiştir. Bu sözlere ilave olarak **Avrupa**'da bile mezhep değiştirme şöyle dursun, çok basit dinî telakilerle şiddetli cezalandırmalar olduğunu tarih kitaplarının yazdığı söylenmiştir.

Bunun üzerine **Lord Aberdeen**; böyle şeylerin birkaç yüz sene evvel olduğunu ve bir daha olmayacağını söyleyerek "benim ifadem sadece *insaniyet* ve **Devlet-i Âliyye**'ye olan samimiyetimi ifadeden ibarettir" diyerek, bu konuda **Fransa** ve **Avusturya** devletleri ile ortak tebligat icra edeceklerini ilave etmiştir.

Meselenin böyle zorlu bir devletlerarası boyut kazanması Londra Sefiri **Mehmed Emin Ali Efendi**'nin de dikkatinden kaçmamış ve cevaben; bu konuda tebligat icrasına zerre kadar gerek olmadığını ve abes olduğunu, falan muahedenin falan maddesini tadil edelim diye bir devletin diğer bir devlete teklifte bulunabileceğini, fakat dinî esaslardan birini tağyir etmesini istemek görülmüş şey olmadığını, böyle şeylerin tadilinin beşerî kuvvetin haricinde olduğunu, "siz burada beşerî olan kavânîn-i meczuanın ahkâmını tağyirde muktedir olamayacağınız halde **Devlet-i Âliyye**

ilahî bir kaideyi nasıl değiştirebilir" şeklindeki itiraza ilave olarak, böyle sözlerin **İngiltere** Dışişleri Bakanı olarak **Lord Aberdeen**'in hakşinaslığı ile de bağdaşmadığını söylemiştir.

Mülakatın seyri içinde **Lord Aberdeen**'in, daha doğrusu **İngiltere**'nin niyeti daha da netlik kazanmıştır. **İngiltere** Dışişleri Bakanı "*Devlet-i Âliyye'nin hayrı ve insaniyet için Bâb-ı Âli'ye bazı şeyler söylettireceğiz. Saltanat-ı Seniyye nezaket-i hal ve vakt ve efkar-ı asr ve zamanı layıkıyla mütalaa buyursun*" diyerek bu niyeti açıkca ve biraz da diplomatik lisanı aşan sert sözlerle ifadeden geri durmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu sözlerle ifade edilmek istenen hususları bildiği ve bir buçuk ay kadar önce taşra memurlarına reayanın hoş tutulması için emir gönderildiği, öyleyse tebligata hacet olmadığı ve uygun düşmeyeceği, bu maddenin "*efkar-ı asrîye*" ile tebdil olunamayacağı, tebligattan feragat edilmesi Mehmet Emin Ali Efendi tarafından özellikle ifade edilmiştir. **Lord Aberdeen** ise, tebligatın **Fransa** ve **Avusturya** devletleri tarafından kararlaştırıldığını, elçiler vasıtasıyla kendisine bildirildiğini ve kendisinin de söz vermesi hasebiyle vazgeçmelerinin mümkün olmadığını söylemiştir.

Londra Sefiri **Mehmet Emin Ali Efendi**, bu cevabın "**kaçamak**" olduğunu anlamış olmalı ki, "*Her ne kadar onlar cevap verseler de siz hakikatı anlatarak feragat olunması suretini tensip ettiğinizi söylerseniz her iki devlet de size uyacaktır. Kısaca iş sizin elinizdedir*" demesi üzerine, **Fransa** ve **Avusturya**'nın kararlarının taşıyırının mümkün olmayacağını, **İngiltere**'nin de geri duramayacağını, "*hasıl-ı kelam adem-i icrası olmaz da değildir.*" Cevabını vermiştir. Uzun süren bu mülakatın sonunda **İngiltere** Dışişleri Bakanı'nın "*tahvil-i lisanını muvaffak*" olunamamıştır³².

Bu mülakatı anlatan ifadeler dikkatle tahlil edildiğinde **İngiltere**'nin talebini şu esaslara dayandırdığı görülmektedir:

32. *BOA, İrade, MM.*, 1826, lef. 1.

a. Mürtedin katli Hristiyanlara hakarettir ve **Devlet-i Âliyye** bunu terk etmelidir.

b. **İngiltere Devleti**, **Devlet-i Âliyye**'nin hayrı ve insaniyet için bunu istemektedir.

c. Bu tebligat **Fransa** ve **Avusturya** devletlerinin isteği üzerine hazırlanmıştır. Bu devletlerin tebligatlarından vazgeçme veya tağyir gibi bir niyetleri yoktur. **İngiltere** de bu konuda onların ayrı hareket edemez ve geri duramaz.

d. Saltanat-ı Seniyye "*nezaket-i hal ve vakt, efkar-ı asr ve zamanı*" gereğince mütalaa etmelidir.

Yukarıda sıralanan maddeler içinde yer alan "**Devlet-i Âliyye**'nin hayrı ve insaniyet için" ibaresi başka zemin ve zamanlarda da sıkça kullanılacak, haklı veya haksız talep, baskı ve dayatmalarda **Osmanlı Devleti**'nin istiklâli ve insaniyet, az sonra **Fransa**'nın taleplerine esas olan "**Civilasation**" kavramları hep öne çıkarılacaktır. Keza, "*nezaket-i asr ve vakt, efkar-ı asr ve zaman*" gibi deyim ve terimler de İngiliz siyasetinin Şark'a bakışını yansıtmaktadır. Öyle ki, insaniyet ve asrın gereği olarak şark memleketlerine "*soylu değerleri*"(!) kabul ettirmek için zaman hızla geçiyordu ve bunun için bütün yollar denenmeliydi.

Tebliğatı **Fransa** ve **Avusturya** devletlerinin istemesi konusu da olayların gelişmesinden de anlaşılacağı üzere doğru değildi. Meselelerin birinci derecede takipçisi **İngiltere** olmuş, **Fransa** onu neredeyse kayıtsız, şartsız desteklemiş, **Avusturya Devleti** ise **Osmanlı Devleti** ile **Avrupa** devletleri arasında "*idari-i maslahat*" denilebilecek bir yol takip etmiştir. Nitekim, **Osmanlı Devleti**'nin Londra Sefiri **Mehmed Emin Ali Efendi** de, bu meselede **İngiltere**'nin baş rolü oynadığının farkındadır.

Mürted olayına **Fransa Devleti**'nin bakışını ise, **Osmanlı Devleti**'nin Paris Sefiri **Mehmet Nafi Efendi**'nin 2 Receb 1259/29 Temmuz 1843 günlü tahriratından anlıyoruz. **Mehmet Nafi Efendi**, önceki ayın 24'ünde (24 Cemaziyelâhir/23 Temmuz) **Fransa** Dışişleri Bakanı **Guizot** ile görüştüğünü bildirmektedir. Ancak, **İn-**

giltere'nin aksine, **Fransa** Hariciyesi'nin şimdilik dikkati mürted maddesine değil, başka meselelere çevrilmiştir. Bunlardan en önemlisi Kudüs'te **Fransa** Konsolosu'nun "*bandıra küşadı*" üzerine halkın galeyana gelerek olaylara sebep olmasıdır. Bu gelişmeler üzerine **Fransa**, Akdeniz'de bulunan Fransız Donanması Kumandanı'na Yafa'ya iki "*birik*" göndermesini yazmıştır. Bu olaylar hakkında **Osmanlı Devleti**'nin tutumu ve görüşleri **Mehmed Nafi Efendi** tarafından **Guizot**'ya anlatılmaya çalışmıştır. Bu mesele bizim konumuzun dışında olup, başka bir araştırmaya bırakılacaktır³³.

Uzun süren bu mülakat sırasında konu nihayet mürted Ermeni meselesine intikal edince **Guizot**; "*Biz Saltanat-ı Seniyye'nin cümleden ziyade dostu ve hayırhahıyız. Böyle bir şey vukubulmuş. Böyle şeyler tebaanın nefretine sebep oluyor. Monsiieur Bor-kine'ye yazdım. İngiltere ve Nemçe Elçileri ile birlikte Bab-ı Âli'ye ifade ile men edeceklerdir*" demiştir. Bu hususta Osmanlı Hariciye Nâzırı'nın düşüncelerinin doğru çıktığını söyleyen **Nafi Efendi**, **Guizot**'ya verdiği cevapta; gazetelerin yazdıklarının doğru olmadığını, zorlama sözkonusu değilken, mürtedin taşraya çıkıp sonra Dersaadet'e dönüp, Müslümanlar arasında mürtedliğini ilan ettiğini, hatta kendisinin bir papaza giderek durumunu anlattığını, "*bu günah katli ihtiyar etmedikçe afv mümkün değildir*" cevabını aldığını söylemiş ve **Devlet-i Âliyye**'de şer'î şerif tatbik olunmadıkça, yani kanunî mevzuat tamamlanmadıkça hiçbir ferdin idamına Padişah'ın cevaz vermediğini, şer'î şerifin icrasında da geri durmak kendi elinde olmadığı ifade edilmiştir.

Guizot'nun çözüm teklifi ise; "*Mahpus firar ettirilerek savuşturulamaz mıydı?*" şeklindedir. Buna cevap olarak, ilâm ve fetvâ-ı şerif verilmiş birinin kaçırılması dince ve milletçe nasıl mümkün olacağı ve bu hususun herkes tarafından bildiği ve hassasiyetle takip edildiği söylenmiştir. Bu ve diğer konularda iki tarafın görüşlerini dile getirmesi için uzun bir zamana ihtiyaç olduğundan görüşmelerin devamı başka bir güne bırakılmıştır.

33. Bu konu ile ilgili olarak bkz. *BOA. A. DVN. 3/14, 8/26, 10/39; BOA. A. M. 1/8.*

Sonraki mülakatın ana konusu yine **Kudüs-ı Şerif**'teki bandıra meselesi olmuştur. Mürted konusunda; **Devlet-i Âliyye**'nin, Monsieur **Borkine** tarafından Bab-ı Âli'ye verileceği ifade edilen tebligatın geri alınmasını beklediğini, dinî hususlara müdahale edemeyecekleri, bu meselede **Osmanlı Devleti**'nin dostluğu ve hayrı için ihtar kabilinden ifadeler için teşekkür, ancak "*adem-i imkanı cihetiyle itizar ederiz*" denilmiştir.

Paris Sefiri **Mehmet Nafi Efendi**'nin bu mükalattan çıkardığı neticeler şunlardır:

a. "*Bandıra maddesi biraz itidal kesbetmiş, mürted hususunda olunan iddia güçmüş gibi görünüp;*

b. *Bandıra maddesinde bu kadar dayatmaları ileride ellerine bir ip ucu olmasından başka, Kudüs'teki diğer devlet konsolosları bandıra küşad eder (mesela Rusya) ve ona bir şey denilmeyerek müsaade olunursa namuslarına dokunacağından neşet eylemiş olacağı hatıra gelir*³⁴ şeklindedir.

Bu konuda **Fransa Devleti**'nin görüşlerini yansıtan başka bir belge mevcuttur. **Fransa Dışişleri Bakanı Guizot**'nun **Fransa** Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada; 1840 yılında, **Şark Meselesi** hususunda ve hususen "Memalik-i Şarkıyye" konusunda **İngiltere** ile gerçek bir anlaşmazlık içinde olduklarını itiraf etmektedir. Hükûmetin iş başına gelmesiyle şark memleketleri konusunda, **İngiltere** ile üç esasta anlaşarak iyi münasebetler geliştirmeye gayret edilmiştir. Bunlar:

- a. **Devlet-i Âliyye**'nin istiklalinin muhafazası,
- b. Hristiyan ahalinin himayesi,
- c. **Avrupa** devletlerinden yalnız bir devletin himayesinin mahzurları.

Guizot:

"*Kudüs maddesinde istihsal olunan tarziye İngiltere'nin vesatâtı ile olmuştur*" şeklinde beyan yanlıştır. **İngiltere** vesatât ar-

34. BOA. Irade, MM?, 1826, lef. 9.

zusunu belirtmiş ise de, tarafımızdan kabul edilmemiştir. Bu mesele Fransa'ya aittir cevabı verilmiştir. Söz konusu tarziyenin hakaret vukubulan mahalde icrasına taaccüb olunuyor. Ancak milletin namusunu muhafaza ile beraber Devlet-i Âliyye'nin istiklaline halel getirmekten kaçınmak gerekmiştir" demektedir.

Bu sözlerden anlaşıldığına göre, **Osmanlı Devleti** Kudüs meselesinde mahallî yöneticiler yoluyla "*tarziye*" de bulunmuş ve **Fransa Devleti** de şimdilik bununla yetinmiştir.

"*Mürted*" hususunda verilen bilgiler dikkat çekicidir. Mesele **Fransa** Parlamentosu'na da "*Hristiyan olan Müslüman'ın katli*" şeklinde anlatılmıştır. Herhalde Fransız Parlamenterler de zaten aynı kanaatı taşıyorlardı. Bunun icrasına bütün nüfuz ve kuvvetiyle muhalefet ettiklerini ve bundan sora da edeceklerini söyleyen **Guizot**'nun şu sözleri meseleyi başka açılardan da değerlendirme ihtiyacını da beraberinde getirmektedir:

"Bu gün Memalik-i Devlet-i Âliyye'de mutaassıp takım mağ-lup olmuştur. Belki bu günlerde yeni taaddiyat olabilir. Ama kamile-i muzafferiyet elimizdedir." Burada sözü edilen mutaassıp takım, her halde Tanzimat aleyhtarı Osmanlılar veya Fransız menfaatlarına ters düşen Osmanlı devlet ricali idi. Mürted konusunda **İngiltere** ile ittifak halinde olmaları, hatta **İngiltere**'nin bu konuda daha gayretli görünmesi, bazı Fransızlar'ı endişelendirmiş olmalı ki; **Guizot** konuşmasında, "*Bu meselenin neticelenmesinde Fransa'nın nüfuzu zarar görmeyecektir*" demektedir³⁵.

35. *BOA. Irade, MM.*, 1826, lef. 9. Aynı konuşmada **Rusya** ile **Osmanlı Devleti** arasındaki Sırbistan Meselesi'ne de temas edilmektedir. "**Osmanlı Devleti** bu meselede diğer devletlere de müracaat etseydi, o zaman iş; **Osmanlı Devleti**'ni **Avrupa** Hukuku'na idhale büyük bir vesile olurdu. Bizler, bu mesele kendisini doğrudan alakadar eden devlete nasıl hareket edeceğini sorduk. **Avusturya**, bu meselenin **Osmanlı Devleti** ile **Rusya** arasında bir mesele olduğunu, **Avrupa**'ya ait bir mesele olmadığını bildirmiş, **İngiltere** de aynı görüşe katılmıştır. Bu durumda bizim ileri gitmemiz doğru olmadığından tarafsız hareket etmemiz uygun bulunmuştur. "Ayrıca bkz. *BOA. A. DVN.* 3/14. Bu belgede **Fransa**'nın **Cezayir** politikası ve **Osmanlı Devleti** ve diğer devletlerin tutumları hakkında da bilgi verilmektedir.

Yukarıda sözü edilen tebligat **Fransa** ve **İngiltere**'nin İstanbul Elçilikleri Tercümanları vasıtasıyla Hariciye Nezâreti'ne verilmiştir. Bu konuda **İngiltere** Elçisi **Sir Stratford Canning**, Baştercümanı **Pisani**'ye verdiği ilk talimatta, **Fransa** Elçiliği Tercümanı başta olmak üzere diğer "Düvel-i Selase" tercümanlarının bugün yarın, **Rıfat Paşa**'ya birer ifadeleri olacağı, bunun bir mecburiyet olduğu, Paşa cevap vereceği vakit cevabı kaleme alıp kendisine tasdik ettirmelerini, Paşa kendisi kaleme alsın, veyahut talimat tarzında divan tercümanına versede aynı şeyi yapmalarını istemiştir³⁶. **Pisani**'ye yazılı olarak iletilen başka bir talimatta, İstanbul'da katledilen Ermeni'den dolayı **Lont Aberdeen** tarafından gelen talimatın tercümesinin irsal kılındığı, bunu Hariciye Nâzırı'na takdim etmesini, bu olayın **İngiltere**'nin her yerinde büyük bir teessüre sebep olduğunu bilmeleri hususunu da söylemesini ve hatta talimatnâmenin Padişah'a arzı hususunda istidada bulunmasını istemiştir³⁷.

Canning hatıralarında, bizzat kendisinin **İngiltere** Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı rapor ile **Fransa** Elçisi'nin faaliyetlerinin iyi sonuç verdiğini ifade etmektedir. Demek ki olayı devletlerarası bir mesele haline getiren **Canning**'dir. "*Lord Aberdeen'den kesin talimat aldım. Fransız Elçisi de benimle birlikte hareket etmesi yolunda hükûmetinden gelen direktif üzerine teşebbüse geçti. Bab-ı Âli'den bundan böyle Islâmiyeti kabul ettikten sonra eski dinine dönen azınlıkların cezaya çarptırılmasını talep etme yetkisi kazanmış oluyordu. Gene de talebimize red cevabı verildiği takdirde ne gibi hareket yolu tutacağımıza dair bir emir almış değildik. Türk Nâzırlarını ürküterek bir sonuç alınabileceği umuduyla işe giriştim. Baş Tercümanımız Pisani'nin eline notayı tutuşturduğum zaman, her zamanki açık sözlülüğüyle, bu işin yürümeyeceğini söyledi. Ben de cevaben: "yürüyecek, Mr. Pisani!" diye karşılık verdim. İşin aslına bakarsanız, ben de başarı kazanacağımızdan pek umutlu degildim. Hariciye Nâzırı **Rıfat Paşa** nezaketle notamı kabul etti ve böylece çatallı bir müzakere kapısı açıldı"*³⁸.

36. BOA. İrade, MM., 1826, lef. 13.

37. BOA. İrade, MM., 1826, lef. 12.

38. Poole. A.g.e., s. 87.

İngiltere Elçisi'nin ummadığı bir uysallıkla notanın kabul edilmesi **Canning**'i hareketlerinde ısrarlı olmaya sevk edecek ama, varacağı neticeyi bu tarihlerde kendisi de kestirememektedir. , her şeye rağmen, hiç yumuşamadan ve **Bab-ı Âli**'yi ürküterek netice almaya çalışacak ve bunda da başarılı olacaktır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından **Canning**'e gelen ve Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne verilen talimatta, **Canning**'in bu husustaki girişimlerinin İngiliz Hükûmeti'nce uygun bulunduğu bildirilmektedir. Oldukça sert ifadeler taşıyan tahriratta dile getirilenler özetle "**İngiltere Devleti** böyle "efal,i şedide-i faciaya" izin verecek ve icra edecek vakitlerin geçmiş olduğunu kabul eder. Böyle bir fiili tecviz veya icad eden kanun keyfi bir uygulamadır ve şer'î de olsa hükmü kalmamış derecede ve terk olunmuş diye kabul eder. **İngiltere**'de böyle merhametsiz, insaniyetsiz bir kanun yoktur. Akılsızlık ile tekrar kuvveden fiile getirildiğini büyük bir üzüntüyle müşahade etmiştir. Bu şeriat kime uygulanırsa uygulansın, **Düvel-i Muazzama**'nın cümlesini infiale sevkeder. **İngiltere Devleti** böyle bir olayın bir daha vukubulmayacağını, **Osmanlı Devleti**'nin buna tecviz etmeyeceğini ve buna ruhsat vermeyeceğini, bundan böyle bu gibi şedid fiilin hakikaten men'ine şimdiden teşebbüs etmesini ciddi olarak nasihat eder" denilmekte ve Padişah hakkında iyi dilekler ifade edilmektedir³⁹.

Aynı günlerde **Fransa** Elçisi **Borkine** de Hariciye Nezâreti'ne bir tahrirat vermiştir. Bu tahriratta; ecdadının dinine dönen Ermeni'nin katlinin **Fransa Devleti**'ni son derece üzdüğünü ve hayretler içinde bıraktığı ifade edilerek, bu elim olayı "*icab-ı ahkam-ı dinîyeden*" olarak nitelendirmenin boşuna olduğu, daha önce yapılmış olan bir takım hükümlerin terk edildiği, buna da göz yumulabileceği belirtilerek, **Fransa Devleti**'nin insaniyet adına, her zaman bu gibi meselelerde üzerine düşeni yapacağı vurgulanmaktadır.

"Adı geçen Ermeni'nin idamıyla **Fransa Devleti**'nin Şark Memleketleri'ndeki Hristiyanları himaye etmesiyle tanınmış iken, bun-

39. BOA. İrade, MM., 1826 lef. 10.

dan böyle de himaye edeceği bir kere daha anlaşılmuştur. **Fransa** ölenin Hristiyan olduğunu unutsa bile **Osmanlı Devleti**'nin istiklalini düşünerek üzülmemektedir. Devlet-i Âliyye istiklalinin güvencesini yalnız **Avrupa**'nın kendisine olan güveninde bulabilir. **Fransa**'nın bütün gayreti **Avrupa**'nın güvenini **Devlet-i Âliyye**'ye sağlamaya çalışmaktadır. Bu gibi olaylar **Avrupanın** 'infisaline' yol açacağından **Fransa**'nın bu gayreti zorlaşacaktır. Tamiri ve kazası mümkün olmayan bu gibi olaylardan duyulan büyük teessüratı 'taraf-ı **Devlet-i Âliyye**'ye iş'ar ve beyan', keza, aynı maddenin ileride tekrarı durumunda, tassub ve hoş olmayan adetlerin gereğini yaparak zaaf gösterilmesi, açıkça bir devlet üzerine gerçek bir baskıyı davet edecektir."⁴⁰.

Bu tebligatlardan sonra Hariciye Nezâreti bir cevap vermemiş, daha doğrusu bilerek verilecek cevabı geciktirmek yolunu seçmiştir. Cevabın gecikmesi üzerine **Fransa** Elçisi **Borkine**, **Fransa Devleti**'nin endişelerini dile getirmiştir. Bu ikinci takrir Hariciye Nezâreti'ni ister istemez cevap vermeye mecbur etmiştir. **Rıfat Paşa**'nın bu meselenin "*mücerred şer'î şerif iktizası*" olduğunu söylemesi, aynı usûlün devam edeceği şeklinde yorumlanmıştır. "*Bu keyfiyeten ise, Düvel-i Muazzama'nın tenfir ve buuz ve hiddetlerini davet edeceği açıktır. Böyle usûller Osmanlı Devleti ile Düvel-i Muazzama'nın arasında anlaşmazlıklara sebep olacaktır. Anlaşmazlık ve muarefe vukuunda zararlı çıkacak taraf en çok kuvvet sahibi olan taraf olmayacağı açıktır*"⁴¹ denilmektedir.

Bu ifadelerden açıkça anlaşıldığına göre **Osmanlı Devleti** açıkça tehdit edilmekte ve katl cezasının önlenmesi istenmektedir. Mesele her ne kadar "**insanî**" boyutu ile ifade edilse de **Fransa Devleti**'nin notasına bakıldığında doğrudan Hristiyanların himayesine, daha doğrusu "**Memalik-i Şarkıye'de**" bulunan Hristiyanlar üzerinde nüfuz yarışı şeklinde olmaktadır. Ermeni Evakim'in idamı meselesinde **Fransa** ve **İngiltere** tahriren (yazılı),

40. BOA. Irade, MM., 1826 lef 2.

41. BOA. Irade, MM., 1826 lef. 11.

Prusya, **Avusturya** ve **Rusya** Devletleri'nin de elçileri vasıtasıyla şifahen (sözlü) ifade ve tarizatta bulunmuşlardır⁴².

İdam olunan Ermeni mürted hususunda Sadaret'in Mabeyn'e yazdığı tezkirede Viyana Sefiri **Muhtar Bey** ve Berlin Sefiri **Talat**'ın tahrirlerinden de bahsedilmektedir⁴³. Aynı belgeden anladığımızı göre **Fransa** Elçisi'nin tahrirati, İngiliz Elçisi'nden önce olmuştur. **Fransa** Elçisi'nin tahrirati ile Osmanlı Sefirlerinden gelen cevaplar Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da görüşülmüştür. Meclis'in bu husustaki mütalaası gerçekten isabetli görünmektedir. Buna göre; diğer devletler ve özellikle **İngiltere** henüz tahrirat göndermemiş ise de; nasıl olsa tahrirat metinlerini birlikte görüşüp, hazırladıkları, hadiseye sebep olan kişinin de **Canning** olduğu düşünüldüğünde diğer tahriratın da aynı mealde, belki **İngiltere**'ninki biraz sert olacağı görüşüne varılmıştır. Ali ve Nafi Efendilerin gayretlerinin netice vermediği; "*idam olunun habisin Frenk elbisesi ve şapkasıyla idamı*" hususu özellikle **Fransa** Elçisi tarafından kendilerine tahkire hamledildiği anlaşılmıştır. **Avrupa** gazeteleri de bu konuda tahriklerine devam etmişlerdir. **Rusya** Elçisi de katlin özellikle Frenk elbisesi ile yapılmasını sözlü olarak ifade ve ihtar etmiştir.

Katlin "*elbise-i Efrenci*" ile vukubulması bir dinî mecburiyet olmayıp, yanlışlıkla vukubulduğu, bunun bir maksada matuf olmadığı, siyaset memurlarından bazı kişilerin **Avrupa**'ya gönderilerek meselenin içyüzünün anlatılması ve yanlış anlamaların önüne geçilmesi düşünülmüş ise de, artık çok geç olduğu için bundan vaz geçilmiştir. **Fransa** ve diğer devlet elçilerine bu konudaki dinî mecburiyet uygun bir dille ifade edilmeye çalışılmıştır ki **Fransa**'nın bunu "*oyalama*" olarak değerlendirildiğini az önce söylemiştik.

Bu meselenin "*dinî mecburiyet mazereti*" ile geçiştirilemeyeceğini ve ileride daha büyük sıkıntılara sebep olacağını anlayan Meclis-i Has-ı Meşveret, gerekçesiyle birlikte bazı

42. BOA. İrade, MM., 1826 lef. 7.

43. BOA. İrade, MM., 1826 lef. 4.

tedbirlerin alınmasını ve bunun içinde Padişah'ın iradesine başvurulmasını kararlaştırmıştır. Bu hususa dair kararda özetle; "**nezaket-i vakt iktizasınca, Frenklere müdahale imkanı vermemek**" ve **Avrupa'yı** galeyana getirecek maddelerin mümkün mertebeye men'ine çalışılması, "**usûl-i hükmiye**" icabındandır. Bütün yabancı devletlerin ve milletlerin efkarını **Osmanlı Devleti** aleyhine davete sebep olacak meselelerde, dinî mecburiyet ve sorumluk derecesine vardiirilmaması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Çünkü bu "**Salтанat-ı Seniyye'nin bulunduğu hal ve mevkiinin gereğidir**". Hatta bazı kenar (İstanbul'a uzak) mahkemelerde işe garaz karışması ihtimali de vardır. Buna ilave olarak yanlışlıkla "**mücazat-ı şer'î azime**" tatbik edilebilir. Bugüne kadar, bu gibi olaylara önce Fetvahanede incelenerek bakılıyor, şer'î gereklere göre "**ilâm-ı şer'î sahih**" ile beraber irade-i seniyye için Hazret-i Hilafetpenahi'ye arz olunuyordu. Bundan böyle; "**mürted**" maddesi gibi olaylar, Meclis-i Vala-ı Ahkam-ı Adliye'ye gelince, Fetvahaneye gönderilmeyerek öncelikle kanunî mevzuata uygunluğu araştırıldıktan sonra Sadaret'e ve oradan Meşihat'a gönderilecektir. İstanbul'da bu usûl takip edilirken, Dersaadet'e uzak yerlerde "**müşirân-ı eyalet huzurunda büyük meclislerde ulema, müfti ve nukeba mevcud olduğu halde**" sözkonusu madde icra olunacaktır. Eğer taşralarda muhakemelerde şüpheli durum varsa, bu gibi muhakeminin Dersaadet'te görülmesi kararlaştırılmıştır.

Yukarıda anlatılan tedbirlerin uygun görüldüğüne dair irade-i seniyye sadır olmuştur. Yalnız Saray'dan gelen yazıda "**Prens Metternich'in de Frenk elbisesi ile katl olayından müteessir olduğu, memurların bu gibi durumlarda daha dikkatli olmaları gerektiği ihtar**" olunmaktadır⁴⁴.

44. **BOA. İrade, MM**, 1826 lef 4. Mürted maddesine dair vesaik içinde Berlin ve Viyana Sefirleri'nin Evakim olayı üzerine gönderdikleri ifade edilen tahriratlarına rastlayamadık. Bu olayın cereyan şeklini anlatan başka bir kaynaktaki adı geçen Ermeni'nin, üç yıl önce bir Türk kadını ile ilişkiye girdiği, sonra işlediği suçun cezasını hafifletmek için dinini değiştirdiği, üç yıl Yunan adalarında kaldıktan sonra (ki bu arada Hristiyanlığa dönmüştür) meselenin kapandığı zannıyla "frenk elbisesi" ile İstanbul'a döndüğü ve katl olayının gerçekleştiği bildirilmektedir (Bk. 6 Erard de NERVAL, Muhteşem İstanbul, Çeviren: Refik ÖZDEK, İstanbul 1974, s. 17-19).

b. Bilecik Olayı

Osmanlı Hükûmeti dinî mecburiyet ve mesuliyet mazereti ile "mürted maddesi"ne dair Düvel-i Muazzama baskısını geçici de olsa, savuşturmayı düşünürken bu defa Bilecik'te bir Rum'un irtidadından dolayı idam edildiği haberi alınmıştır. Bu haber üzerine harekete geçen **İngiltere**'nin İstanbul Elçisi **Canning**, elçilik tercümanına verdiği talimatta "*Daha önce katl olunan Evakim adlı Ermeni'den sonra yine mezhebinden dolayı bir şahsın daha idam olunduğunu güvenilir kaynaklardan haber aldığı*" belirterek, Hariciye Nâzırı'ndan bu olayın ayrıntılarını öğrenmesini, kendisine verilen iki kıt'a kağıdı O'na vermesini, daha önce görüşülmesine rağmen katl olayının tekrarlanmasının büyük bir teessüre sebep olduğunu bildirmesini istemiştir.

İngiltere Elçisinin verdiği talimatta; diğer **Avrupa** devletlerinin de aynı fikir ve düşüncede oldukları, **Devlet-i Âliyye**'nin insaniyet usûllerini ayaklar altına alıp ilga ve tahkir eylemesinin, onu dostlarından mahrum bırakacağını, daha önce **Rıfat Paşa**'ya **İngiltere**'nin talimatının ifade edildiğini, bu konuda **Bab-ı Âli**'den bazı açıklamalar beklenir ve talep edilirken ikinci bir olayın meydana gelmesinden **Devlet-i Âliyye**'ye üzüntülerinin bildirilmesini, bundan böyle "*bu gibi kötü makulenin tekerrürüne mani zımmında*" derhal gerekli tedbir ve yola teşebbüs edeceği teminatını vermesinin beklendiği ifade edilerek bu talimatın bir suretini **Rıfat Paşa**'ya vermesini, Paşa Hazretleri'nin iltiması ile olayın Padişah'a arz edilmesine çalışılmasını da istemektedir⁴⁵.

İngiltere Elçiliği Tercümanı **Pisani** vasıtasıyla Osmanlı Hariciye Nezâretine verilen **İngiltere** Dışişleri Bakanlığı tarafından **Canning**'e gönderilen talimatın tarihi 16 Ocak 1844'dür. Bu talimatta **Canning**'in faaliyetlerinin yerinde olduğu bildirilmektedir. Talimatta; daha önce vukubulan ve **Avrupa**'nın nefretini çeken olaydan sonra ikinci bir olayın meydana gelmesi, **Devlet-i Âliyye**'nin Hristiyan devletlerin üzüntü ve ihtarlarına riayetsizlik etmesi, vakit geçirmeden bu konudaki fikir ve görüşlerinin **Devlet-i Âliyye**'ye açık ve aşikar olarak ifade ve beyan etmenin **İn-**

45. BOA. İrade, MM., 1828 lef. 4.

giltere'nin vazifesi olduğu ifade edilmektedir. Devamla; "**Hatta İngiltere** diğer Hristiyan devletlerin görüş ve fikirlerine intizar etmeksizin yalnız başına da buna teşebbüs edecektir. **Devlet-i Âliyye**'den bir kat'i karar almayı arzu etmektedir. **İngiltere Devleti** böyle bir maddede talepte bulunmaya özellikle haklı olduğu gibi **Devlet-i Âliyye** de O'nun sözünü dinlemeye mecburdur. **İngiltere Devleti**, **Devlet-i Âliyye** tebaasından olup Hristiyan bulunan bütün fertlerin dinleri için bu gibi şer'î ve örfî taarruzdan uzak olmalarını ve onları helak için dayanılan merhametsiz şeriata feda olunmalarını talep eder. Bu talebin lehine olarak Hindistan'da bulunan İslâm ahalinin ne gibi adalet ve muameleye tabî oldukları görülebilir. Bundan önce Hristiyan devletler ister zaaf sebebiyle, ister kayıtsızlık sebebiyle olsun her ne tahmil etmişlerse de Hristiyan toplumunun azaları olmalarından dolayı, büyük üzüntülerine **Devlet-i Âliyye**'nin saygı göstermesini isteyeceklerdir. Zira Hristiyanlar arasında bazı küçük meselelerde ihtilaf varsa da Hristiyanlığın en önemli "akaid-i din" konularında görüş birliği vardır. Bu devletler, Hristiyan dinini kabul eden şahsın böyle muamele görmesini, kendi dinlerine hakaret edilmesi olarak görececek ve buna tahammül etmeyeceklerdir.

İngiltere Devleti şimdiden daimî olmak üzere **Devlet-i Âliyye**'den bu "usûl-ı kerihanın" terk olunmasını talep eder. Bu taleple, kabul edilemez bir şey taahhüt ettirerek **Devlet-i Âliyye**'yi "tezlil" etmek niyetinde değildir. Fakat **İngiltere Devleti**, Hristiyan bir devlet olması hasebiyle, dindaşları olan ve idareleri altında buldukları Müslümanlar tarafından taarruza uğramaları ve zulüm görmelerinden korumak ve sakinmek vazifesinden uzak duramaz.

Her şeyden önce **Devlet-i Âliyye** şunu iyi bilmeli; **Devlet-i Âliyye**, kendisini daha önce helak ve izmihlalden kurtaran **İngiltere Devleti**'nin dostluğuna ihtiyacı varsa ve bunun Saltanat-ı Seniyye lehine olacağını ümit ediyorsa bir an evvel, ihtara sebep olan "mekruh fîli" bütünüyle ve şek ve şüphe olmayacak şekilde terk etmesi gerekir. Buna dair bir an önce gereken cevabı almalısınız. Vükelâ'nın cevabı **İngiltere Devleti**'nin istediği şekilde olmadığı takdirde, "huzur-ı şahaneye" çıkarak **İngiltere Devleti**'nin üzüntülerini art ederek, sözkonusu cevap alınamazsa Saltanat-ı Seniyye'nin uğrayacağı zararları anlatınız.

*İngiltere Devleti, Devlet-i Âliyye ile olan iyi münasebetlerinin devamı ve ihtiyaç halinde yardım etmeyi arzu ediyor. Bu alaka ve dostluğa güvenerek, Devlet-i Âliyye'nin akıl ve direyet ve insanîyetinden bu tadilatı beklemektedir. Eğer bu olmazsa, şüphesiz vakt ve halin kuvvetiyle olur. O günü aramaktan başka çare kalmamış olduğunu "ilmelyakin" bilip itiraf etmeğe mecbur olmadan evvel tecrübe olunmamış hiç bir vesileyi terk etmek istemiyor. "Umur-ı Hariciye Nâzırı"ndan bir mülakat isteyerek bu tahriratın bir suretini ve sahih bir tercümesini kendisine teslim ediniz."*⁴⁶

Yukarıda sözü edilen talimatın ifadelerinden açıkça anlaşılacağı üzere **İngiltere Devleti** oldukça sert bir tutum takınmıştır. Yine meseleyi bir "*Hristiyan-Müslüman*" meselesi olarak görmekte ve Hristiyan tebaanın hamiliğini kendisine vazife görmektedir. Hindistan'ı misal göstermesi ise belki **Osmanlı Devleti**'ne bir ihtar olabilir. Şöyle ki; eğer **Osmanlı Devleti** istenilen taahhütü vermezse, Hindistan'da bulunan milyonlarca Müslüman'ın durumlarının değişebileceği ihsas edilmektedir. Yine, **İngiltere**'nin daha önceki yardımlarıyla "*Saltanat-ı Seniyye'nin helak ve zîmihlalden*" kurtulduğu söyleniyor ki, bununla herhalde Mısır Meselesi ve Ruslar'ın Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını ele geçirmelerinin önlenmesi, Boğazlar konusunda karşılaşılan güçlükler kastedilmiş olabilir. Netice olarak; "*mutlaka ve mutlaka bu taahhüt alınacaktır, gerekirse kuvvet de kullanılacaktır*" şeklinde özetleyebileceğimiz ifadeler oldukça anlamlı ve tehdit boyutlarının da ötesindedir.

Talimat gereği Hariciye Nezâreti'nden mülakat talep eden **Canning**'in talebi kabul edilmiştir. Bu mülakat esnasında **Canning**; **Osmanlı Devleti**'nin beka ve saadetine zarar verecek şeylerden kaçınması gerektiğini ihtar etmesinin **Avrupa** devletlerinin "**sivilizasyon**"a olan geçmişlerinin bir ifadesi olduğunu söyleyerek yukarıda sözü edilen talimatın tercümesini vermiştir. Bu konuda devleti tarafından kesin bir teminat alması için görevlendirildiğini de tekrarlamıştır⁴⁷.

46. *BOA. İrade, MM.*, 1828 lef. 7.

47. *BOA. İrade, MM.*, 1828 lef. 6.

Burada sözü edilen "sivilizasyon" tabiri Türk devlet adamları için yeni bir tabirdir ve bugünkü anlamıyla "*civilisation = medeniyet*" olarak kullanılmamakta ve öyle anlaşılmamaktadır. Bu sözle ifade edilmek istenenleri anlamak için o devrin lüfgatlarına göz atmak gerekmektedir. Kavramın Osmanlı siyasî hayatına girmesi ve öneminin artması 1821 Yunan İsyanı'ndan sonradır. Öyle ki, mesele "*babar-civilize*" meselesi olarak sayılabilmıştır. II. Mahmud Yunan muhtariyetini kabul etmek istemeyince Ruslar "*insanlık ve civilisation*" için harekete geçmişti. Türkçe'de herhalde bu kelimeyi ilk defa 1834 yılında Mustafa Mustafa Reşid Efendi kullanmıştır⁴⁸. Şimdi de İngilizler ve Fransızlar, "*insaniyet ve civilisation*" adına harekete geçmiştir ve **Osmanlı Devleti**'nin Hristiyan tebaası için "*içtimaî, siyasî, hukukî imtiyaz*" koparma ve böylece "Şark Memleketleri'ndeki" kendi iktisadî ve siyasî nüfuzlarını artırmak yolunda engel olarak gördükleri **Osmanlı Devleti**'nin müesseselerini istedikleri şekilde değiştirmek için öncelikle yoğun bir diplomatik faaliyet başlatmışlardır.

İngiltere'nin İstanbul Elçisi **Canning** ile **Osmanlı Devleti** Harici'ye Nâzırı **Rıfat Paşa** arasındaki mülakatın cereyan şekli şöyle olmuştur:

Rıfat Paşa: *Bu mesele dinî bir mesele olduğundan ben bir şey diyemem. Fakat şurasını öğrenmek istiyorum; İngiltere Devleti bu meseleye, yani mürtedi katlınmaddesine nasıl bakıyor? İslâm devletlerinin eski usûl ve âdeti, veyahut siyaset-i zülmîyesi olarak mı görüyor? Ortadan kaldırılacağı veya terk edileceği inancında mı? Yoksa bunun dinî esaslar maddesinden olduğunu bilerek, fakat tevîl ve tahvili mümkün olmayacak derecede olduğu hakkında yeterli ve sağlam malumatı olmadığından mı men'ini istiyor?*

Canning: *Meseleye İngiltere Devleti'nin nasıl baktığı talimatta yazılıdır. İngiltere Devleti'nin maddenin tafsiline girişmemesi bile, Devlet-i Âliyye'ye olan samimi dostluk ve hürmetine işarettir. Bu maddenin bahs ve tartışmasına iznim yoktur.*

48. Tuncer BAYKARA, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1992, s. 1-29.

İleride yenilenmeyeceğine dair resmî teminat almaya memurum. Bu aşırda din ve mezhep değiştirme yüzünden adam öldürmeye Avrupa hiçbir surette izin veremez. Devlet-i Âliyye bu konuda ısrar ederse bütün Avrupa'yı gücendirmiş ve de İngiltere'nin dostluğunu kaybetmiş olur.

Rıfat Paşa: *Elçi Bey bu meselenin dinî esaslardan ve şeriat hükümlerinden olduğunu bilip de men'ini iddia ediyorsa, böyle bir dinî hükmün tahvil, tağyir ve tebdili elden gelir şey değildir. Bu konuda kendisine resmî cevap verilemez. İsterse; dinî mecburiyet ve şer'î mazeret kendisine gayr-ı resmî olarak bildirilir.*

Canning: *Bu maddenin "mukaleme-i resmîyesine" girişmeye iznim yok. Ancak gayr-ı resmî olarak verilecek ifadelere dinleyebilirim.*

Rıfat Paşa: *Öncelikle bu madde Devlet-i Âliyye'nin eski üsul ve âdetlerinden, "ahkam-ı siyaset-i mülkiye"den olup da tahvili mümkün olan şeylerden değildir. Zaten öyle olsaydı, Avrupa devletlerinin ihtar ve dostane taleplerine bırakılmayarak diğer "mevad-ı nizamiye" sırasında şimdiye kadar men' ve ilga olunurdu. Bu husus Hristiyanlar'a hakaret için değil, "mücerred mevad-ı esasiye" ve "ahkam-ı külliye-i dinîye" dendir. Men ve tebdiline şer'î izin olmadığından, ilerisi için hiç vukubulmayacağına dair teminat ve resmî taahhüt verilemez. Hiçbir zaman da bir devlet ve milletin usûl ve dinî hükümleri hakkında diğer bir devletin müdahalesi olur ve kabul edilir şey değildir. Özellikle İngiltere, Saltanat-ı Seniyye'nin "vikaye-i istiklal-i mülkiyesini" başkalarından ziyade gözetmekte iken, kabulü asla mümkün olmayan talep ve tekliflerde bulunması hangi şekilde dostluğa yakışabilir? Eğer bu konuda, daha sonraya ait bir gizli niyet ve maksadı varsa ve Devlet-i Âliyye'ye bu şekilde şeriata aykırı ve zor bir teklifte bulunup "niza ve arbede" çıkarılmak isteniyorsa o zaman konuşmaya gerek yok. Öyle bir şey varsa açıktan açığa söylensin.*

Canning: *Bu hususta devletimin kötü niyeti ve gizli bir maksadı yoktur. Bilakis uygunsuzluğun men'ini istemesi ancak Devlet-i*

Âliyye'ye olan iyi duygular ve hayırhahlığındandır. Ayrıca böyle zararlı uygulamaların ileride tekrarlanmasının çok kötü neticeler doğuracağını mütalaa etmesindedir. Diğer devletlerin görüşleri de bu merkezdedir.

Rıfat Paşa: *Bizim de dost devletlerden ve özellikle İngiltere'den istediğimiz, bu iyi niyete uygun olarak başka fikir taşımadığımız bilinmeli. Elçi Bey de vazifesi gereği bu işin hakikatinin yani dinî mecburiyetinin anlatılmasına ve meseleye iyi niyetle bakılmasına himmet etmelidir. Eğer Müslümanlar tarafından Hristiyanlar'a zorla İslâmlık teklif olunupta kabul etmeyenler hakkında katl muamelesi olsa itiraza yer olur. Halbuki Osmanlı topraklarında böyle bir şey hiçbir zaman olmamıştır. Bu ceza sadece mürted hakkında olup, meselenin tağyir ve tahviline "Vükelâ-ı Devlet-i Âliyye" ve "Ulema-ı Millet-i İslâmiye"nin muktedir olamayacakları bellidir. Hatta geçenlerde vukubulan tebligat üzerine bütün fetvâ kitapları incelenmiş ve bir çare ve imkan bulunamamıştır. Bu izahat Elçi Bey'i ikna etmiyor ve bir şer'î izin var da saklanıyor izlenimi uyandırıyor, sefarette istihdam edilen zevatın çoğu Türkçe ve Arapça'yı bilir. Bir kere de onlara sorsun ve başka yerlerden araştırsın. Eğer bu madde müstakil dinî bir madde değil de beşerî, mülkî kanunlardan, usûl ve millî adetlerden olsa idi elbette çare ve tedbiri bulunarak bu raddeye getirilemezdi. Devlet-i Âliyye'nin dostu olan devletler tarafından teklif olunan ve yapılması mümkün olan maddelerden hangisinde zorluk çıkarıldı.*

Canning: *Bu maddenin tebdil ve tağyiri hususundaki şer'î hükmü bilemem. Ancak memuriyetim icabı ileride bir daha vukubulmayacağına dair "teminat-ı kat'îye ve resmîye" misterim. Avrupa'da çok önceden böyle şeyler var iken ilga ve men' edildi. Devlet-i Âliyye'nin de bir çaresini bulup men' etmesini dostane ihtar ederim. Yoksa ilerisi fena olur.*

Rıfat Paşa: *Avrupa'da bu gibi şeylerin men edilmesi, orada beşerî kanunlar hükmünde olmasındandır. Böyle olunca vakt ve hal hükmünce tadil ve tağyiri mümkün olur. Bizde de bu gibi mümkün olan şeyler tadil olunmaktadır. Fakat bu mesele onunla kıyas edi-*

lemez. Dinin ve şeriatın aslî hükümlerinin değiştirileceğinin ilanı mümkün olmadığı gibi, böyle dinî hayata ait şeylerin tahvili Hristiyan devletlerde bile mümkün değildir.

Canning: İngiltere tebaasından biri İslâm'ı kabul etse ve sonradan irtidat eylese hakkında katl muamelesi icra olunur mu?

Rıfat Paşa: Bir kere "daire-i İslâmiyete" giren kişi, hangi tebaa ve milletten olursa olsun aynı muamele icar olunur. Ancak eski mezhebine dönenler irtidatlarını burada değil, Avrupa'ya gidip ilan ederlerse onlar taharri olunmaz.

Canning: Bu gibi durumlarda irtidat eden şahsın Der-Âliyye'de bir dakika durmayıp, vapura girip gitmesinin ve bu şekilde muamelenin ne gibi neticeler doğuracağını Devlet-i Âliyye iyice düşünmeli.

Bu konuda yapılan görüşme her iki tarafında ısrarlı ve kararlı tutumları sebebiyle birkaç saat sürmüş ve son olarak;

Canning: Bu görüşmelerde ifade edilenleri gizli tutuyorum. Zira bu ifadeler devletin talimatına esas teşkil etmemektedir. Bu madde, Devlet-i Âliyye Vükelâsı'nca etraflıca görüşüldükten sonra, bizi tatmin edecek bir resmî cevap verilmesi gerekmektedir. Son talimat dikkat buyurulursa öncekine nispetle daha kat'idir. Bu madde yüzünden bütün Avrupa'nın Devlet-i Âliyye hakkındaki iyi niyetleri değişecek ve bir takım mahzurları celb edecektir. Bu itibarla bir çare ve imkanının bulunması gerekmektedir.

Rıfat Paşa: Daha önce söylediğim dinî sebebler muvacehesinde böyle bir şey yapmamız mümkün değildir.

Canning: Padişah'ın emri ile Devlet-i Âliyye murad ederse, bunun uygun bir tedbirini bulup çaresine bakabilir⁴⁹.

Bu mülakatın neticesinde tarafların tavırları iyice netleşmiştir. İngiltere bu meseleyi "Hristiyanlık" meselesi olarak görmesinin

49. BOA. Irade. MM. 1828 lef. 6.

yanında "*insaniyet ve sivilizasyon*" kavramlarını da ön plana çıkarmaktadır. **Osmanlı Devleti** Hariciye Nezâreti ise resmî taahhüt ve teminat vermeye kesinlikle yanaşmamakta ve meselenin siyasî bir mesele değil dinî bir mesele olduğunda ısrar etmektedir. Ancak, **Rıfat Paşa** her ne kadar İngiliz tebaası için söylenmiş ise de, "*Avrupa'ya giderse taharri olunmaz*" sözü meselenin halli için, **Osmanlı Devleti**'nin düşündüğü çözüm şekline dair ipucu olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu olayın meydana geldiği tarihten çok daha sonraki yıllarda mürtedlerin katlinden vazgeçilerek başka yerlerde ikamete tabi tutuldukları görülecektir.

Bilecik olayında **Fransa** da **İngiltere** gibi benzer tepkiler ortaya koymuş ve aynı diplomatik yola başvurmuşlar. **Fransa**'nın İstanbul Elçisi **Borkine**, Baştercüman'ı Kosta Bey'e verdiği talimata göre, Baştercüman **Rıfat Paşa**'ya giderek ecdadının dinine dönen Ermeni'nin katlinden sonra Bursa-Bilecik'te bir kişinin daha katledildiğinin öğrenildiği, daha önce **Düvel-i Muazzama**'nın olayla alakalı olarak tebliğ ettikleri tahrirata bir cevap verilmeden, Vükelâ-ı Saltanat-ı Seniyye'nin buna benzer bir madde ile **Avrupa**'yı daha ziyade tehevürü sevkettiğini, taassup ve dinler hakkında zulm ve düşmanlığın def'i azm ve kararında olduğu halde buna nasıl cesaret ettiğini, sözkonusu olayı tartışmadan sadece keyfiyeti sorması istenmektedir. Aynı talimatta, Padişah'ın her sınıf tebaası hakkındaki düşüncelerini kendilerinin de bildiğini ancak, **Avrupa**'nın tam anlamıyla bilmediğini, "*siyaset-i cedideden*" dolayı bu konuda eksik fikirler olduğunu, buna sebep olmanın da Vükelâ olması hasebiyle Padişah'a karşı mesuliyet altında olduklarını hatırlatması, **Devlet-i Âliyye**'nin vücud ve bekasını ve emniyet ve selametini temin eden maddeleri ihlal eden durumun bu kadar ilerlemesinin **Fransa Devleti**'ni derinden üzdüğünü, bu gibi şeylerin olmayacağına dair **Rıfat Paşa**'dan "*teminat-ı resmiye*" talep etmesi ve bu talimatın bir suretini de, O'na vermesi istenmiştir⁵⁰.

Fransa Elçiliği Baştercümanı, **Rıfat Paşa** ile görüşerek Monsieur **Borkine**'nin görüşme istediğini de arzetmiş olmalı ki, Ha-

50. BOA. Irade, MM., 1846 lef 5.

riciye Nâzırı ile **Borkine**'nin bir mülakat yaptıkları anlaşılıyor. **Fransa** Elçisi, Bilecik olayı üzerine devleti tarafından kendisine bir talimat gönderildiğini, **İngiltere** Elçisi'ne gelecek talimata göre yeni bir talimatın da geleceğinin anlaşıldığını söyleyerek tebliğine memur olduğu talimatın tercümesini takdim etmiştir⁵¹.

Fransa Dışişleri Bakanı **Guizot**'nun, **Borkine**'ye gönderdiği talimatta; Ermeni Evakim'den sonra Bilecik'te bir Rum'un katli ve idamının **Fransa**'yı çok üzdüğünü, gadr ve "*birahme*" olayın üzerinden çok geçmeden ve "*bir daha bu makule muamele-i şiddetin zuhura gelmeyeceği üzerine taraf-ı Devlet-i Âliyye'den verilen teminat*" arasında, taassup ve barbarlığın böyle yeni bir eserin ortaya çıkışı, "*Civilisation*" hakkında vukuagelen böyle yanlış şeylerin bundan böyle ortaya çıkmasını önlemek için gereğince çalışması gerektiğine **Devlet-i Âliyye**'yi zorlamak üzere *Büyük Devletlerin ittifakla ısrar etmelerinin ne kadar önemli olduğunu isbat ettiğini*" ifade ile, bundan sonra **Rıfat Paşa**'dan bu gibi işe girişilmemesi hususunda **Devlet-i Âliyye** adına resmî taahhüt alınması iddiasını kuvvetlendirdiği belirtilerek, Ermeni Evakim maddesinde olduğu gibi neticesiz, alay yollu müsaade kabilinden olmamasının önemi vurgulanarak "*civilisationun barbarlık üzerine galibiyetini ve muzafferiyetini suret-i kat'iyeye koymak üzere*" gerekli gayretin gösterilmesi istenmektedir. **Fransa Devleti**'nin bu konuda Viyana, Berlin ve Petersburg'da bulunan elçilerine de tahrirat göndererek, ilgili devletlerin Dersaadet'te bulunan elçilerine bu talimata uygun ifadeleri havi talimatların gönderileceği de ilave edilmiştir.

Talimat muhtevası ile anlatıldıktan sonra **Rıfat Paşa**, konu ile alakalı olarak **İngiltere** Elçisi'ne verdiği izahatı tekrarlamış ve yine "*mazeret-i şer'îye ve mecburiyet-i dinîye yüzünden men' key-giyetinin icrasının*" mümkün olmadığı etraflıca anlatılmıştır. Konuya açıklık getirmesi açısından Hariciye Nâzırı **Rıfat Paşa** ile **Fransa** Elçisi **Monsieur Borkine** arasında yapılan görüşmenin ayrıntılarının bilinmesi faydalı olacaktır. Görüşmenin cereyan tarzı özetle şöyle olmuştur:

51. BOA. İrade, MM., 1825 lef 5.

Borkine: *Bu maddenin uygulanması ve tekrarlanması, Avrupa'da olumsuz tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şu manevî asırda böyle dinî itikatten dolayı "telef-i nefis" tecviz olunamayacağından, ileride de böyle razı alamayacağımız olayların meydana gelmeyeceğine dair Devlet-i Âliyye'den teminat talep olunmuş ve bundan böyle bu gibi olayların olmaması için tedbir ve çaresine bakılması, mümkün mertebe men'ine çalışılacağı kabul edilmişken, aradan bir hafta geçmeden Bilecik maddesinin ortaya çıkışı önceki emniyet hükmünü boşa çıkarmıştır. Avrupa Devletleri bu konuda kesin teminat almak yoluna mecbur olmuşlardır. Kısa sürelerle iki olayın meydana gelmesi Avrupa'nın emniyetinin kaybolmasına yol açmıştır. Devlet-i Âliyye tarafından gerekli teminat verilmediği halde, bir daha olmayacağına devletlerimiz nasıl güvenebilir? Avrupa kamuoyu nasıl temin edilebilir? Dinî ve mezhebî itikattan dolayı böyle olayların olmayacağına dair resmî talimat alınması vaziyet gereği görünmüş ve talimatımızın öncekine kıyasla yumuşatılması mümkün olmamıştır.*

Rıfat Paşa: *Fransa Devleti bu maddeyi "kavanin-i adiyeye-i mülkiyeden mi" yoksa İslâm milletinin şer'î ahkâmından olduğunu ve herkes indinde ilahî bir kanun gözüyle bakıldığını bildiği halde men'ini mi istiyor? Bu şer'î hüküm "kütüb-i ahkâm-ı şer'îye" ile sabit olduğundan Vükelâ tadil ve tağyir edemez. Bunu daha önce beyan etmiştik. Artık bundan sonra şöyle resmî taahhüt icra olunsun, böyle kavi teminat icra olunsun iddiasına kalkışmak, İslâm cemiyetinde tefrikaya sebep olacak ve milleti devletinden ayıracaktır. Halbuki bir devletin bekası "heyet-i mecmua-ı milliye" ile dir. Bir taraftan Devlet-i Âliyye'nin "saadet-i hal" ve bekası hakkında dostluk ve iyi niyet ifade edilirken, öbür yandan bu emniyetin meydana gelmesine mani şeyler yapılması anlaşılır şey değildir. O halde bunun ortası bulunmayacak. Zira bizim dinî mecburiyet keyfiyetimiz gereğince anlaşulamıyor.*

Borkine: *Fransa Devleti'nin, mürted hakkında olan İslâm kanunu ne gözle baktığını bilemem. Ancak, dinî sebeplerle bu olayın artık meydana gelmeyeceğine dair Devlet-i Âliyye'den teminat talep ediyor. Şu asırda Avrupa'da dinî taassuptan dolayı adam öldürmek*

ve kan dökmek olayı meydana gelmemektedir. **Devlet-i Âliyye** de **Avrupa** ile bir sayıldığından (ma'dud olduğundan) her halükarda diğer devletlerin "idare-i mülkiye" usûlüne uyarak bu gibi maddelerin ortaya çıkmasına mani olmalıdır. Bunun tedbir ve çaresi Vükelâ'nın işi olup tefsir ve tafsili memuriyetimin surları dışındadır. Bu adam öldürme **Avrupa**'da büyük teessüre sebep olmuş, **Fransa** ve diğer Avrupa Devletleri kendilerine güven verecek bir "tevsikât-ı kaviye ve resmîye" almakla kamuoyunu teskin edebileceklerdir. Şu anda Paris'te böyle bir şey olsa, on güne kalmaz **Fransa** alt üst olur. **Avrupa** Devletlerinin her hangi birisinde böyle bir şey olsa diğer devletler tarafından mes'ul tutulur. **Fransa** ve **İngiltere** Devletleri, Saltanat-ı Seniye'nin Rumeli kıt'asında bekasını isterler. Bütün dost devletler bu konuda aynı fikirdedirler. Ancak bu, bu gibi şeylerin meydana gelmemesine bağlıdır. Böyle şeyler meydana geldikçe **Devlet-i Âliyye**'ye barbar nazarıyla bakılıp "efrad-ı mülel-i **Avrupa**'nın" efkârı aleyhe dönecektir. Devletlerimizin iyi niyetlerinin faydası olmayacak ve kamuoyuna uymaya mecbur olacaklardır. Kısaca şu vakitlerde, böyle bir hadise vukuu caiz olamaz. Böyle şeye yeltenen devlet **Avrupa** ile dostluk üzere duramaz. Devletlerin bu karar ve niyeti "kabil-i tefsir ve tahvil" olamaz. O halde **Devlet-i Âliyye**'ce muvafakattan başka "tarik-i esem" olmadığını halisane söylerim.

Rıfat Paşa: Bu, siyaset-i şer'îye ve dinî mecburiyetten dolayı ve mecburen icra olunmaktadır. Dinî bir hakaret veya kan dökmek maksadı yoktur. Kaldı ki, tağyiri mümkün olan bazı şeylerin tadilatına ve **Avrupa** Devletleriyle olan iyi münasebetlerin bekasına sebep maddelerin icrasına hizmet edebilmek için gerekli ıslahatlar yapılmaktadır. Bu gibi olay, 20-30 senede bir ve nadiren meydana gelmektedir. Meydana gelmemesi arzu ediliyorsa, kat'i bir teminat ve resmî taahhüt icrası mümkün olamaz. Sizin ifadenizin önemi anlaşıldığı gibi, bizim de şer'î mecburiyetimizi anladınız. O halde bunun ortası şöyle bulunabilir: "**Hristiyan taifesinden biri İslâmı kabul etse ve sonra önceki dinine dönerek bu niyetini Osmanlı Memaliki'nde değil de civarda bulunan bazı ecnebi beldelere giderek icra ve ilan eylediği halde, araştırılıp celbine teşebbüs olun-**

mayacak" gibi bir yol tutulursa sözkonusu keyfiyet .vukubulmayacağından, ileride bir katl olayı olmaması için bundan "ehven ve enseb" suret ve yol bulunamaz.

Borkine: *Bu uygun olabilir. İrtidadını ilan edecekler buralarda durmayıp, başka yerlere gittikleri halde bir diyecek kalmaz. Ancak burada irtidat eyleser yine katl olacak mı? Olur ise bu "siyaset-i şer'îye" yine mevcut demektir. Halbuki devletlerin önlemeye çalıştıkları "katl-i nefis" maddesidir. Bu durumda teşebbüslerinin bir neticesi hasıl olmamış olur.*

Rıfat Paşa: *Bu madde konusunda ne kadar konuşulursa konuşulsun "ileride meydana gelmeyecektir" şeklinde resmî taahhüt mümkün olmayacaktır. Bilfarz, taahhüt ilanında her türlü şer'î mazeretimiz bulunduğu halde bir şekilde imkan ve çaresi bulunmaya çalışılsa bile, resmî surete konularak ilan edilemez. Bu güne kadar bu hususta ortaya konan bunca tebliğ, ifade, tahrirat ve bunca dinî ve şer'î mazeretten sonra devletlerin ne diyecekleri konusunda bir bilginiz var mı?*

Borkine: *İki defa resmî ifadede buldukları halde, bu maddenin icra olunması, Devlet-i Âliyye ile olan dostane münasebetlerine halel getirmez mi? İlerisinin neye müntaç olacağı sorusuna memuriyetim yoksa da Devlet-i Âliyye'nin Düvel-i Fahime'nin dostluklarını kaybedeceği anlaşılmaz mı?*

Rıfat Paşa: *Avrupa Devletleri, Devlet-i Âliyye'nin toprak bütünlüğünü iltizam, vücud ve bekasını da arzu ettikleri halde, ne Hristiyanlığa ne de sair dine yaramayan bir iki nefer hayırsızın yirmi senede bir meydana gelen katl ve idamlarından dolayı münasebet ve dostluklarını kesmeleri, dostluklarının buz üstüne yazı yazmak kabilinden olduğunu gösterir. Fransa ve diğer dost devletlerin, Devlet-i Âliyye hakkındaki iyi düşünce ve ittifakına bu gibi bir ceza maddesi yüzünden halel geleceğini zannetmiyoruz.*

Borkine: *Şu andaki münasebetlerimize halel gelecektir. Bu "usûl-ı taassubu" iltizam eden devletle "siviliza" devletlerin ittifak dairesinde bulunamayacaklarını ifade etmek isterim. İstenen te-*

minata aykırı olarak mürted katli vukubulursa Dersaadet'te bir elçi kalmayacaktır. Sonun neye varacağını ve ne gibi esbab ve teşebbüs edileceği benim değil Fransa Devleti'nin bileceği iştir.

Rıfat Paşa: *Bu bizim dinî bir mecburiyetimiz. Bunun imkanını bulamayacağımızı söyledik. Siz şahsî olarak, bilgi ve dirayet sahibi biri olarak görüşlerinizi söyler misiniz?*

Borkine: *Benim görüşüme kalırsa, irtidadı seçen bir şahsın cezalandırılmaması gerekir. Bir çok şer'î kanun vakt ve halin icabına göre tevil olunduğuna dair Osmanlı tarih kitaplarında bir çok misal vardır. Bu ceza da istenirse, izale ve te'vil edilebilir. Bu meselenin nezaket derecesi ve önemi Osmanlı ulemâsına arz ve tefhim olunarak, Avrupa Devletlerinin dostâne münasebetlerinin bununla zedeleneceği bildirilirse, bir çare ve imkan bulunacağından şüphem yoktur. Ulemâ hazeratı, Avrupa'nın dostluğunu böyle bir ceza maddesine feda etmeyecektir.*

Rıfat Paşa: *Bu madde birkaç defa ulemâya arz olundu. Bir türlü imkan ve çaresi bulunamadı. 1200 seneden beri "ahkâm-ı diniye-i şer'iyeden" hiç birinin tağyir ve "delalet-i lafziye ve maneviyesine" aykırı şekilde tadil ve te'vil olunduğu görülmüş ve işitilmiş şey değildir. Eğer böyle bir şey olmuşsa beyan olunsun. Mürted hakkında hüküm ve iktiza-ı şer'inin bir izin ve imkanı bulunursa haber verilsin.*

Borkine: *Daha önce söylediğim gibi, şer'î ahkâmın bir çok maddesi zamanla te'vil edilmiştir. Bu gibi ahkâmı bahs ve müzakere, tedkik ve taharrisi memuriyetimin ve vazifemin dışındadır. Böyle bir fül zaten Devlet-i Âliyye'nin işine müdahale olur. Bunu Vükelâ ve ulemâ araştırır. Paşa Hazretleri devletin Hariciye Nâzırı olmaları hasebiyle, bu katil maddesinin men'i Avrupa Devletlerinin kesin isteği ve "mültezim-i sahihleri" olduğu, bundan böyle icrasına teşebbüs edildiği zaman fenaya müntaç olacağı, iki büyük Avrupa Devleti sefirlerinin vaki olan ifadeleri tarafınızdan la-yıkıyla anlaşılıp değerlendirildiğini zannediyorum. Artık ulemâ hazeratının bu maddenin araştırılmasına (istihnak) girişmeleri icap*

etmez. Bir çare ve şer'î imkan bulunacağını biliyorum. **İngiltere**. Elçisi'nin talimatında "Eğer **Devlet-i Âliyye** hayırlı ihtarları ve dostane nasihatları kabul etmez, bu zalimane hareketi icrada ısrar ederse, artık **İngiltere**'den hoşluk beklemesin" denildiğine göre, **İngiltere** gibi bir devletin dostluğunu böyle bir ceza maddesine feda etmek gibi mahzurlu şey var mıdır?" **Fransa Devleti** bu konudaki ısrarıyla hakiki dostluk ve samimiyetini göstermiştir. Bunu **Salтанat-ı Seniyye**'nin takdirle karşılıyacağını zannediyorum. Bu güne kadar vukubulan ifadeleri ve resmî tebligatı aynıyla "ulema-ı **Devlet-i Âliyye** hazeratı" ile Meclis-i Âli'ye arz olunup bir suret ve imkanı bulunarak bizlere tekrar ifade olunursa ve bu suret devletlerimizin arzusu ile uyuyor idiye, taraflarımızdan kabul ettirilmesi için gerekli gayrette kusur etmeyeceğiz. Kısaca; devletlerimizin **Salтанat-ı Seniyye** ile dostlukları buna bağlıdır.

Üç saatten fazla süren ve **Fransa** Elçisi'ni ikna için bütün yollar denendikten sonra, elçinin talebinde ısrar ettiği anlaşıldığından, netice olarak kendisine; "Bu madde politika umurundan olmayıp, şer'î mesele olmasıyla cevap verilmesi ulemâ-ı izam hazeratıyla müzakereye bağlıdır" cevabı verilmiştir⁵².

Fransa Elçisi ile olan mülakatın daha uzun sürdüğü, her iki tarafın açık fakat taviz vermeden, zaman zaman sert ifadeler kullandığı görülmektedir. **Osmanlı Devleti** Hariciye Nâzırını **Rıfat Paşa**'nın tesbit ve düşüncelerini şöyle sıralamak mümkündür.

a) Bir devletin ve milletin şer'î ahkâmı hakkında tadil, tağyir ve te'vil yollu istekte bulunmak İslâm cemiyetinde tefrikaya sebep olacak ve devletle milleti birbirinden ayıracaktır. Halbuki bir devletin bekası "*heyet-i mecmua-ı millîyedir*".

b) Tağyiri mümkün olan bazı şeylerin tadilatına ve Avrupa ile olan iyi münasebetlerimizin devamını sağlayacak maddelerin icrası için gerekli ıslahatlar yapılmaktadır.

52. *BOA. İrade, MM.*, 1828 lef. 5. Bu görüşme tutanaklarının müsveddeleri Reşit Paşa Evrakı içinde de vardır (*BOA. Dosya Usûlü İradeler*, 89/40).

Birinci madde de ifade edilen düşünce ve tespitler gerçekten önemlidir. Ancak çok dinli ve çok milletli bir yapıda bunu sağlamak oldukça zordu. Herhalde Hristiyan tebaanın yavaş yavaş **Osmanlı Devleti'**nden ayrılma sürecine girdiğini hisseden **Rıfat Paşa**, hiç olmazsa İslâm unsurunu yekvücut olarak ayakta tutmanın yolunu arıyordu.

İkinci madde ise, Tanzimat öncesi ve sonrasındaki yenileşme-reform hareketlerinin sosyo-politik boyutunu gözler önüne serecek bir misaldir. **Avrupa** Devletleri'nin "*ıçtimaî imtiyazlar*" koparma gayretleri ve Osmanlı devlet adamlarının meseleye bakışını açık şekilde anlatmaktadır.

Fransa, dolayısıyla **Avrupa** cephesine gelince; tıpkı **İngiltere** Elçisi'nin mülakatında olduğu gibi mesele "*Hristiyan, insaniyet, civilisation*" kavramlarıyla değerlendirilmektedir. İstikbal için Fransız Elçi'nin söylediği "*Fransa ve İngiltere Devletleri Saltanat-ı Seniyye'nin Rumeli kıt'asından ayrılmasını hiçbir şekilde istemez ve Avrupa kıt'asında bekasını ister*" ifadesi anlamlıdır. **Osmanlı Devleti'**nin **Avrupa** kıt'asında kalmasının mürted maddesine bağlandığı anlaşılmaktadır. Halbuki bu maddenin Rumeli topraklarıyla alakası yoktur. Devletlerarası bir mesele haline gelen iki mürted olayı da **Rumeli** kıt'asında ortaya çıkmamıştır. Görünen o ki; **Fransa** Elçisi diplomatik lisanla zamanla sıranın **Osmanlı Devleti'**nin **Avrupa** topraklarına, Rumeli'ye geleceğini ihsas ettirmektedir. Yine **Osmanlı Devleti Düvel-i Muazzama'**nın taleplerini yerine getirmezse, "*taassup içinde barbar bir devlet*", talepte bulunanlar da "*civilize*" devletler olarak nitelendirilecektir. **Osmanlı Devleti'**ne yapılan müdahaleler ve toprak işgalleri hep bu "*civilize*" sözüyle meşru gösterilmeye çalışılacaktır.

Rıfat Paşa'nın söylediği; "*mürtedin Osmanlı memleketleri dışına çıkması*" şeklindeki sözlerinin bu mülakatta da tekrarlanması yukarıda temas ettiğimiz gibi, Osmanlı Hükûmeti'nin düşündüğü çözüm şekli olduğu intibahı kuvvetlendirmektedir.

Bilecik olayı üzerine **Rusya** da harekete geçmiş ve 15 Şubat 1844'te **Rusya** Dışişleri Bakanı **Kont Nesselrod**, Dersaadet Elçisi

Monsieur Nitof'a bir tahrirat göndermiştir. Bu tahriratın özet tercümesinden anladığımıza göre Rus Çarı; "*Bütün Hristiyanların gazap ve gabzını Devlet-i Âliyye aleyhine tahrik eden böyle umur-ı siyasîyenin tecdid eylememesinin kesin istediğimiz olduğunu bir dostane nasihat suretinde Devlet-i Âliyye tarafına ilan*" edilmesini istemiştir. Yine aynı tahriratta; "*Memalik-i Mahrusa'da bulunan fessattan Saltanat-ı Seniyye'nin gaflet içinde bulunmaması gerekir. Hristiyan ahalinin efkârını tahkir edeceği yerde, her vakitten ziyade kendine celp etmesi gerekmektedir. Şimdi şeriatın bulunan bir takım eski hükümlerin terki lazım gelmektedir. Sair elçilerle bilittifak kullanılacak lisan böyle olacaktır*"⁵³ denilmektedir.

Bütün bunları etraflıca değerlendiren Osmanlı Hükûmeti, İstanbul'da idam olunan Ermeni'nin katli üzerine **Fransa** ve **İngiltere**'nin "*tahriren*", **Rusya**, **Avusturya** ve **Prusya** elçilerinin "*şifahen*" verdikleri "*ifadat ve tarizat*" ve keza, Bilecik'te katli ve idamdan dolayı yine **İngiltere** ve **Fransa**'nın "*tahriren*", **Rusya** ve **Avusturya** ve **Prusya**'nın "*lisanen*" verdikleri "*ifadat ve tarizat*"a ait altı parça tercüme, **İngiltere** ve **Fransa**'da bulunan **Osmanlı Devleti** Elçileri'nin iki yazısı ve önceki mürtedin katlinden dolayı vukubulan yazışmaları tekrar gözden geçirmiştir.

Bu değerlendirme sonunda; öncekiler (İstanbul ve Bilecik olayları) geçirtilmiş ise de bundan sonra mürted vukuunda katli ve idam muamelesi icra olunmaması ve bu konuda "*teminat-ı âtiyeyi şamil resmî cevap*" istenildiği anlaşılmıştır. Yine **Avrupa** devletlerinin bu maddenin dinî hükümlerden olduğunu kabul etmelerine rağmen esas hükümlerine dokunulmaksızın yalnız "*emr-i icrasında*" sair bazı olaylarda olduğu gibi bu konuda da "*nezaket-i vakt ve maslahat*" gereği göz yumulmasını istedikleri ve yine **Avrupa** devletlerinin kendi hemdindaşlarını (hemmezheplerini) himaye ve "*sahabet*" keyfiyetine nazaran bu maddenin:

"Zaruret-i şer'îye ve mülkiye ve mahzurât-ı haliye ve istikbaliyesi layıkıyla mütalaa ve tedkik ve mesail-i muktezisi bi-

53. BOA. İrade, MM., 1829 lef 1. Bu tahrirat daha doğrusu tarizat şifahen verilmiş olmalıdır (BOA. İrade, MM., 1827).

letraf tahkik olunarak iktiza-ı hükm-i şer'î ve emr-i celil-i sultanî üzre ne vechle hareket olunmak ve ne surette cevap verilmek caiz olacağı beyan buyrulması"⁵⁴ için Saray'a müracaat edilmesi kararlaştırıldığı gibi, Meşihat'a da "lisanen söylenmek üzere kaleme alınan müzekkere" gönderilerek görüş istenmiştir. Müzekkereyi değerlendiren "Meşihat" konunun gerçekten "şer'î şerif" dairesine girdiğini belirterek konu ile ilgili iki "sened-i şukka" göndermiştir.⁵⁵ Buna göre:

a) "... Memalik-i İslâmiye'de kendi ikrarıyla, yahud beyennas Âdile-i şer'îye ile irtidadı aşikar olan şahsın tevbe ederse makbul, ısrar ve İslâm'dan imtina ederse terk ve tehiri caiz olmayan ahkâm-ı şer'îyesini icra..."

b) "Memalik-i Ecnebiye'ye gittikten sonra eski mezhebine müracaat eden mürted araştırılmayıp, fakat daha sonra ticaret ve yahud başka yolla Memalik-i İslâmiye'ye gelir ise Memalik-i Ecnebiye'ye dönüşüne ruhsat verilmeyip, İslâm'a davet, kabul etmediği takdirde icra-ı ahkâm-ı cezaiyesine mübaşeret mukteza-ı kavanin-i siyasiye-i şer'îyeden olduğu"⁵⁶ fetvâsı verilmiştir.

Yukarıda sözü edilen tebligat, gayriresmî olarak cereyan eden mülakatlarda ortaya konan fikir ve düşünceler, Meşihat'ın bu konudaki fetvâsı ve diğer gelişmeler, Maliye Nâzırı, Reis Paşa, Hasip Paşa, Arif Paşa ve herhalde Hariciye Nâzırı ve Sadriazam'ın hazır bulunduğu Meclis'te değerlendirilmiştir. Buna göre; **Fransa** ve **İngiltere** Devletlerinin **Osmanlı Devleti** hakkındaki iyi niyet ve dostluklarının gereği olarak, **Avrupa** milletlerinin kamuoyunu bu gibi şeylerden dolayı **Devlet-i Âliyye** aleyhine nakletmemek için, bu cezanın icra edilmemesine dair resmî teminat alarak, böylece kamuoyunu temin ve te'lif edecekleri, bu maddenin uygulanması halinde "*düvel-i fahime*"nin dostluklarının kaybolacağı anlaşılmış, Hariciye Nâzırı'nın ayrıntılı olarak anlattığı "*mazeret-i şer'îye keyfiyetine*" rağmen, yine **Avrupa** kamuoyunun tepki ve arzusuna

54. BOA. İrade, MM., 1826 lef 7. Ayrıca bk. BOA. İrade, MM. 1827.

55. BOA. İrade, MM., 1826 lef 6.

56. BOA. İrade, MM. 1826 lef 8.

uygun olarak bu icraatın terki gerektiği tekrarı üzerine; şu "*nazik vakitler*" hükmünce, **Devlet-i Âliyye** ile sözkonusu devletler arasında cari olan münasebetlere hâlel getirilmemesi için mesele bütün yönleriyle "teşrih ve tezkir" kılınıp netice olarak olayın; "mülkiye, dahiliye ve hariciye kabilinden" olmadığına, şer'î bir mesele olduğuna tekrar karar verilmiştir. Buna rağmen **Avrupa** kamuoyunu "*Saltanat-ı Seniyye*" aleyhine çevirmekten kaçınmak maksadıyla "*tebligat-ı resmîyede*" bulunduğu, Hariciye Nezâreti'nin de bu meselenin kendi işlerine mütaallik olmadığı ve bu hususun itası "*ulemâ-ı âzam hazeratıyla müzakereye mevkuftur*" neticesi hasıl olduğundan, önce münasip ulemâ ile gizlilik dairesinde görüşülmüş, şer'î mecburiyet, "*nezaket-i asrîye*" ile gereği mütalaa olunmak üzere buna dair evrak Meşihat'a gönderilmiştir.

Fransa ve **İngiltere** Elçileri'ne de "*hükm-ı şer'î âliyye*"ye göre "*Hilafetpenâhi*"nin ifadelerine başvurulduğu şeklinde tebliğ ve beyan olunacağı uygun bulunmuş, daha sonra toplanan Meclis-i Hass-ı Vükelâ'da "*Meşihatpenahi*" de hazır olduğu halde mesele her tarafıyla bir kere daha mütalaa edilmiş, daha sonra Sadrazam'la Şeyhülislam'ın özel görüşmesinde bu hususun etraflıca müzakere kılınması için ulemâdan uygun şahıslar ile toplanılarak verilecek kararın yine Meclis'te görüşülerek Padişah'a arzı ve elçilere nihai cevabın ondan sonra verilmesi, ancak cevap verilmesi konusunda ısrar ve acelelerinin önünün alınması için: "*Bu madde müzakere kılınmakta olup iktiza eden cevap verileceği*" şeklinde ifadede bulunulması kararlaştırılmıştır. Bu kararın uygun görüldüğüne dair irade-i seniye istenmiş ve 2 Safer 1260/22 Şubat 1844'de irade-i seniye aynı şekilde çıkmıştır⁵⁷.

Her iki elçiliğe de, meselenin ulemâya arz edileceği şeklinde verilen cevap üzerine **İngiltere** ve **Fransa** Elçileri'nin birlikte kararlaştırdıkları birer talimatı Baştercümanları vasıtasıyla Hariciye Nezâreti'ne verdikleri görülmektedir.

22.02.1844 tarihini taşıyan ve **Borkine**'nin tercümanı **Kor**'e verdiği talimatta; 12 gün önce verdiği tahrirata cevap olarak belli

57. BOA. Irade, MM. 1827

bir zaman verilemeyeceği, meselenin ulemâya arz edildiği, ondan sonra cevap verileceğinin ifade edildiği, bu konudaki suskunluğunun meselenin şer'î bir mesele olduğunu kabul ettiği anlamına geleceğinden korktuğunu yazmaktadır. Bu talimatta daha önceki mülakattan söz edilmediğini görmekteyiz. Zaten taraflarca bu mülakatın gizli tutulması kararlaştırılmıştı. **Borkine** aynı talimatta; bu meselenin "amme menfaati" ve büyük bir politika meselesi olduğunu, Vükelâ'nın **Devlet-i Âliyye**'nin durumunu düşünerek, **Avrupa** devletleriyle olan dostluklarının muhafazası için bütün akıl, dirayet, gayret ve bilgilerini bunun için saf etmelerinin memuriyet vazifelerinden olduğunu, **Devlet-i Âliyye**'in "*saadet-i hal*" ve rahatından başka bir şey düşünmeyen **Fransa**'nın müracaatının cevabının "*imtidad-ı tehir*"inin elim tesirlere sebep olacak bir meselenin düzeltilmesini ve vaki olacak tebligata Meclis-i Âliyye'nin güzel surette ve seri'an cevap vermesine himmet buyurmasını **Rıfat Paşa**'dan istemektedir⁵⁸.

Aynı tarihi taşıyan ve **Canning** tarafından **Pisani**'ye verilen talimatta, **Rıfat Paşa**'nın evvelki gün **Pisani**'ye söylediği ifadeden bahsedilmektedir. Meselenin ulemâya arz edildiği 19 veya 20 Şubat'ta **Fransa** ve **İngiltere** Elçiliklerine verilmiş olmalıdır. Bu durumda 08.02.1844 tarihli tebligata bir cevap alınması zamanının meçhul bırakıldığını yazan ve bu durumdan duyduğu rahatsızlığı ifade eden **Canning**, "*şu veya bu sebeple bunun uzatılmaması arzu olunur*" diyerek, **Fransa** Elçisi'nin ifadelerinin hemen hemen aynıını tekrarlamaktadır⁵⁹. Yine bu iki talimatın ifadelerinden anlaşıldığına göre **Rıfat Paşa** ile **Borkine**'nin mülakatı 10 Şubat 1844, **Canning** ile mülakat ise bundan iki gün önce, 08.02.1844'de gerçekleşmiştir.

Bir başka kaynakta Bilecik olayı ile ilgili olarak "*Lord Stratt-*

58. *BOA. İrade, MM.* 1828 lef. 11.

59. *BOA. İrade, MM.* 1828 lef. 10. **Borkine** ve **Caninnng**'in bu son talimatları arasındaki küçük farklılıklar herhalde tercümelemlerden kaynaklanmaktadır. Her iki talimatın Türkçe tercümelemlerinin yazısı aynı kalemden çıkmış gibidir. O halde bu iki talimat elçilikler tarafından değil, Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olmalıdır.

ford, dininden çıkan veya dinine hakaret eden Müslüman'ın idamını emreden Kur'an-ı Kerim'in maddesine sertçe çatmıştı"⁶⁰ ifadelerine rastlıyoruz. Bizim bu çalışmamız esnasında incelediğimiz belgelerden, Canning'in bu uygulamanın gelenekten kaynaklandığı şeklinde bir fikre sahip olduğu anlaşılmaktadır. yukarıda Canning'e atfedilen ifadenin anlamının tamamıyla değişen bir şekil alması herhalde tercümeden kaynaklanmaktadır. Yine aynı kaynaktan Canning'in Rıfat Paşa'ya "*Avrupa'da kalmak istiyorsanız, kan dökmeye son vermeniz gerekir*" dediğini ve buna mukabil Rıfat Paşa'nın (kaynaktan Osmanlı Veziri deniyor) "*Siyaset alanında Avrupa'nın öğütlerini daima saygıyla karşılayacağız; fakat din konusunda bağışsızlığımızı saklamaya kararlıyız. Din kanunlarımızın temeli, hükümetimizin ilkesidir. Değil biz, padişah bile bu alanda en ufak bir değişiklik yapamaz. Vicdanımızı sızlatan tasarrufları engelleyeceğimize dair size özel olarak söz vermek isteriz ve veririz; fakat hukukumuzun aksiyonlarından birini lağveden bir emirname isterseniz, iktidarımızı kökünden baltalamış olursunuz; halkımızdaki itaat hissini yok edersiniz; huzurunuzu istiyoruz derken imparatorlukta ayaklanmaların çıkmasına yol açarsınız.*"⁶¹ dediği kaydedilmektedir. Bu ifadeler iki tarafın görüşmeleri ve yazışmalarından çok kısa bir özetidir diyebiliriz.

Bilecik olayı ile alakalı olarak Viyana Sefiri **Ahmet Muhtar Bey**'in iki tahriri vardır. Bunlardan biri 18 Muharrem 1260/30 Ocak 1844 günlüdür. Bu tahrirattan anlaşıldığına göre Bilecik Olayı **İngiltere**'nin Viyana Elçisi tarafından gündeme getirilmiştir. **Pens Metternich** ile görüşen **Ahmet Muhtar Bey**; Bilecik'te meydana gelen mürted maddesinden dolayı Dersaadet'te gerekli tahkikatın yapılacağı ve icabına bakılacağı, olaydan dolayı yabancı devlet elçileri taraflarına itizar (özür dileme) vukubulmuş ise de tesiri olmadığını söylemiştir. Prens Metternich cevaben; **Devlet-i Âliyye**'den muvafakat ve mümaşaat (uysallık) beklendiğini, **Kont**

60. Ed. ENGELHARD, *Tanzimat*, Tr. Ayla DÜZ, İstanbul 1976, s. 88.

61. Aynı yer. Bu ifadelerin Hristiyanların mezhep değiştirmelerini yasaklayan fermanın kaldırılması dolayısıyla söylendiği iddiası (Gülnehal BOZKURT, *A.g.e.*, s. 131) kanaatimizce yanlıştır.

Ostermer tarafına gönderdiği tahriratında, **Mösyö Canning** ile görüşüp, "*şer'î hükümlerin tağyir olunamayacağı, "tebdil-i hükm-i şer'îden vazgeçirip yalnız icrasının yasaklanmasına çalışılmasını, bu maddenin dinî mecburiyet derecesine götürülmeyerek bundan sonra icrasının savuşturulması lüzumu etraflıca "taraf-ı asafanelerine" beyan ve teblig eylemesini tavsiye ve iş'ar, bu konuda istizaa ve ısrarın önünün alınması için de İngiltere Kabinetosu'na bir tahrir gönderdiğini*" söylemiştir.

Bu sözleri müteakip **Ahmet Muhtar Bey, Osmanlı Devleti'nin** ileri sürdüğü dinî delilleri ve mecburiyeti tekrarlayarak, **Fransa** ve **İngiltere** devletlerinin ikinci bir tahriratta ve talimatta bulunmalarının yersizliği ve uygunsuzluğu dile getirilmiştir.

Prens Metternich; İngiltere ve **Fransa** devletlerinin bu maddeye çok önem verdiklerinden dolayı tekrar iddia ve ısrara kalkışmalarından, hususıyla politikaca millet ve mezhepce kamuoyunu'nun tepkilerine uymaya mecbur olmalarından, nasihat ve ihtarları gereği **Devlet-i Âliyye'nin** buna uyması gerektiğini söylemiştir.

Dost devletlerinin arzularının mümkün olursa zaten yerine getirildiğini, **Devlet-i Âliyye'nin** arada kırgınlık istemediğini, bu maddenin tağyir ve tebdili hususunda **Osmanlı Devleti'nin** mazur olduğunu, zamanın en iyi hukukşinaslarından biri olan "*Prens Cenabları'nın*"da bildiğini söyleyen **Ahmet Muhtar Bey'e** cevaben **Prens Metternich;** "*Bu madde Fransa ve İngiltere ahalisine çok tesir etmiştir. Her iki devlet kabinetoları da efkârı âmmeye uygun harekete mecbur olmuşlardır. Dolayısıyla, göz yumulmaması halinde ne derecede uygunsuzlukların olacağı tam anlamıyla bilinemez. Durum gereği bu isteklere uygun hareket edilmelidir*" tavsiyesinde bulunmuştur⁶².

Prens Metternich'le olan ikinci mülakatı anlatan tahriratın tarihi 15 Safer 1260/8 Mart 1844'dür. Bu görüşme esnasında, **İngiltere'nini Canning'e** gönderdiği yeni talimat ve sözkonusu dev-

62. BOA. Irade, MM. 1828 lef 14.

letin ısrarı, bunun neticesinde "*Saltanat-ı Seniyye'nin*" çok nazik bir durumda kaldığı, bunun çok küçük bir "mülâhaza" ve insaf erbabınca ve de teorik olarak açıkca anlaşılacağı **Ahmet Muhtar Bey** tarafından izaha çalışılmıştır. Bir milletin şer'î hükümler ve kanunlar üzerine teessüs olduğu, bu meselenin kanun hükümlerinden olmayıp, dinin en önemli esaslarından olduğu, tağyir ve tadilinin iktidarların elinde olmadığı, daha önce ima ve işaret olunduğu gibi **İngiltere'nin** ileri sürdüğü mahzurların uzaklaştırılması için Vükelâ'nın en küçük bir göz yumması, ulemâ ve fukahanın direnci, halk ve İslâm ahalinin dinî hassasiyeti neticesi nefrete sebep olacağı, bu itibarla **İngiltere'nin** bu madde hakkındaki tekliflerinden feragat etmesini, "*Zat-ı asilaneleri tarafından lazım gelen himmet ve muavenetin icrası Devlet-i Âliyye'ye büyük bir hayırhahlık olur*" şeklindeki sözlerle, **Avusturya'nın** bu konuda tavassutta bulunması açıkca dile getirilmiştir.

Bu tavassut dileği üzerine **Prens Metternich**'in verdiği cevaptaki ifadelere göre, **Osmanlı Devleti'nin** ileri sürdüğü dinî mazzeret ve mecburiyeti kabul etmiş gibidir. O'na göre, böyle dinî esaslardan olan bir madde hakkında bu derece ısrar olunması yolsuz olur. Olsa olsa "*talfif-i icraatı*" teklif olunabileceği önceleri **İngiltere** ve **Fransa'ya** **Avusturya** tarafından "*iş'ar*" edilmiştir. Ancak, **İngiltere'nin** idare usûlü, halkın fikirlerine, iradesine göre şekillendiğinden, bu madde halk arasında büyük bir üzüntü ve infiale sebep olduğundan, mecburen bu maddede ısrar etmektedir.

Ahmet Muhtar Bey'in makul ve mukabil cevabı üzerine yukarıdaki "*talfif-i icraat*" meselesini tekrarlayarak; "*Bunların şimdi istedikleri tek bir şer'î hükmün tebdil ve tahvili olmayıp, icraatında iğmâz-ı ayn kaziyesinden ibarettir*" demiştir. **Ahmet Muhtar Bey** ise müsamahanın adeta tağyir manasına geleceğini, bunun daha önce söylendiği gibi mümkün olmadığını söylemesi üzerine, **Prens Metternich**, mecburiyet halinde **Avrupa'da** bile bazen böyle şeylere göz yumulduğu veya müsamaha gösterildiğini söylemiştir.

Bu sözler üzerine **Ahmet Muhtar Bey**'in cevabı gerçekten dik-kati çekecek niteliktedir. Zira buna benzer bir ifadeye; ne İs-

tanbul'daki görüşmelerde, ne de diğer sefirlerin tahrirlerinde rastlıyoruz. **Ahmet Muhtar Bey**; "*Şimdiye değin, Devlet-i Âliyye re-ayası tarafından sefaretlere istirham ve müracaatla tasaddiyat vakaası mesmu' ve mesbuk olmamıştır. İngiltere tarafından böyle sebepsiz istidaa ve tekliflere teşebbüs olunması pek de insaniyet davası olmayıp galiba kendi özel menfaatlarının gereği için bir uygun mesele ittihaz olunuyor*" derken bir hakikatı dile getirmektedir.

Gerçekten, bildiğimiz kadarıyla 1842-1843 yıllarına kadar bu konuda **Osmanlı Devleti**'ndeki Hristiyan unsurların "*mürted maddesi*" konusunda bir itirazları veya yabancı elçiliklere bir müracaatlarının olduğu bilinmemektedir. Ancak, dinî cemaatlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü veya bazı düzenlemelerin yapılması, din değiştirme hususunda bazı mahallî idarecilerin zorlamalarının önüne geçmek ve devletin esas politikasına uygun davranışlarda bulunulması hususlarında zaman zaman Bab-Âli'yi veya bizzat hükümdara müracaatta bulunulması, Osmanlı yönetim mekanizması içinde alışlagelmiş bir olaydı. Böyle bir mekanizmayla dinî cemaatların "*ehl-i örf*" tarafından, kendilerine yapılabilecek olası bir zorlamaya karşı korunmaları da sağlanmış oluyordu. Mürted meselesinin devletlerarası bir boyut kazandığı tarihlerde Rum Patriği'nin buna benzer bir arzuhalinin olduğunu görüyoruz. Rum Patriği'ni daha önce verilen "*hatt-ı hümayun*" ile Patrikliğine dahil olan **Uzuncaabat, Hasköy, Tatarpazarı** ve **Filibe** ve bunlara tâbi köy ve kasabaların Metropoli **Nikiferos** adındaki rahibe verilecek "*berat-i âlişan şurutuna*" "*bir zımminin kendi rızası yoğ iken cebren kimesne Müslüman eylemeyüp*" diye yazılması ve iltizamı altında bulunan yerlerdeki Rum ahalinin "*ber-mucib-i şurut*" cebren kimsenin müslüman eylememesini istemiş ve kendisine, istediği hususları belirten "*mukteza kaydı üzerine buyruldu*" verilmiştir (5 Safer 1259/8 Mart 1843)⁶³. Bu konuyla alakalı olarak, her ne kadar tarih itibarıyla bir sene sonraya ait olsa da, bir başka arzuhalde dinî zorlama değil, kıyafetlerinden dolayı bazı cemaatların hakarete uğ-

63. BOA. Bâb- Âli Evrak Odası Sadaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kalemi (A. DVN.), 2/8.

radıkları yolunda şikayetlerinin olduğu dile getirilmekte ve bunun önlenmesi istenmektedir⁶⁴.

Prens Metternich'in ifadesi yine **İngiltere**'nin bu teklifinden vazgeçemeyeceği ve **Osmanlı Devleti**'nin de **İngiltere** ile bozuşmak istemiyorsa bu hususun bir çare ve tedbirini bulması ve de sözkonusu teklifi kabul etmesi yolundadır.

Dinî mecburiyet mazereti ile bu baskının bertaraf edilemeyeceğini ve **Avusturya Devleti**'nin de bu konuda yardımcı olmayacağını anlayan **Ahmet Muhtar Bey**'in; "*İngiltere bu maddenin kabulünü kavlen ısrarından başka fiilen de icbar edeceği anlaşılıyor. Bu durumda Devlet-i Âliyye'nin dostu olan sair devletler ve hususen esas muhibbi olan "Avusturya Devlet-i Fahimesi" tarafından nasıl muamele ve ne gibi yardım olunabilir?* sorusuna **Prens Metternich**'in cevabı açıktır.

"Faraza ben Dersaadet'te bulunsam, İngiltere ile Devlet-i Âliyye arasında muharebe olur mu? deseler "Olmaz!" diyemem. Bu sırada sair büyük devletler Devlet-i Âliyye'ye yardımda bulunur mu? deseler "İnat kılınır" cevabını veremem. Çünkü: İngiltere, Devlet-i Âliyye ile bir özel politika konusunda muharip olmayıp, insanî bir hukukun icrasını temin için muharip olacağını ilannâmeler neşriyle açıklayacağından, O'na muhalif olacak Hristiyan devletler, "hukuk-ı insaniyete" karşı hareket etmiş olacaklarından, Avusturya Devleti bu konuda tarafsız durmaktan başka bir şey yapmayacaktır".

"Mürted maddesinin" devletlerarası bir boyut kazanması ile **Avusturya**'nın kendi yanında yer alacağını en azından ümit eden **Osmanlı Devleti**, böylece en iyimser tahminle **Avusturya Devleti**'nin ancak tarafsızlığını sağlayabilecekti. **Ahmet Muhtar Bey** ise, devletler camiasında eğer hukuka dayalı, insanî, insafli bir değerlendirme yapılırsa **Osmanlı Devleti**'nin haklı çıkacağını, do-

64. "Rum-Katolik Milleti'nin başlarına taktıkları "kambilaftı" denilen üsküfiden dolayı hakarete uğradıklarından bahisle bunun önlenmesine dair Rum Katolik Patriği Meksimoy'un arzuhali" (*BOA A.DVN.* 11/87).

layısıyla işin muharebeye dönüşmeyeceği kanaatini taşımaktadır ve **Prens Metternich**'in şahsî nüfuzunu kullanarak **Avrupa**'ya **Osmanlı Devleti**'nin dinî ve şer'î mazeretini lütfen anlatması talebini yenilemiştir. Prens Metternich'in son cevabı, tekrar **İngiltere** ve **Fransa** "*kabinetolarına*" iş'ar ve icabına göre **Kont Ostermer**'e de özel tahrirat göndereceği ve gelişmelerden **Ahmet Muhtar Bey**'i haberdar edeceği yolunda olmuştur⁶⁵.

Her iki tahrirattan çıkan netice; **Avusturya Devleti**'nin bu konuda **Osmanlı Devleti**'ne yardım edemeyeceği, hatta **İngiltere** ve **Fransa** Devletlerinin taleplerinin yerine getirilmesine **Osmanlı Devleti**'nin mecbur olacağıdır. Bu durumda **Osmanlı Devleti** için kapılar yavaş yavaş kapanmaktadır. Daha doğrusu kapıların kapalı olduğunu **Osmanlı Devleti** artık kabullenmek zorunda olduğunu hissetmeye başlamıştır.

Ahmet Muhtar Bey'in tahriratında belirttiği bilgilerden, yukarıda ayrıntılı olarak anlattığımız meclislerde hiç bahsedilmemektedir. Bu, herhalde **Ahmet Muhtar Bey**'in tahriratındaki gecikme ile ilgilidir.

c. Selanik Olayı

Bütün bu olaylar olurken, henüz **Avrupa** devletlerinin siyasi gündemine girmemekle beraber Selanik'te de bir mürtedin cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Selanik'te mürted cezasına çarptırılan ve bu cezası infaz edilen şahıs "**Katip Muhiddin**"dir⁶⁶. Ancak bu şahıs önce Hristiyan, sonra Müslüman, sonra yine Hristiyanlığa dönen birisi değildir. Bu şahıs, Mesarifat Muhasebesi katiplerinden olup, Selanik eyaleti Umur-ı Maliye Birinci Katibi olup, sarhoş olduğu halde, Allah'a küfrettiği için idama mahkum edilmişti⁶⁷. Bu olayda açıkça görüldüğü gibi Hristiyanlık sözkonusu değildir. Bu itibarla bu olaya **Fransa** ve **İngiltere**'nin ve diğer **Av-**

65. BOA. *İrade*, MM. 1829 lef 2.

66. Reşat KAYNAR, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1991, s. 557.

67. BOA. *Bâb- Âli Evrak Odası Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi* (A. DVN. MHM.), 1/22.

rupa devletlerinin itibar etmeyecekleri görülecektir. Her halde **Avrupa**, bu olayı şimdilik gündeme getirmeyip, daha önceki girişimlerinin sonucunu beklemektedir. **Osmanlı Devleti**'nin önüne koydukları "insaniyet, civilize" kavramlarının bu olayda geçerli akçe olmadığı görülmektedir.

Ne var ki, **Osmanlı Devleti** istenilen taahhütü vermeye artık hazırdır. Hatta bu Selanik olayı Osmanlı Hükümeti'ni büsbütün telaşlandırmış, üzerine geleceğini zannettiği yoğun baskıları bertaraf etmek için derhal Paris, Londra, Viyana elçilikleri başta olmak üzere **Avrupa** başkentlerinde bulunan Elçileri'ne gerekli tedbirlerin alınması yönünde talimat vermiştir. Selanik'te icra edilen mürted cezasından sonra Padişah'a arz edilen tezkire, sefaretlerin ısrarı halinde itası düşünülen müzekkerenin sureti, **Avrupa** devletlerinin fikir ve düşüncelerinin alınmasına dair emirnâmelerle birlikte **Osmanlı Devleti** elçilerine gönderilmiştir.

Londra Elçisi **Mehmed Emin Ali**'nin 26 Muharrem 1260/13 Şubat 1844 günlü tahriratına göre; Selanik vak'asından şimdilik söz edilmemektedir. **İngiltere** ile **Osmanlı Devleti** arasında şimdi bir de Devkır olayından bahsedilmektedir. Elçi hala "*cevab-ı tahrirde pek de ısrar etmeyeceklerini tahmin*" etmektedir ve olayları **Canning**'in büyüttüğünü yazmaktadır⁶⁸.

25 Safer 1260/12 Şubat 1844 günü Londra Elçisi **Mehmed Emin Bey**'in **Lord Aberdeen**'le yaptığı görüşmede, Yunan Me-selesi'nde **İngiltere**'nin dostluğu ve gayretinden **Devlet-i Âliyye**'nin çok memnun olduğunu ve **Devlet-i Âliyye**'nin emniyeti'nin **İngiltere** ile dostluğa bağlı olduğunu söylemesi üzerine **Lord Irwin** mürted maddesinin **İngiltere**'yi çok üzdüğünü söylemiştir. Elçi; "*ber muktaza-ı şer'i şerif*" idam olunan mürtedlerden dolayı elçilerin hala yazılı cevap istemelerinden dolayı hayret ettiğini, "*dinen ve milleten*" bu konuda mecbur olduklarını ifade etmesi üzerine, **İngiltere** Dışişleri Bakanı, bu gibi olayların **Avrupa**'ya çok güç geldiğini. **Osmanlı Devleti**'nin buna dikkat etmesini, idam

68. *BOA. İrade, MM.* 1828 lef 13.

olunanlar her ne kadar **Osmanlı Devleti** tebaası ise de **İngiltere** ve **Fransa**'nın ve diğer **Avrupa** devletlerinin müdahalesinin "*mütalaat-ı insaniye ve hayırhahlığa mebni*" olduğunu; ama, bir İngiliz Müslüman olur da sonra vaz geçerse, onun da te'dibine çalışılırsa ki, bu mezhep değiştirme tabiiyet ve milliyete hanel getirmez, o zaman meselenin başkalaşacağı ve büyük zorluklar ve mahzurlar çıkaracağını ihtar etmiştir. Hatta **Osmanlı Devleti**'nin başka şeylere de teşebbüs ettiğini, Amiral Devkır'a yapılan muamelenin bunu gösterdiğini söylemiştir.

Burada her iki devletin "millet ve din", vatandaşlık (tebaa, tabiiyet) anlayışlarını görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde dinî toplulukların millet olarak nitelendirilmesi, bu topluluklar arasında dikey ve hatta yatay hareketliliğe izin verilmemesi yanında, İngiltere'de ve Avrupa'da din, millet kavramının esası olmaktan çıkıyor, siyasî sınırlar içinde yaşayan toprağa dayalı vatandaşlık kavramı yerleşiyordu. O halde bir İngiliz vatandaşının Müslüman olması, sonrada irtidat etmesi İngiltere açısından olağan karşılanıyor ve bu gibi hususların Osmanlı Devleti'ni ilgilendirmemesi gerekiyordu.

Londra Elçisi **Mehmet Emin Ali Bey**, bu konudaki dinî mecburiyeti tekrarlayarak, devletin ancak bu gibi davalara dikkat edebileceğini, adil cereyan etmesini sağlayacağını, garaz ve noksanlık karışmasına meydan vermeyeceğini ifade ile, bu gibi şeylerin "*zaruret-i şer'îye*" mertebesine getirilmemesi için Padişah'ın irade-i seniyyesinin bulunduğu söylenerek bundan daha güzel bir cevap olmayacağını, ancak irtidat edecek şahıs, yabancı memlekete gidip orada kaldığı halde arkasına düşülmemek şeklinde bir teminat verilebileceğini, bu maddenin yalnız Hristiyanlar için değil, Müslaman olup da her hangi bir dine dönenler için uygulandığını, Amiral Devkır olayı hakkında bir bilgisinin olmadığını, **İngiltere Devleti** memurlarına ve tebaasına **Devlet-i Âliyye**'nin her zaman ve her yerde iyi muamele ettiğini, bir yanlışlık oldu ise kötüye yorumlanmaması gerektiğini söylemiştir.

Görüşmenin sonunda **Lord Aberdeen**, **Fransa Devleti'nin** de görüşünü alarak yeni bir talimat göndereceğini söylemiştir⁶⁹.

Selanik olayı üzerine **Osmanlı Devleti'nin** Paris Elçiliği de harekete geçmiştir. Bu sıralarda Paris Elçiliği görevi **Nafi Efendi** yerine **Mustafa Reşid Paşa**'ya verilmiş ve her ikisi bir müddet Paris'te bulunmuşlardır. **Reşid Paşa'nın** 28 Muharrem 1260/19 Şubat 1844 günlü tahriratta; "*Katip Muhyiddin nam şahsın Selanik'te ceza-yı şer'isi icra olunacağından buna dair bir gûna havadis ve ifadat vukuunda Saltanat-ı Seniyye'nin bu babda derkâr olan mecburiyet-i şer'iyesi ifade olunmasına dair*" emri aldığı bildirilmektedir. Her halde aynı emir yukarıda belirtildiği gibi diğer elçiliklere de verilmişti.

22 Muharrem 1260/13 Şubat 1844 günü **Reşid Paşa** ve **Nafi Efendi Fransa Dışişleri Bakanı Guizot**'yu ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret esnasında tıpkı Londra'da olduğu gibi Selanik'te **Katip Muhyiddin**'in idamı meselesi hiç açılmamıştır. Yalnız Nafi Efendi, mürted maddesinden dolayı devletin dinî mecburiyetini tekrarlayarak, dost devletlerin **Devlet-i Âliyye**'yi müşkil durumda bırakmalarını gayrı resmî olarak rica etmiştir. Ancak, **Guizot Fransa'nın** önceki düşüncelerini tekrarlamış ve bu konuda **İngiltere** ile aynı fikirde olduklarını "*Devlet-i Âliyye ile İngiltere*

69. Bu görüşmede **Osmanlı Devleti** ile İran arasında vukubulan gerginlik de söz konusu edilmiştir. Aberdeen'in "*İran işi hala ilerlemiyor mu?*" sorusuna Mehmed Emin Ali Bey; "*İran murahhası durdukça yeni bir iddia çıkarmaktadır. Geçenlerde kaç yüz seneden beri Devlet-i Âliyye'nin gerçek mülkü olan Süleymaniye Sancağı'nın kendilerinin olduğunu söyleyerek tasaddi etmiştir. Böyle uygunsuz ve lüzümsüz sözler sarfeden adamlarla işin düzeltilmesi nasıl mümkün olabilir?*" cevabını vermiştir. yine bu görüşmede Cebel-i Lübnan Meselesi de konuşulmuştur (**BOA. İrade, MM.** 1828 lef 12). Yine bu görüşmelerde adı geçen Amiral Devkır hakkında daha fazla bilgi verecek herhangi bir belgeye rastlayamadık. Yalnız 1261/1845 tarihli bir belgede "*Osmanlı Bahriyesi'nde hizmet vermiş olan Amiral Valker'in Devlet-i Âliyye'den alacağı olan meblağın ödenmesi hakkında*" Londra Sefiri Ali Efendi ile Lord Aberdeen arasında yapılan bir taahhütten söz edilmektedir (**BOA. A DVN.** 11/94). İhtimal ki, yukarıda sözü edilen Devkır bu şahıs olmalıdır. Asıl adı Walker Sir Baldwin Vahe olan ve vesikalarda daha ziyade "Walker" olarak geçen bu zât Osmanlı Devlet'i hizmetinde uzun zaman bulunmuş, önceleri "Bey" daha sonra "Paşa" ünvanı almış ve tarihimizde "Yaver Paşa" olarak anılmıştır (Ali İhsan GENCER; *Bahriye'de Yapılan İslahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu 1789-1867*, İstanbul 1985, s. 247-248, 251, 257).

beyninde olan muamelat-ı dostanenin muhafaza ve bekası fi-maba'ad bu misüllü şeylerin vuku'bulmasına ta'lik kılınmış olmasıyla Fransa Devleti dahi aynıyle bu efkâr ve karara olduğunu irad" etmiştir⁷⁰.

17 Safer 1260/10 Mart 1844 günlü mektubundaki ifadelerden ise Selanik olayının artık **Avrupa** kamuoyu'nun gündeminde olduğunu anlıyoruz. Nitekim önce Frankfurt sonra da **İngiltere** gazeteleri ve **Fransa**'nın özellikle muhalefete mensup gazeteleri **Osmanlı Devleti** aleyhine neşriyata başlamışlardır. Ancak **Fransa**'nın diplomasi gündemine bu mesele henüz girmediği için, bu konuda **Fransa** Hükûmeti hiçbir şeyden bahsetmemektedir⁷¹.

Selanik olayından sonra, her ne kadar bu olayla alakalı olarak hiç söz edilmemekle beraber, daha önceki faaliyetlerinden bir netice almak isteyen **Fransa** ve **İngiltere** Elçileri Bab-ı Âli'yi resmî taahhüt ve teminat konusunda sıkıştırmaya devam etmiş olmaları ki Bab-ı Âli yine "*mazeret-i şer'îyye ve mecburiyet-i diniyye'nin*" beyan ve ifadesi, diğer taraftan da "*adem-i muvafakatlari halinde efkar ve icbarlarının ne dereceye müntehi olacağıнын istikşaf ve iş'ar kılınması*" için **Avrupa**'da bulunan elçilerine yeni bir talimat göndermiştir.

Reşid Paşa'nın 27 Safer 1260/20 Mart 1844 günlü mektubuna göre; **Fransa** Dışişleri Bakanı ile 22 Safer 1260/15 Mart 1260 günü görüşerek, **Devlet-i Âliyye**'nin bu konudaki mecburiyetini tekrarlamış ve **İngiltere** ve **Fransa** Sefirleri'nin mürted maddesinden dolayı "*teminat-ı resmîye*" talebinde ısrar etmelerinden hayrete düştüğünü söylemiştir. **Fransa** Dışişleri Bakanı'nın cevabı kat'i ve bir o kadar da sert olmuştur. Elçilerin devletlerin talimatı dışında hareket etmediklerini, bütün dinlerin ahkâmına hürmet ettiklerini, ancak; bu şekilde "*sefk-i dema-ı beşeriyeye*" tahammül edemeyeceklerini, **Devlet-i Âliyye**'nin dinî mazeret ve mecburiyet konusunda ileri sürdüğü fikir ve düşüncelerin kabul edilemeyeceğini. Zira; "*Devlet-i Âliyye'nin murad buyurduğu halde bir gûna sı-*

70. Kaynar, a.g.e., s. 557.

71. Kaynar, a.g.e., s. 558.

zıltıya giriftar olmaksızın bu maddeye hüsn-ı suret vermek yed-i iktidarında olduğuna dair tahkikat-ı mevsukamız vardır" demek suretiyle, mürted maddesine dair araştırma yaptırdıklarını da ima etmektedir. Yine "*icabat-ı asriye*" ve "*kendi mevki'inin nezaketi*"de ileri sürülerek, her ne kadar bazı güçlükler olsa da muhataranın uzaklaştırılması ve hakiki menfaatin sağlanması için istenilen resmî taahhütün derhal verilmesini istemektedir.

Reşid Paşa'nın yine aynı mazeretleri ileri sürmesi ve **Fransa'nın** da bu isteğinden vazgeçmesini insaf ve hakkaniyetinden beklediğini, hatta **İngiltere'nin** de isteğinden vazgeçmesi için **Fransa'nın** yardımını beklediklerini söylemesi üzerine, **Guizot**; ilk olaydan bu güne kadar, böyle bir olayın olmayacağına dair **Osmanlı Devleti** Nâzırları'nın pek çok teminat verdiklerini, "*te'min-i lisanî mümkün olduğu halde te'min-i tahrirî niçin imkanda değildir?*" bunu anlamadığını, artık sözlü olarak verilen teminatı istemediklerini, **İngiltere** ve **Fransa'nın** isteklerinden vazgeçmesinin sözkonusu olamayacağını aynı kararlılık ve sertlikle ifade etmiştir. **Reşid Paşa'nın** bunu "*icbar*" olarak değerlendirmesi, **Osmanlı Devleti'nin** istiklalinin muhafazasının **Fransa** ve **İngiltere** tarafından kabul ve ilan edildiği halde, bu gibi "*mütehakkimane*" tekliflerin şaşılacak bir keyfiyet olduğunu, müstakil bir devletin kendi memalikinde ve kendi tebaası hakkında "*ahkâm-ı diniye ve kavanin-i müessesisini*" icra etmesinin engellenmesinin işitilmiş şey olmadığını, **Avusturya**, **Rusya** ve **Prusya'nın** insaf ve hakkaniyete uygun hareket ettiklerini söylemesi üzerine, **Fransa** Dışişleri Bakanı **Guizot**; sözkonusu devletlerin bir şey dememesinin veya şimdilik bir harekette bulunmamlarının **İngiltere** ve **Fransa'yı** niyetlerinden vaz geçiremeyeceğini, **Osmanlı Devleti'nin** istiklali sözkonusu ise de, bazı uygunsuz ve kendi menfaatına aykırı, "*icabat-ı vakte*" uygun düşmeyen şeylerin meydana çıkması halinde bunun def'ine çalışmak dostluğun gereği olduğunu, **Osmanlı Devleti'nin** kendi istiklalini göstermek için, kendi tebaasından kırk-elli Müslüman veya Hristiyan'ı katl ve idam edebileceğini, ancak bunun vahim neticelerini görmesini, **Avrupa'nın** bu gibi şeyleri kabul edemeyeceğini, "*Devlet-i Âliyye'nin evvelden mevkiinde ne-*

zakat var iken, şimdi Yunan milletinin serbestiyetinden sonra Hristiyan tebaa hakkında icra-yı usûl-ı hakimane ile daha ziyade mecburiyet hasıl olduğunu" hatırdan çıkarmaması gerektiğini söylemiştir.

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, istenilen teminat verilmez ve mürted maddesi uygulanmaya devam edilirse başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupa Devletleri Hristiyan tebaanın, tıpkı Yunanlılar gibi Osmanlı Devleti'nden ayrılacakları ihtarı yapılmaktadır. Nitekim Reşid Paşa Fransa ve İngiltere'nin teşebbüs ettikleri usûlün, ihtar ve dostâne nasihatlar radelerini geçip "*icbar sureti*" aldığını, müstakil bir devletin dahilî işlerine bu gibi şeylerin vesile olamayacağını, bunun bir dava konusu yapılmasının "*hukuk-ı milliye ve usûl-ı düveliyeye tevafuk*" etmeyeceğini söylemiştir.

Guizot'nun cevabı kat'idir ve her ne denirse densin yazılı teminat ve tahhütün mutlaka alınacağını, verilecek senedin "*sebk ve ibaresinin*" ne şekilde olacağını söylemeyeceklerini, ancak bazı mübhem ibareler kullanılarak istenilene uygun cevap alamazlarsa tekrar değiştirilmesini isteyeceklerini de ilave etmiştir. Bu görüşmede Selanik olayından yine söz edilmemiştir. Fakat gazetelerin bu konuda neşriyatta buldukları, **Avusturya** Hükûmeti'nin de Paris Elçiliği'ni bu konuda bir talimat vermediği **Reşid Paşa'nın** mektubundan anlaşılmaktadır⁷².

Selanik olayı her ne kadar diplomatik temaslarda ele alınmıyorsa da az önce bahsettiğimiz gibi **Avrupa** kamuoyu meseleyi bilmektedir. Her halde **İngiltere** ve **Fransa** bu son olayı, istedikleri yazılı teminatı alamamaları halinde kullanmayı düşünmektedirler veya idam edilen şahsın doğrudan veya dolaylı olarak Hristiyanlığı sözkonusu olmadığından bu meseleye önem vermemektedirler. **Osmanlı Devleti** ise, benzer olaylar karşısında her zaman karşılaştığı baskıları bertaraf edebilmek için yine dinî mecburiyetini tekrarlayarak, **İngiltere** ve **Fransa'nın** insaf ve hakkaniyetinden medet

72. Kaynar, a.g.e., s. 558-562.

ummaktadır. **Reşid Paşa**, **Guizot** ile görüşmesinden iki gün sonra **Kral Lui Philippe** ile de bu meseleyi görüşerek "*bu davadan feragat olunmasının kendisinin sıfat-ı hakkaniyetinden*" beklendiğini arz etmiştir. Kral'ın cevabı, **Osmanlı Devleti**'nin "*icabat-ı asriye*", "*iktiza-yı vakit ve hali*", "**Devlet-i Âliyye**'nin nezaket mevki'ini" düşünmek gerektiğini söyleyerek Dışişleri Bakan'ının fikir ve düşüncelerini tensip ve tasvip ettiğini göstermiştir. **Kral Lui Philippe**'in özetle vereceğimiz şu sözleri bütün meseleyi ve hususen **Osmanlı Devleti**'nin yenileşme çabalarının başta **Fransa** olmak üzere **Avrupa** tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. **Kral Lui Philippe**'e göre:

"Osmanlı Padişahı'nın taht ve tacının "revnakı", mülk ve devletin selameti ancak Düvel-i Muazzama'da cari olan "usûl-i adliyye ve hukuk-ı insaniyyeye" riayete ve Avrupa'da nefret uyandıracak şeylerden vaz geçip uzaklaşmasına bağlıdır. Devlet-i Âliyye'nin Rumeli toprakları Avrupa'nın en önemli mahalli olarak çok sayıda Hristiyan barındırdığından, Avrupa'nın kanaat ve fikirleri de önceki gibi olmadığından onyed-onsekiz seneden beri Devlet-i Âliyye'nin meyil gösterdiği medeniyet usûlünü terk ile yine "vahşiyet ve bedeviyet tarikine" gidilmek istenildiği halde buna Avrupa'nın tahammül edeceği zannedilmemelidir. Hristiyan teb'a da, bir taraftan Avrupa devletlerinin âsâyiş ve adaletini gördükçe ve bir taraftan da Yunanistan'da olan kardeşleri yirmi, yirmibeş sene önce kendileriyle aynı iken gayretleriyle şimdiki hürriyet ve saadete nail olduklarını düşündükçe, şimdiki hallerinden hoşnut olup durmaları beklenemez⁷³.

4. Mürted Meselesi'nin Çözümü

Avrupa'da ve hususen **Fransa**'nın başkenti Paris'te bu görüşmeler olurken, İstanbul'da da yine aynı konuda görüşmeler bütün hızıyla devam ediyor ve bunların neticesi olarak bazı gelişmeler kaydediliyordu. İstanbul'da vukubulan bu gelişmeler esnasında da "Selanik Vak'ası'ndan" bahsedilmemektedir.

73. Kaynar, a.g.e., s. 562-564.

Bâb-ı Âli'nin bu gayretleri ve meseleye çözüm bulma arayışları sürerken **İngiltere** ve **Fransa** Elçileri ile Dolmabahçe'de Tüfenkhane Dairesi'nde dört saat süren yine gizli ve gayri resmî bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşme sırasında aşağıda 11. maddede kısaca özetlenen karar mümkün mertebe Elçiler'e sezdirilmeden, olayın **Osmanlı Devleti'nin** istediği şekilde çözülebilmesi için son bir ümitle yine "*şer'î mazeretler*" ileri sürülmüştür. Keza yine, ilgili devletlerin ısrarı ve ulemânın bu konudaki tavizsiz tutumu dikkate alındığında **Devlet-i Âliyye'nin** zor durumda kalacağına anlaşıldığı söylenerek "*bu meselede ileri sürülen çözümlerin bir orta yolu bulunsa, devletin dinî mecburiyeti ve şer'î zorluklar ile, dost devletlerin arzu ve iddiaları tevfiik olunsa nasıl olur?*" diye elçilerin görüşlerinin alınmak istenildiği söylenerek bu toplantının asıl maksadı açıklanmıştır.

Bu isteğe **Canning'in** cevabı öncekiler gibi olacak ve kendisinin ve **Fransa** Elçisi'nin görüşlerinin devletlerinin kat'i talimatında yazılı olduğunu, bu maddenen politikaca önemini dinî "*mütalaattan*" önce geldiğini tekrarlayacaktır. **Osmanlı Devleti'nin** ileri sürdüğü "*ahkâm-ı şer'îye*" mazeretini **Avrupa'nın** da bildiğini söyleyen **İngiltere** Elçisi "*Halbuki bu maddede sarahat-ı Kur'anîye yoktur. Biz bunu araştırdık. Devlet-i Âliyye'nin koyduğu dinî mecburiyeti kabul edemeyiz. Bu gibi şeylerin vukubulmasına günün (asrın) fikirlerinden dolayı bakıyoruz. Halbuki sarahat-ı Kur'anîye olan pek çok şeylerde de vaktin iktizasınca ve hale göre hareket edilmiştir. Mesela; esir düşen harbî taifesine diyet veya cizye teklif edilir, kabul etmezlerse katl ve idamları "ahkam-ı sarih-i şer'îyeden iken zamanla bu usûle riayet olunmayarak diyet ve cizyeyi kabul etmeyen esirler sulhtan sonra mübadele olunmak üzere tutulmaları gibi, harbî taifesi ile devamlı sulh akdi şer'î usûle aykırı iken daha sonra devamlı sulh için "akd-i muahedat" kılınmıştır*" açıklamasını yapmıştır⁷⁴.

Gerçekten, **Lord Aberdeen'in** **Canning'e** gönderdiği talimatın **Bab-ı Âli'ye** ulaşması ve **Bab-ı Âli'nin** yine şer'î hükümleri ileri

74. BOA. Irade, MM. 1828 lef 4.

sürmesi üzerine, **Canning**, tek çarenin Kur'an'ı incelemek olduğunu yazmaktadır. Yaptığı inceleme sonunda da bu yolda açık bir hüküm olmadığı kanaatine varmış ve kendini güvenini artırmıştır⁷⁵. İşte bu araştırma sonucu ve tazelenen kendine güven duygusuna ilave olarak hükûmetinin de desteğini arkasında hisseden **Canning**, bu mü-lakat sırasında ısrarlı, sert ve kararlı tutumunu sürdürmeye devam edecektir.

Canning'in yukarıda verdiğimiz Kur'an hükümleri ile ilgili açıklamalarına bir cevap olmak üzere Hariciye Nâzırı **Rifat Paşa**'nın, yine şer'î mazereti tekrarladığını görüyoruz. Hatta burada yapılan incelemelere güvenilmiyorsa, başka memleketlerdeki ulemâyâ müracaat edilebileceğini, İslâm şeriatının ilahî hikmete dayandığını, buna "*mugayir-i insaniyet*" denemeyeceğini, talimatta bulunan bu gibi sözlerden **Osmanlı Devleti**'nin incindiğini ifade etmiştir. Bu arada söze karışan **Fransa** Devleti Elçisi **Borkine**, bu gibi şeylerin eski asırlarda İsa Dini adına **Avrupa**'da da görüldüğünü, İslâm şeriatının esasına bir şey demediklerini, asıl itirazın İslâm şeriatının kötüye kullanılmasına olduğunu ifade etmiştir.

Canning söz alarak Bursa ve sair yerlerde Hristiyan çocuklarının zorla İslâm olmaları için teklif yapıldığını işittiklerini ve bunun insanlık dışı bir davranış olduğunu söylemesi üzerine kendisine, işitilen şeylerin doğru olmadığı, zaten cebren din teklifinin dine aykırı olduğu cevabı verilmiştir. **Borkine** de, **Devlet-i Âliyye**'nin **Avrupa**'yı gücendirmesinin ve kendisine yardım eden devletleri soğutmasının son derece uygunsuz olacağını ve bundan doğacak mesuliyetin Vükelâ'ya ait olacağını, bu maddenin reddi sonucu ortaya çıkabilecek ciddi sakıncaların iyice mütalaa edilmesini istemiştir.

Bu konuşmalar üzerine Hariciye Nâzırı meselenin üç türlü çözülebileceğini söylemiştir. Bunlar;

75. Poole, a.g.e. s. 88.

1. Avrupa'nın dediğini açıktan açığa kabul ve böylece Onlar'ın hoşnutluğunu ve dostluğunu ve fakat, İslâm milletinin nefretini kazanmak,

2. Avrupa'ya kesin red cevabı verilerek kendi milletimizi kazanmak. Fakat Avrupa Devletleri'nin düşmanlıklarını davet etmiş olmak. Avrupa Devletleri'ni gücendirerek ortaya çıkabilecek mahzurlar ile, Devlet-i Âliyye ile İslâm milleti arasında birlik rabitaları olan şer'î hükümleri tağyirden çıkabilecek mahzurlar hemen hemen aynı derecede zorluklara sebep olacaktır. Bu durumda biz, iki yoldan birini seçemeyiz. Kısaca ne Avrupa'yı ne de milleti feda edemeyiz.

3. Bu meselenin çözümünü, her iki yolun ortası bulunarak sağlamak.

Her iki elçinin de şimdiye kadar resmî sıfatla konuştuklarını ifade eden **Rıfat Paşa**, şimdi de şahsî görüşlerini dile getirmelerini rica etmiştir. Bunun için de önce, **Canning**'in uzun yıllar Türkiye'de bulunması, Osmanlı halkını ve usûllerini iyi tanınması, bir de **Avrupa**'daki tecrübesi gözönüne alınarak kendisine **Devlet-i Âliyye** memuru olsaydı bu durumda ne yapabileceği sorulmuştur.

Canning'in verdiği cevap "*Red neticesi Avrupa'dan gelecek zararları gereğince değerlendirip, kabulü halinde maddî ve manevî faydaları takdir edip ona göre karar vermeli. Mesele hep dinî yönden değerlendiriliyor. Halbuki politikaca çok daha önemlidir. bu hiç düşünülüyor. Avrupa Devletlerinin niyet ve fikirleri de kat'i. Kanaatimce ulemânın cevabı "sarabat-ı Kur'aniye olmayıp, ahkam-ı şer'îye meselesidir. Biz tağyir edemeyiz. Fakat Vükelâ "nezaket-i vakt ve hali layıkıyla bildiklerinden ve gelecek zararları görebildiklerinden icabat-ı mülkiyesi reylerine aittir" şeklinde olacaktır. O halde, **Fransa** ve **İngiltere** Devletleri'nin talepleri kabul edilmelidir. Olay ulemâya gereğince anlatılırsa, onlar hiçbir şey demeyeceklerdir. Bu maddenin reddiyle **Avrupa**'dan gelecek zarardan başka, **Zat-ı Şahane**; saltanat ve hilafeti câmidir. Mülkün menfaati için bir maddenin tadiline himmet buyurmadıkları takdirde sair tebaasından dolayı dahilen bazı zararlar olacağı açıktır."*

Canning'in özetle verdiğimiz cevabındaki ifadeler dikkatle tahlil edilirse, İslâm fıkhnın veya başka bir ifade ile Osmanlı hukunun esaslarına hakkıyla vakıf olduğu, aşağıda 11. maddede verdiğimiz kararı sanki bildiği veya sezdiği ve yahud bu yönde haber aldığı ve en önemlisi saltanat ve hilafetin ayrı ayrı kavramlar olduğunu, Padişah'ın, halifelığının dışında aynı zamanda bütün dinlere mensup tebaanın da hükümdarı olduğu, dolayısıyla, Müslümanlar'ın hoşnutluğu kadar, gayrimüslimlerin de hoşnutluğunun sözkonusu olduğunu, aksi halde ikincilerin memleket dahilinde huzursuzluk çıkarabileceğini açıkca ifade etmektedir. Zira **Osmanlı Devleti'nin** önünde yakın tarihte vukubulmuş bir Yunan Meselesi vardır ve bu **Osmanlı Devleti'nin** aleyhine neticelenmiştir.

Rıfat Paşa'nın, bu maddenin Hristiyanlara karşı olmadığından dahilî bir huzursuzluğa sebep teşkil etmeyeceğini ancak, terki halinde daha büyük uygunsuzlukların baş göstereceğini, devletin itibarının millet nazarında düşeceğini söylemesi üzerine **Canning**, "*Bundan önce şer'i hükümlere mugayir durumlarda bir şey olmamışken şimdi de bir şey olmayacağını*" söylemiştir.

Fransa Elçisi Borkine, bu maddenin icrasındaki zorlukları devletlerinin bildiklerini, ancak bu zorlukların giderilmesini **Devlet-i Âliyye'nin** "*hüsn-i tedbirine*" havale ettiklerini söyleyerek, esas meselenin terkiyle **Avrupa'nın** biçare ilân edileceğini, halbuki her bir devlet, dahilî kanunlarından daha çok Devletler Umumi Hukuku'nun muhafazasına mecbur olduğunu, Saltanat-ı Seniyye'nin de "*ahkâm-ı kanuniyesinden olan*" bir maddeyi buna feda etmesini istediklerini ifade etmiştir.

Bu sözler Hariciye Nâzırı tarafından pek ağır olarak değerlendirilmiş, kendisinin şahsî görüşlerine müracaat edildiği halde, devletin talimatının da ötesinde, insafa aykırı sözler sarfettiği ve bunları işitmekten duyulan üzüntü beyan edilmiştir. İki zararlı yolun ortası aranırken, birinin kabulü hususunda baskı yapılmasının insafsızlık olduğunu ifade eden **Rıfat Paşa'nın** şu sözleri dikkat çekicidir: "*Devlet-i Âliyye tecdid-i usûl ve nizamat edeli az zaman içinde pek çok ilerledi. Avrupa Devletleri'nin ikiyüz sene evvel*

başlamış oldukları ve şimdi buldukları hali bir günde bizim ahalimize kabul ettirmek mümkün olabilir mi?". Bu sözler Osmanlı yenileşme hareketlerinin nihai hedefini de göstermesi açısından önemlidir ve bu hedef "*muasır Avrupa hayat tarzını ve belki de hukuk sistemini yakalamaktır*" ki, bu çok daha sonra, "*muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak*" şeklinde XX. yüzyılda Türkiye'de yapılan inkılâp hareketlerinin de hedefi olacaktır.

Elçilerin talimatlarının kesin olduğu, reddi halinde hoş olmayan sonuçlar doğacağı, Mısır ve Mora vakalarında vaki olan nasihat ve teklif kabul edilmeyince görülen zararların ortada olduğu, isteklerinin reddinin muhataraya sebep olacağı tekrarlanmıştır.

Bütün bunların bilindiğini söyleyen **Rıfat Paşa**, hiçbir devlet muhafaza emelinde olduğu haricî münasebetleri için, şercî hükümlerini tağyir edemeyeceği akıl indinde sabit olduğu, **Devlet-i Âliyye**'nin ne **Avrupa**'dan ayrılmayı ne de milletinin nefretine sebep olmayı istemediğini, **Avrupa** devletlerini ve **Devlet-i Âliyye**'yi uğursuz bir işin içine salmak akıl kârı olmadığına göre, bunun ortasının bulunması insaniyete daha çok hizmet olacağını ifade ederek iki yolun akla geldiğini belirtmiştir:

a) Elçiler talimatları dışında başka bir şey görüşmediklerine göre, durum **Osmanlı Devleti**'nin Elçileri vasıtasıyla ilgili devletlere tekrar anlatılmalı,

b) Bu madde hakkında hayli görüşme yapılmış ve bir o kadar tebligat vukubulmuştur. Böylece tarafların niyet ve fikirleri anlaşılmıştır. Bütün bunlar saklı tutularak, ileride şikayet olunan maddenin tecdidi halinde devletler tarafından icabına bakılmalıdır.

Her iki elçi de bu düşüncenin hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, **Devlet-i Âliyye**'nin bu teklifi kabul edeceğini zannettiklerini, aksi halde fenalığa sebep olacağını söylemişlerdir. Hatta **Fransa** Elçisi **Borkine**; "*Biz Devlet-i Âliyye'nin menfaatını düşünüyoruz. Tebaa-i Iseviye ile irtibatının daimi olmasını, onlar hakkındaki bütün olumlu gelişmelerin bizzat Devlet-i Âliyye'den sudur ettiğini bilmelerini istiyoruz. Bu gibi şeylerin Avrupa'nın protestosu altında olması ha-*

linde, manevî himayelerinin de onlara verilmesi gerekecektir. Artık **Avrupa**'yı melce' olarak tanıyacaktırlar. Bunun zararlarını biz bile kabul edemeyiz. Bu maddenin tekrarı halinde icabına bakılacağı fikrine gelince; ya **Avrupa** bu günkünden daha çok galeyana gelse ne olacaktır? Şüphesiz netice çok kötü olacaktır. O halde bu istek ilân edilmelidir" demiştir.

Rıfat Paşa'nın cevabı da **Borkine**'nin sözleri kadar kesindir: "Devlet-i Âliyye bunu ilân edemez. Fakat adem-i zuhuru için elinden geleni yapar. Hükümün feshini kesinlikle ilân demez. Ahkâm-ı şer'iyenin bir hükmünün metrukiyeti olabilir ise de tağyiri olamaz. Böyle bir şeyin teklifi devletlerin şan-ı insaf ve şöhret-i insaniyetlerine yakışmaz. Mukteza-ı akl ve insaniyet dışıdır."

Elçiler ise, bu davanın İslâm dini ile Hristiyan Avrupa devletleri arasında büyük bir dava olduğunu, saldırının İslâm tarafından geldiğini, Hristiyanlığın ise kendisini müdafaa durumunda olduğunu, Hristiyan milletlerin bu durumu kendi dinlerine bir suikast bildiklerinden bir daha ortaya çıkması halinde silahbaşı yapacaklarını ve bu meselede bütün Avrupa'nın birlik içinde olduğunu, "suret-i istihsalde" ihtilaf varsa da asıl meselede Avusturya Devleti'nin fikrinin de bu merkezde olduğu, Prusya Elçisi'nin de bu günlerde talimat aldığı, devletler arasında ihtilaf var düşüncesiyle hareket edilmesinin büyük hata olacağını söylemişlerdir.

Bu maddenin Hristiyanlık aleyhine olmadığını, irtidad hükmünün İslâm'ı terke edenler için olduğunu tekrarlayan **Rıfat Paşa**: "Devletler bizim müşkül durumumuzu görmek istemiyor. O halde biz güzel milletimizden ayrılmayıp, Avrupa'dan gelecek zarara razı olmaktan başka çare göremiyoruz." cevabını vermiştir.

Uzun süren bu görüşmenin sonlarına doğru her iki tarafın vardığı karar "**Avrupa**'nın şikayet eylediği madde üzerinde **Devlet-i Âliyye** esbab-ı kaviyye ile teşebbüs ve bir daha bu keyfin vukubulmayacaktır" diye ilan suretinden başka yolla devletlerin razı edilemeyeceği, ancak böyle bir ilân neticesinde, ileride yine ortaya

çıkarsa, **Avrupa**'ya karşı mesuliyet altına girileceği, "*lakin ahkâm-ı şer'îyenin tağyirini ilân etmeyip, zuhur-ı icrasını men' demek olduğu ve Elçilerin de İslâm'a hürmet ve ta'zim ettikleri ve edecekleri*" şeklinde olmuştur.

Bu karara rağmen **Rıfat Paşa** yine temkinli ve tereddüt içindedir. Zira bu kararın ulemâ ve Vükelâ tarafından tensip ve tasdiki gerekmektedir. Yine **Rıfat Paşa**: "*İlân-ı tağyir-i ahkâmı kabul edemem. Suret-i ifade-i temini kabul için de bir şey diyemem. Fakat böyle bir maddede Devlet-i Âliyye'nin Avrupa'ya karşı mesuliyet altında olduğunu kabul edemem. İleride ortaya çıkabilecek benzer olaylarda Avrupa'nun şikayetine sebep olacak dereceye vardırılmamasına dikkat olunmak vaat olunsa, haklarında icra olunacak diğer muamelatın artık devletler tarafından sual olunmaması gerekir*" şeklinde bu tereddüt ve endişelerini dile getirmiştir.

Elçiler'in bu temkinli ve tereddütlü yaklaşıma cevapları, mesuliyetin **Devlet-i Âliyye** hakkında olmadığı, ancak memurinin **Devlet-i Âliyye**'ye karşı mesul olmaları lazım geleceği şeklinde, anlaşılması nispeten güç bir ifade olmuştur. Yine katlden başka ceza verilirse "*istihzan edilmeyip*" bu mesele hakkında konuşulmayacağı ve **Osmanlı Devleti**'nin artık kendi haline bırakılacağı ilave edilmiştir.

Rıfat Paşa temkin ve tereddütünün sebebini şöyle izah etmekte: "*Bütün bunların tekrar mütalaa edilmesi ve şer'î vechesi bulunması halinde kabul olunabilir. Devlet-i Âliyye'nin dinî ahkâmı muhafazadan başka endişesi yoktur. Bu yüzden mütereddüt davranmıştır. Sair dinî ve dahilî işlere meydan vermemek için çekimserdir. Çaresi bulunursa muhalefet etmez.*"

İngiltere Elçisi **Canning**, yakında kendilerini tatmin edici bir cevap alamazlarsa, talimat gereği "*huzur-ı hümayuna*" çıkarak orada meramını anlatmak için mülakat talep edeceğini söylemesi üzerine; buna gerek olmadığı, Vükelâ nasıl karar verirse ve ne surette "*irade-i seniyye*" zuhur ederse onlara bildirileceği söylenerek mülakata son verilmiştir⁷⁶.

76. BOA. *İrade*, MM. 1828 lef 4.

Başından itibaren mürted maddesi ile alakalı bütün yazışmaların, görüşmelerin ve yapılan diğer faaliyetlerin bir hülasası olarak kaleme alınan Meclis Mazbatasına⁷⁷ göre; başlangıcından çözüme kadar olayın gelişme seyri şöyle olmuştur:

1. Mürted cezasının bundan sonra "Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de" icra edilmemesi konusunda bir müddetten beri Düvel-i Fahiye'den talepte bulunmaktadır.

2. Son olarak (Bilecik olayı üzerine) **İngiltere** ve **Fransa** Devletleri adına yazılı olarak iltimas ve teklif olunmuştur.

3. Hariciye Nâzırı **İngiltere** ve **Fransa** Sefirleri ile ayrı ayrı görüşmüştür (Bu görüşme tarafların isteği üzerine gayri resmî ve gizli olması kararlaştırılmıştır).

4. Vukubulan tebligat ve müzakerat ve mukalematın mazbataları tutularak toplanmış ve bunlar ilgili Nâzırlar'ın ve Sadriazam'ında hazır bulunduğu Bab-ı Âli'de toplanan Meclis'te okunmuştur.

5. Bu hususun, mülkî, dahilî, haricî işlerden olmadığı, şer'î bir mesele olduğu kararına varılarak, öncelikle uygun şahıslarla gizlilik derecesinde görüşülerek, "*mecburiyet-i dinîye ve nezaket-i assr*" keyfiyeti başka icapları ile muvazene ve mütalaa olunmak için buna dair evrakın Meşihat'a gönderilmesi, mahallerince açık ve doğru fikir verilmesi hususunda **Devlet-i Âliyye** Elçileri'ne yeni tahrirat yazılması konusunda irade-i seniyye sadır olmuştur.

6. **Şeyhülislâm Efendi, Meclis-i Vala'ya** memur **Abdülkadir Bey, Dar'üs-Şura-ı Askeriye'ye** memur **Arif Hikmet Bey, Sadr-ı Rumeli Esad Efendi, Reis-i Etibba-i Cihandari Abdülhak Efendi, Maarif-i Adliye Nâzırı İmamzâde Esad Efendileri** nezdine çağırarak belgeleri tek tek okumuş ve netice olarak; "*ceza-ı mezkur ahkâm-ı celile-i şer'iyeden olduğu cihetle bunun tağyirine cevaz ve imkan bulunamayacağı*" kararı verilmiş ve bu karar daha sonra "**Meclis-i Hass-ı Meşveret**" te ifade ve beyan edilmiştir.

77. BOA. İrade, MM. 1828 lef 1.

7. Daha önce kendisine gönderilen tahrirata cevap olarak Viyana Sefiri **Muhtar Bey**'in gönderdiği mektubunda **Prens Metternich**'in tavsiye ve ihtarlarına, tebligatların cevabını acele isteyen sefaretlerden gelen yeni talimat suretlerine, elçilerin ifade ve işaretlelerinden ve devletlerinin kendilerine olan talimat ve tahriratlarından sair sefirlerinin taharri olunan fikir ve düşüncelerine göre, devletler bu maddenin bundan böyle icrasını hiçbir şekilde tecviz ve kabul etmeyecekleri, ısrar edilirse iyi niyet ve dostlukların muhasemeye dönüşeceği anlaşılmıştır.

8. Politika açısından durum böyle iken, şer'î zorluklar ve zararlarla, dahilî, haricî, mülkî sakıncalar da bellidir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın zor ve nazik bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. kısaca "şerrin içtimai" sözkonusudur.

O halde;

9. **Devlet-i Âliyye**'nin topraklarının bir tarafı **Avrupa** kıt'asında olmasına, Saltanat-ı Seniyye'nin yüksek mevkiinin sarılması, heyet-i umumiyenin fikrini kötü ve vahim bir neticeye celb ve davet demek olduğu, mazbatalarda yazılı olduğu üzere **İngiltere** ve **Fransa** Devletleri, **Devlet-i Âliyye**'ye olan dostluklarının bekasının bu maddeye bağlı olduğunu izhar etmeleri ve bu günlerde bunun aksinin akıl ve hikmete uygun olmayacağı, ancak şeriat hükümlerinin te'vil Meclis-i Hass-i Vükelâ'câ hiç kimsenin ve sair İslâm milletlerinden hiçbir şahsın elinden gelmeyeceği, bunun te'vil ve tadili imkan dahilinde olan "*kavanin-i mevzu'a-i beşeriye ve mülkiye*"den olmadığı gibi, işin her tarafı şeriat erbabının mahlumları olduğundan bu maddeye dair rey ve cevapların ulemânın tedkikleri neticesi olabileceği kanaati oluşmuştur. Gerekli belge ve bilgiler bir kere daha Meşihat'a gönderilerek daha önce sözü edilen şahıslarla (6. Maddede ismi geçenler), elçilerin son tebligatları, Vükelâ arasında vukubulan görüşmeler kendilerine açıklanarak tekrar müzakeresi tassvip olunmuştur.

10. Ertesi gün, Şeyhülislâm Efendi, Abdülkadir Bey, Esad Efendi, Abdülhak Efendi ve "memurin-i **Bâb-ı Âli**" birleşerek mesele ayrıntılarıyla görüşülmüştür. Bu maddenin tağyirinin mümkün olmadığı "*eğer ki, devletlerin lisan-ı şedidinden anlaşıldığına göre*

doğabilecek sakıncaları erbabı bilir. Ama yine de bazı fıkıh kitaplarına bakmak gerekir, hatta Meşihat uygun görüldüğü zatlara da çağırabilir, yapılan tedkikat neticesi varılan karar yine Meclis-i Vükelâ'ca müzakere edilir" kararına varılmıştır.

11. Meşihat'ın ve diğer ulemânın tedkikleri neticesinde; "Bu gibi ahkâm-ı şer'îyenin kerre-i vukuunda hasıl-ı iktidara kadar, terk-i cihad ve mukatele gibi tehir-i icrası Padişah-i İslâm'ın emr ü iradesine" bağlı olduğu hükmü verilmiştir.

12. Bâb- Âli'nin bu gayretleri ve meseleye çözüm bulma arayışları sürerken İngiltere ve Fransa Elçileri ile Dolmabahçe'de Tüfenkhane Dairesi'nde dört saat süren ve ayrıntılarıyla yukarıda açıklanan, yine gizli ve gayri resmî bir görüşme yapılmıştır.

13. Yukarıda ayrıntılarıyla izah edilen mülakat hakkında kalemeye alınan fezlele Meclis-i Hass-ı Meşveret'te okunmuş ve Hariciye Nâzırı'nın ifadesiyle "*Sefirler tadil-i lisan ve taklil-i iddia etmedikleri, fakat iki devletin iltimaslarının bir çaresi bulunabildiği halde, tağyir-i ahkâm ilânından ve artık Saltanat-ı Seniyye'nin ihtiyar ve icra buyurabileceği dahilî tedbirlere dair izahat istidaasından vazgeçirilmişlerdir.*"

14. Reşid Paşa ve Ali Efendi'nin tahriratları değerlendirilmiş ve bu değerlendirilme neticesinde;

a) **Fransa** Dışişleri Bakanı'nın ifadesine göre bir yumuşama sözkonusu değildir.

b) **İngiltere** Dışişleri Bakanı **Lord Aberdeen** de kat'i talimatını tekrarlamış ise de **Fransa** ile görüşerek icabına bakılacağını söylemiştir.

c) **Ali Efendi**'nin bir diğer şukkasında, şahsî görüşü olarak iki devletin de bu konuda cevap tahririnde ısrar etmeyecekleri belirtilmiştir ki, bunda isabet olmadığı yukarıdan bu yana sıraladığımız bilgilere göre aşıkardır.

15. Meclis'te hazır olanların görüşü, her iki devletin de bu iddia ve istekten kesinlikle vazgeçmeyecekleri şeklindedir. Çünkü, Avrupa bu meseleyi;

a) Diğer politika maddeleri gibi Avrupa menfaatına mümasil bir madde olarak değerlendirmeyip, Hristiyanlık aleyhine bir madde olarak görmesi,

b) "Hukuk-i İnsaniyetten bir mesele" şeklinde değerlendirmesi sözkonusudur. O halde mürted cezasının icrasını artık tecviz edemeyecekleri fikrinde bütün Avrupa Devletleri müttefik olup, sair devletler kat'i talebde bulunmamışlardır.

Osmanlı Devleti Elçileri vasıtasıyla "tadil-i efkar" imkanı da kalmamıştır. Böylece bu maddenin icrasına müsamaha gösterilmeyeceği ve işin uzatılmasından da bir fayda alamayacağı gereği gibi anlaşılmıştır. O halde;

"Şu zamanda bir mürted zuhur etse icra-ı ceza-i fiiliyesini bizzarure cüret olunamayacağı, göze alınıp da icra kılınırsa Avrupa'ya karşı alınmış bir tavır ve husumet olarak değerlendirileceği, böyle bir durumda ise Avrupa'nın gizli veya gerçek maksatlarını tahakkuk için harekete geçecekleri, hatta bununla kanaat etmeyerek, türlü türlü teklifler ile teşebbüs ve icrasına Devlet-i Âliyye'yi mecbur edecekleri görülmüştür. İş bu raddeye gelince de bunun çaresinin bulunamayacağı zaten bellidir. Bu maddeyi Osmanlı ulemâ ve Vükelâsı'nın hiç birinin tecviz ve kabul tarafında bulunamayacağı açıktır. Ancak, Avrupa Devletleri'nin aradıkları fırsatı ellerine vermemek ve zaman kazanmak ve de Allah'ın lütfuyla kuvvetli olmak gerekmektedir."

16. Bu karar "*haşa tağyir-i hükm-ı şeriat*" olmayıp, "*mu-hafaza-ı heyet-i mülk ve millet-i İslâmiyeyi vikeye*" niyeti ile "*tehir-i icra ihtiyar edilmiştir*". Bundan böyle mürted vukuunda "*mecburiyet-i şer'îye merkezine götürülmeyip, tedbiren def'i çaresine bakılması*" kararına varılmıştır. Bu meselede Dersaadet'te bulunan memurlar işin üç yüzünü bileceklerinden uygulamada olumsuz bir durum meydana gelmez. Ancak, taşrada bulunan memurlar bu işin iç yüzünü bilemeyeceklerdir. Bu olumsuzluğu bertaraf etmek için:

a) "*Kavanin-i adile-i mülûkaneleri iktizasınca Memalik-i Mah-rusa-i Şahaneleri'nde*" şeriat hükümleri gereğince idama mahkum olan suçlunun cezasının infazı için, Padişah'ın tuğrası ile müzeyyen fermanına mutevakıf ve muhtaçtır.

b) *Bu durumda, idamı gereken şahıslar için Padişah'a mü-racaat edilmesi bir zarurettir. Öyle ise, "Memalik-i Mahruse-i Şa-haneleri'nde irtidadı vukubulan şahsın mahallinde davasına te-şebbüs ve ilâm olunmaksızın bu tarafa gönderilmesi hususunun müşirân-ı bendelerine mahremâne yazılması"* gerekmektedir⁷⁸.

17. Sefaretler sened tahriri iddiasında iseler de, "*saye-i şevket-vaye-i Hazret-i Mülukânelerine dayanılarak*" Hariciye Nâzırı'nın vereceği şifahî cevapta fazla açıklama yapmadan "*mürted ce-zasının tağyirine bir şer'î müsaade bulunmadığından; Na-sara'dan Müslim olupta bade' yine din-i İseviye ric'at eden şahsın katli vukua getirilmemesi hususuna dair esbab-ı mümkün-i mü-essirenin icrasına taraf-ı Devlet-i Âliyye'den teşebbüs olunur*" de-nilmesi kararlaştırılmıştır.

Bütün bu kararlar Şeyhülislâm Efendi de hazır olduğu halde Meclis'e katılmaya mezun bilcümle eşhas tarafından kabul edil-miştir.

18. Mezkur kararın şifahen ifadesinde "*tağyir-i hükm*" olarak anlaşılma ihtimaline ve bunun ileride bir çok mahzurlar orataya çı-karılacağı düşünülerek, bu durum Osmanlı Sefirleri'ne yazılacak tahriratta açıkca belirtilmeli, Londra Sefiri **Ali Efendi**'ye yazılan tahriratta da şöyle pusula gibi yazılarak, tahrirata ilişitilmesi uygun olacaktır.

78. Gerçekten böyle bir "emr-i âli" taşraya yazılmış olmalı ki, bu emrin alındığına dair bir vesikaya rastlanmaktadır. 9 Rebiülevvel 1260/ 30 Mart 1844 günlü Filibe Kay-makamı Seyid Abdülhadi'nin tahriratından "... bundan sonra irtidadı vukubulan şahsın davasına bakılmaksızın ve ilâm olunmadan doğruca Dersaadet'e gönderilmesine ve bun-lar hakkında katl maddesi vukua gelmemesine dair fermanın alındığı, bu hususun şuna buna beyan ve ifadesine lüzum ve hacet görünmediğinden dışarı sızdırılmayacağına dair emirlerin anlaşıldığı ve bu keyfiyetin kimseye ifşa edilmeyeceği" anlaşılmaktadır (**BOA. A. MKT. 52/1**). Biraz sonra da göreceğimiz gibi, bu cevabî tahrir gelmeden önce, **Osmanlı Devleti-Avrupa'nın** istediği taahhütü verecektir.

19. Bütün bu kararlar yukarıda belirtildiği gibi Meclis'te bulunan herkes tarafından "*bilkabul, tasdik ve mazbata temhir edilmiştir*". Netice olarak, konu ile alakalı bütün evrak *irade-i seniyye* alınmak üzere Padişah'a arz edilmiştir⁷⁹.

Konu ile alakalı 23 Safer 1260/16 Mart 1844 günlü irade-i seniyyede; "*Madde-i mezkur ahkâm-ı şer'îye-i dinîyeden olarak suret-i tağyiri bir vechle tevciz olunur mevaddan olmadığı müsellem olup, fakat olunan teklife ve ısrara mebni mücerred muhafaza vikaye-i heyet-i mülk ve millet-i İslâmiye niyet-i mahsusu ile... tehir-i icrasının iktiza-ı hal ve maslahattan olduğu*" yolunda Meclis'in kararı münasip görünmüş ve ilgililerin icabına bakmaları istenmiştir⁸⁰.

Bundan sonraki gelişmeler, **Bab-ı Âli** ile sefaret tercümanları veya katipleri tarafından takip edilmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre şifahî cevabı, daha doğrusu teminatı elçiler yeterli görmeyerek kabul etmemişler ve kendi arzularına göre kaleme alınmış yazılı teminat ve taahhüt senedinde ısrar etmişlerdir. Bütün faaliyetler ve gelişmeler Osmanlı Hükûmeti'nin ümidini sona erdirince ilgili devlet elçilerine verilmek üzere şu teminat ve taahhüt senedi hazırlanmıştır:

*"Mürted olan Hristiyan'ın katli maddesi fımabad vukua getirilmemesi hususuna dair esbab-ı müessirenin icrasına taraf-ı Devlet-i Âliyye'den teşebbüs taahhüt olunur."*⁸¹.

Ne var ki, bu şekilde bir cevap veya taahhüt **İngiltere** Elçisi **Canning** kesinlikle kabul etmeyecektir. O'na göre burada yer alan ifadeler devletin kendisine verdiği talimata uymamaktadır. Verilecek cevap ve taahhüt varakasında bu hususların gözönüne alınması hususunda inat ve ısrarını sürdürmüştür. Bu gelişme üzerine **Fransa** Elçisi **Borkine** de aynı kanaatte olduğunu beyan etmiştir. **Canning** bu hususla alakalı olarak Hariciye Nezâreti'ne bir kıt'a pu-

79. BOA. *İrade, MM.* 1828 lef. 1.

80. BOA. *İrade, MM.* 1828 lef. 14.

81. BOA. *İrade, MM.* 1828 lef. 2.

sula göndererek, istediklerine uygun ve kendi açılarından olumlu sayabilecekleri bir cevap alamadıkları takdirde, isteklerinin külliye red olduğu hükmünde tutularak, mahzurlarının baki kalacağını bildirmiştir. Bu istekleri bildiren pusula münderacatı Meclis-i Hass-i Vükelâ'da okunmuş, **İngiltere** elçisinin taahhütte yer almasını istediği tabirler ve sözler kabul edilebilir derecede olmadığından bahisle inceden inceye ve uzun uzun görüşülmüş, sonunda **İngiltere** Elçisi'nin **Bab-ı Âli** ile görüşmelere memur ettiği **Monsieur Alison**'a tadil edilen cevap verilerek, bu cevap kabul edildiği takdirde **Canning**'in teşekkür için "*Huzur-ı Hümâyûn*'a" gelmesine müsaade edilebileceği tasvip edilmiştir⁸².

Tadil edildiği söylenen cevap suretinin üst tarafında "*İngiltere Sefareti tarafından tahriren istenilen senet suretinin ibaresidir*" ifadesi yer almakta ve şu sözlere yer verilmektedir.

*"Müslümandan irtidat edenlerin-katli vukua getirilmemesine şimdiden ziyade en müessir esbaba teşebbüs olduğunu Devlet-i Âliyye taahhüt eder. Ve ilelebet Saltanat-ı Seniyye'de mürted katli terk olunmuştur. Devlet-i Âliyye bundan böyle Hristiyanları dinlerinden dolayı tahkir etmek ve rencide ve remide etmek niyetinde değildir."*⁸³.

Bu cevap metni Meclis'te okunup, oybirliği ile ve önceki kararın esasından çıkılmayarak, fakat **Avrupa**'nın zihnini celb ve kötü düşünceleri uzaklaştırmak için "*hüsn-i efkar-ı Şahane'ye dair*" üst ve alt taraflarına bazı güzel sözler yazılan bir müzekkerenin her yönüyle uygun olacağı düşünülmüş, yine Viyana Sefiri **Muhtar Bey**'den gelen tahriratta, **İngiltere**'nin ısrar edeceği ve feragatta bulunmayacağı bir kere daha anlaşıldığından, artık işin uzatılmayarak kararlaştırılan cevap suretlerinin sefirlere verilmesi, **Canning**'in de bu işin tamamlanmasından dolayı değil, yalnız teşekkür için Huzur-ı Hümâyûn'a Perşembe veya Cumartesi günlerinden birinde çıkması hususunda irade-i seniyye istenmiştir ve aynı hususları ifade eden irade-i seniyye 28 Safer 1260/28 Mart 1844 tarihinde sadır ol-

82. BOA. *İrade*, MM. 1828 lef. 3.

83. BOA. *İrade*, MM. 1828 lef. 3.

muştur⁸⁴. Sefirlere verilmesi kararlaştırılan ve Padişah tarafından da uygulanmasına dair irade-i seniyye sadır olan cevap metni şöyledir:

*"Zat-ı Şevketsemat Hazret-i Şahane Düvel-i Fahime ile olan münasebat-ı halisasının hüsn-ı vikayesiyle müvedded kamile-i mütakabilenin tezyid ve istikrarı niyet-i mahsusa-ı daimesindedir. Mürted olan Hristiyan'ın katli maddesi fımabad vukua getirilmemesi hususuna dair esbab-ı müessirenin icrasına taraf-ı Devlet-i Âliyye'den teşebbüs taahhüt olunur. Efkar-ı âdile ve hüsn-ı niyat-ı şefika-ı Hazret-i mülûkâne iktizasınca kaffe-i sunuf-ı milel saye-i merahime vaye-i Hazret-i Padişahide nail-i nimet-i istirahat oldukları misüllü Hristiyan tebaasının dahi sinayet ve himayetleri kemaken ifa-i ayn-i mahsusunda bila-mucib rencide olunmayacakları iştibah olmağla iş'ar ve terkime mübaderet kılındı."*⁸⁵

Ne var ki, bu müzekkere de **Canning** tarafından kabul edilmeyecektir. Aynı belgenin alt kısmında "*Rebiülevvel gurre (1) 1260*" tarihli bir derkenardan anladığımız kadarıyla bu müzekkereye "*katl ve idam*" tabiri de ilave olunarak yeni bir taahhüt senedi hazırlanmış ve alakalı şahıslar tarafından mühürlenmiştir. Eskisi ise "*hafz olunmak üzere battala kaldırılmıştır*"⁸⁶. Bu değişikliğe sebep **Canning**'in tavrı olmuştur. Az önce metnini verdiğimiz 28 Safer 1260/21 Mart 1844 tarihli taahhüt senedi, elçilik tercümanları hariciye Nezâreti'ne çağrılarak kendilerine verilmiştir. Fakat **İngiltere** Elçiliği Tercümanı **Pisani** sözkonusu varakanın esasında yazılan Hristiyan katli ibaresinden "*katl ve idam*" denilmedikçe ve yine aynı varakada yer alan "*ifa-ı ayn*" tabiri yerine "*dinlerinden dolayı hiçbir şekilde rencide olunmayacaklardır*" izahatıyla önceden istenilen ve Osmanlı Hükûmeti'nce "*elfaz-ı muzır*" kabul edilen ifadeler konmadıkça, kabul ve tebellüğüne muktedir olamayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Sefaret Başkatibi **Alison** Nezâret'e çağrılarak gerekli açıklama yapılmış, katl ve idamın sözlük anlamının aynı olduğu, ısrarda devam ederse, söz-

84. BOA. *İrade*, MM. 1829 lef. 4.

85. BOA. *İrade*; MM. 1830 lef. 2.

86. Aynı yer.

konusu varakanın üst kısmında izah edilen fıkranın tamamıyla terk ve mahvı sözkonusu olabileceği, idâm lafzının da zaten Vükelâ'ca müzakere gerektirdiği söylenmiştir.

Daha sonra akd olunan Meclis-i Hass-ı Vükelâ, meseleyi görüşürken **İngiltere** Sefareti Baştercümanı **Pisani**, Nezâret'e gelip bir pusula vermiş, kendisine getirdiği pusulanın ifadesi ile önceki varakanın ifadesinin aynı olduğu, bunun tadiline artık çare bulunamayacağı söylenmiştir⁸⁷. Bu kere **Pisani**, her halde **Alison** vasıtasıyla yapılan görüşmenin de bir neticesi olarak; verilecek varakanın üst kısmına kendi dediklerinin yazılması, eğer olmazsa hiçbir şey yazılmaması şeklini kabul edebileceklerini üstü kapalı olarak ifade etmiştir.

Kararlaştırılan cevabın Elçi **Cannig** tarafından kabulü halinde yalnız teşekkür için kendisinin Mabeyn'e celbi uygun olacağı, böylece artık **Devlet-i Âliyye**'nin kat'i kararına müdahale icab etmeyeceği anlaşılmıştır. Bu esaslar dahilinde bir görüşmenin olabileceği yine Mabeyn ile Sefaret arasında **Alison** vasıtasıyla kararlaştırılmış olabileceği belgelerden anlaşılmaktadır. Osmanlı yönetim usûlü içinde bu son gelişmeler de Meclis-i Vükelâ'da görülmüş, verilen karar gereğince mürted olan kişi öldürülmeyeceğinden; idam lafzı olmazsa başka bir şekilde "*itlaf*" olunması hakkında şüphe etkiklerinden, bu şüpheleri uzaklaştırmak için, yalnız idam lafzının ilavesi uygun görünüp, "*zir-i varaka*" da "*imha*" ve maddelerin ayrıntılarına dair muhtemel sakıncaların giderilmiş olacağı kararına varılmıştır. Bu esaslar dahilinde hazırlanan varaka tekrar tebliğ ve temhir ile bir sureti sefirlere verilerek, kabul ettirildikten sonra, kararın Padişah'a arz edilmesi hususu da uygun görülmüştür. **İngiltere** ve **Fransa** Elçileri'nden gelen cevap "*ahz ve tebellüg eyleyecekleri*" şekilde olmuştur. Bunun üzerine bütün bilgi ve belgeler irade-i seniyye için Padişah'a arz edilmiştir.

87. **Pisani**'nin getirdiği iki ayrı pusula için bk. *BOA. İrade, MM. 1828* lef 9-10.

Padişah'ın iradesi de aynı yolda olmuş ve **Canning**'in yanında Hariciye Nâzırı olduğu halde Cumartesi günü "*Huzur-ı Hümayun'a*" kabul edileceği bildirilmiştir⁸⁸.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken **Avrupa** başkentlerinde de yoğun bir diplomasi faaliyeti gözlenmektedir. **Metternich**'in bu meselede "*tadil-i maslahat*" için **Avusturya**'nın Paris Elçisi'ne bir talimat gönderdiği ve elçinin gayretinin **Guizot**'nun fikirlerinde bir değişikliğe sebep olmadığını **Reşid Paşa**'nın mektuplarından anlıyoruz⁸⁹. **Metternich**'in bu girişiminin yalnız **Fransız** nezdinde değil, **İngiltere** nezdinde de olduğunu daha önce açıkladığımız gibi **Ahmet Muhtar Bey**'in mektuplarından anlaşılmaktadır.

Reşid Paşa'nın 3 Rebiülevvel 1260/23 Mart 1844 günlü mektubunda **Guizot** ile olan mülakatını anlatmaktadır. Böyle bir madenin kabulü halinde bütün "*millet-i Islâmiye'den*" uzaklaşacağı (mübadaet), **devletlerin "kuvve-i suriyesi" ancak "efrad-ı milletle hasıl olduğu gibi, onun kadar ve ondan daha ehem ve elzem olan yani devletin cismine ruh mesabesinde bulunan "kuvve-i ma'neviyesi"de mutlaka "heyet-i mecmua-i milletin" muhabbet ve irtibatına bağlı" olduğunu ifade etmiş ve Osmanlı Devleti'nin görüşlerini ve daha önce uzun uzun izah ettiğimiz mazeretlerini tekrarlamıştır.**

Guizot ise, Hristiyan takımının da **Devlet-i Âliyye** tebaasından olması hasebiyle onların da devletlerine ısındırılmasına bakılmasını, **Avrupa**'nın artık böyle şeylere izin vermeyeceğinin iyice bilinmesini, kendilerinin "*ahkâm-ı diniyeye*" karşı olmadıklarını, yalnız bu gibi sebeplerle kan dökülmesine "*efkar-ı zamanîyenin*" razı olamayacağını, gelişmelerden artık sözlü teminatın kâfi gelmeyeceğinin anlaşıldığından "*teminat-ı tahririye*" istidaasına mecbur olduklarını söylemiştir. **Reşid Paşa** mektubunun devamında **Guizot**'nun bu konuda yumuşadığını ifade etmektedir⁹⁰

88. BOA. İrade, MM. 1829, lef 4.

89. Kaynar, a.g.e., s. 564.

90. Kaynar, a.g.e., s. 564-565. Kaynar; "Metternich'in devamlı müdahaleleri ve Gizo'nun Londra ile yaptığı temaslar sonunda Paşa'ya yeni bir teklif yapıldı. Talebedilen taahhüt şu idi "Bundan böyle mürted maddeleri mecburiyet merkezine gelmemek için taraf-ı Devlet-i Âliyye'den esbab-ı lâzimeye teşebbüs buyrulacağına" dair "taahhüt-i

ki, bu tespit belki zahiren doğru olabilir, ama olayların seyri bunun tam tersi bir durumu ortaya koymaktadır. Eğer böyle bir yumuşama varsa, **Reşid Paşa** bunu, **Metternich**'in **Fransa** ve **İngiltere**'nin müşterek hareketlerine katılmamasına hamletmektedir. Buna göre; **Avusturya** Devleti de, bu gibi şeylere razı olamayacağını, hem "*hukuk-ı insaniyeye riayeten ve hem de Devlet-i Âliyye'yi vikayeten*" bu meseleden dolayı daha önce **Bâb- Âli**'ye ihtarda bulunmuş, ancak, **İngiltere** ve **Fransa**'nın talimatı pek şiddetli ve ciddi şekilde "*ahkâm-ı dinîyeye dokunduğundan*" sözkonusu devletlerle müşterek hareket edemeyecektir⁹¹.

Yoğun bir diplomasi faaliyeti ve uzun süren görüşme ve tartışmalardan sonra Osmanlı Hükûmeti "mürted maddesi"ne dair aşağıda yazılı resmî taahhütü vermeye kendini mecbur hissetmiştir:

"Zât-ı Şevketsemat Hazret-i Şahane Düvel-i Fahime ile olan münasebat-ı halisasının hüsn-i vikayesiyle müvedded-i kamile-i mütekabilenin tezyid ve istikrarı niyet-i mahsusa-i daimesindendir. Mürted olan Hristiyan'ın katl ve idamı maddesi fi-mabad vukua getirülmemesine dair esbab-ı müessirenin icrasına tarafı-ı Devlet-i Âliyye'den taahhüt olunur.

*Arif Habib Necib Ali Safvet Mehmet Rifat Rıza Ahmet Fehim
Mustafa Asım Rauf Mehmet Tahir İsmail Zühdü* ⁹².

resmî" istenmekteydi" demektir (Kaynar, a.g.e., s. 565). Kanaatimizce bu ifadeleri itiyatla karşılamak gerekmektedir. Her şeyden önce burada sözü edilen taahhüte uygun şifahî taahhüt zaten verilmişti ve hatta mürted olan şahısların davalarına bakılmadan bunların Dersaadet'e celbleri, bu gibi meselelerin dinî mecburiyet merkezine getirilmemesi için Osmanlı Hükûmeti tarafından ilgililere emredilmişti. İkinci olarak; burada bu meselenin sanki **Fransa** ve **Reşid Paşa** ekseninde halledildiği izlenimi uyanmaktadır. Halbuki mürted meselesinin baş aktörü **İngiltere** ve bu devletin İstanbul Elçisi **Canning**'dir. Bu durumda **Reşid Paşa**'ya doğrudan veya dolaylı olarak böyle bir teklifin yapılması da söz konusu olamazdı. Bu meselenin çözümü **Bab-ı Âli**'de kararlaştırılmıştı. Böylece diplomatik yollardan varılan ve üzerinde az çok bir uzlaşmaya varılan taahhüt metni **Reşid Paşa**'ya da verilmiş olabilir. Neticte itibarıyla; **Reşid Paşa** ve Paris bu meselenin neticelendirici veya yönlendirici unsuru değil, ancak mütemmim cüzü mesabesindedir.

91. Kaynar, a.g.e., s. 567.

92. *BOA. İrade, MM.*, 1830 lef 1. Bu resmî taahhütün üst kısmında "muahharen Meclis-i Hass-ı Vükela kararı üzere **İngiltere** ve **Fransa** elçileri tarafına verilen müzekkerenin aslıdır" derkenarı vardır.

Olayların gelişmesinden ve vesikaların tahlilinden anlaşıldığına göre; **Fransa** ve **İngiltere** ilk önce şifahî, sonra da yazılı olarak istedikleri "*resmî taahhüt ve teminat*" şekli, önceleri "*mürted katli*" maddesinin tamamen terki yönündedir. Ancak, **Osmanlı Devleti**'nin bu teminatı vermeye kendini mecbur hissetmesi ve hatta daha önce açıkladığımız gibi taslak metinlerini hazırlamasına rağmen, son olarak belki vazgeçerler ümidiyle **İngiltere** ve **Fransa** elçilerine "*katl ve idam*" ifadeleri veya "*ifa-i ayn*" yerine "*dinlerinden dolayı*" gibi sözler bahane edilerek bu taahhütteki "*katl ve idam cezasının artık terk edileceği*" taahhütü yerine "*katl ve idam cezasının vukua getirilmemesi için*" gerekenin yapılacağı taahhütü verilmiştir. Böylece Halife'nin Müslüman tebaa ve İslâm milletler nezdindeki itibarı korunmuş olacaktı. Yazılı taahhüt ve teminat almakla da **İngiltere** ve **Fransa**'nın talepleri de yerine getirilmiş oluyordu.

İstenilen taahhüt ve teminat alınınca **Canning**'in *Huzur-ı Hümayûn*'a çıktığını anlıyoruz. **Canning** bu konuda verilen teminatı yeterli görmesine rağmen yine de Padişah'tan şifahî olarak kendisine tebligatta bulunarak anlaşmayı te'kid etmesini istemektedir. Sadriazam'ın ve Hariciye Nâzırı'nın bütün çabalarına rağmen sonunda Padişah'ın huzuruna çıktığını ve de bu şifahî teminatı da aldığı anlaşılmaktadır: "*Abdülmecit bu denli tavizde bulunan ilk Osmanlı Padişahı olduğunu ve tarihî şerefe benim muhatap oluşumdan büyük sevinç duyduğunu söyledi. Ben de Sultan'ın elini öpen ilk elçi olma şerefini bağışlamalarını istedim. "Yo! Yo!" dedi. Dostça elimi sıktı. Böylece bu çapraşık iş sona erdi.*" **Canning** hatıralarında "*mürted maddesi*"nin hallinde hiçbir Türk Nâzırı'ndan yardım görmediğini söylemektedir⁹³.

Osmanlı Devleti mürted vukuunda sair "*muamelat-ı te'dibiyyenin ifasında*" gereken tedbirlere başvurusu halinde, buna diğer devletler müdahale etmeyecekti. Bu karar hem İstanbul'da bulunan taraf devletlerin elçilerine, hem de, **Osmanlı Devleti**'nin **Avrupa**'da bulunan elçilerine (Londra, Paris, Viyana, Berlin) bildirilmiştir.

93. Poole, a.g.e., s. 87-88.

Bu konu ile alakalı **Avrupa** kaynaklı son bilgiler **Reşid Paşa** ve Paris merkezli olup 28 Rebiülevvel 1260/17 Nisan 1844 günlü mektuptur. Mektup'tan anladığımıza göre; **Reşid Paşa**; "*taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'den te'min-i tahriri ita buyrulduğunu*" **Fransa** Dışişleri Bakanı **Guizot**'dan öğrenmiştir. Bab-ı Âli'nin bu gelişmeden **Reşid Paşa**'yı haberdâr etmesi çok daha sonradır. Bu durum, Osmanlı Hariciye'sinin bilgi akışının **Avrupa** Devletlerine nispetle ne kadar yavaş olduğunu göstermektedir. Hele kendisinin hayatiyetini ilgilendiren, hakimiyet ve iç hukukuna doğrudan müdahale demek olan böyle bir meselede, bu eksiklik açıkca kendini belli etmektedir.

Guizot'nun verdiği bilgilere göre; **Canning** gibi **Borkine** de *Huzur-ı Hümayûn'a* kabul edilmiştir. **Reşid Paşa**, bu son mülakatında, bu hususun **Osmanlı Devleti**'ni tarif kabul etmez derecede müşkil duruma düşürdüğünü, sonunda "*sefk-i dema maddesinin defi kaziyyesi*"nin de devletlerin istediği şekilde neticelendiğini, fakat bu gibi "*ahkâm-ı şer'îyye ve efkar-ı İslâmiyeye*" dokunur durumlarda Saltanat-ı Seniyye'nin düşeceği nazik mevkiinin sözkonusu devletlerce inkarının mümkün olmadığına göre; mürted maddesinin "*icra-yı ceza-i şer'îsi*" merkezine gelmemesi için sair "*muamelat-ı te'dibiyenin icrasında Devlet-i Âliyye'nin "istiklal-i âlisi*" gereği kendi bildiği ve istediği gibi hareket edeceğinin taraflarca kabul edilmesinden şüphesi olmadığını beyan etmiştir.

Reşid Paşa'nın istikbale yönelik yerinde bir uyarısı da dikkati çekmektedir. Her ne kadar Paris canibi şimdilik alınacak tedbirlerin teferruatı konusunda bir şey demiyorsa da; "*iş bir mürted maddesinin imkan-ı şer'îsi olmadığı kerreren ve merreren beyan olunmuş iken yine mesağ ve çaresi bulundu diyerek velhasıl bu kaziyeyi emsal ittihaz eyleyerek ilerüde ba'zı bu misülli şeylerde bu dahi efkar-ı umumiyeye dokunmaktadır. Ve şu mahzuru ve bu mazarratı vardır yollu **Avrupa**lu'nun iddia ve isti'daya kalkışmaları mülahazadan gayri baîd olmakta*" olduğundan **Bâb-ı Âli**'nin gerekli çalışmaları yapmasını, kendisinin de üzerine düşeni yapacağını bil-

dirmektedir⁹⁴. Daha sonraki yıllarda Avrupa devletleri, Reşid Paşa'nın tahmin ettiği gibi gerek gayrimüslim tebaa hakkında ve gerekse başka hususlarda Osmanlı Devleti'nin içte ve dıştaki hakimiyetine müdahale edici taleplerde bulunacak ve Osmanlı Devleti de bu talepleri kabul etmek zorunda kalacaktır. Böylece, açılan kapıdan iktisadi, içtimaî, siyasî imtiyazlar kolaylıkla girecek ve Osmanlı Devleti ile beraber, "nevi şahsına münhasır" cemiyet yapısı da alt üst olacaktır.

Netice:

Bu konuya son vermeden önce verilen bu taahhütün katli idam cezasının doğrudan terki anlamına gelmediğini hatırlatmakta fayda vardır. İkinci olarak da bu taahhütün ne zaman verildiği meselesini ortaya koymak icap etmektedir. Bazı araştırmalara göre bu taahhüt 21 Mart 1844 günü yazılı olarak Bâb-ı Âli tarafından Canning'e verilmiştir. Bu taahhüte göre; "*halen ve gelecekte, önce Müslüman olup sonra da irtidad erden bir Hristiyan'ın idam edilmemesi için, Sultan'ın lütfuyla Büyük Devletlerle olan ilişkileri daha samimi kılmak üzere etkili tedbirler*" alınacaktır⁹⁵. Ancak, daha önce işaret ettiğimiz gibi, Gurre (1) rebiülevvel 1260/21 Mart 1844 günlü bu taahhüt⁹⁶, "*katli*" ifadesi sebebiyle Canning ve hatta Borkine tarafından kabul görmeyince yeni bir taahhüt metni hazırlanarak elçilere verilmiştir⁹⁷. Elçilerin tebellüğ edeceklerine dair kararlarından sonra da Padişah'ın iradesine müracaat edilmiştir. Bu taahhüt metninin uygunluğuna dair irade-i seniyyede tarih kaydı yoktur. Buna rağmen bu taahhütün 21 Mart 1844 günü verilmiş olması ihtimali yoktur. Zira elçilikler ile Bâb-ı Âli arasında cereyan eden görüşme ve yazışmalar ve bunların değerlendirilmesi ve de, aynı konu ile lakalı olarak bir günde iki iradenin sadır olması güçtür. Bu durumda mürted maddesine dair taahhütün verilmesine dair irade-i seniyye 21 Mart 1844 gününden sonra olmalıdır.

94. Kaynar, a.g.e., s. 568-569.

95. Bozkurt, a.g.e., s. 130.

96. BOA. Irade, MM. 1830 lef. 2.

97. BOA. Irade, MM., 1830 lef 1.

Üçüncü olarak bu taahhütün verilmesinde Selanik vak'asının neticelendirici rol oynadığı ve hatta **Avrupa** devletlerinin bu son olay üzerine yazılı taahhüt konusunda ısrarlarını ve baskılarını arttırdıkları şekildeki açıklamalar⁹⁸ da tadile muhtaçtır. Halbuki, **Osmanlı Devleti** Selanik olayından telaşa kapılmışsa da **Avrupa** Devletleri bu olaydan hiç bahsetmemişler, daha doğrusu ilgilenmemişlerdir. Çünkü, **Fransa** ve **İngiltere**'nin ilgilendiği sadece, önceden de Hristiyan olan mürtedlerdir. Selanik'te ise icra edilen mürted maddesinin muhatabı bir Hristiyan değil, daha önce izah edildiği gibi, sarhoş halde iken Allah'a küfrettiği için irtidadını hükmedilen bir şahısdır⁹⁹. Nitekim, bu mesele ile alakalı olarak, daha sonraki bir tarihe ait bir olayda da Selanik vakasından bahsedilmemektedir. 26 Ocak 1856 tarihinde **Lord Stratford Canning**, Bab-ı Âli'ye gönderdiği bir notada- ki bu sefer din değiştirenlere (eskiden Hristiyan olmayan Müslümanlar'a) ölüm cezasının uygulanmaması için taahhüt istemiştir. **Canning** bu notasında; 1843'te bir Ermeni'nin ve Bursa'da bir başkasının irtidad sebebiyle idam edilmesinin üzerinden yıllar geçtiğini, ama Padişah'ın sözünde durmadığını, **İngiltere** ve **Fransa** Elçileri'nin, Sultan'ın din değiştiren Hristiyan tebaalarını koruma sorumluluğunun duyduklarını belirtiyorlardı¹⁰⁰. Şimdi sıra eski dinleri ne olursa olsun, yeni din olarak Hristiyanlığı seçenlerin himayesine gelmişti.

Bu gelişmeler devam ederken sonra **Osmanlı Devleti** mezhep ve din değiştirmeler konusunda çok dikkatli davranacak ve bu gibi durumlarda **Avrupa**'nın dikkat ve baskısını üzerine çekmemek için titiz bir inceleme yapacaktır. Buna misal olmak üzere Selanik eyaleti Yenişehir kazası'na bağlı Etilaki Köyü sakinlerinden bir çoğunun Müslümanlığı kabul etmesi üzerine Metropolit'in şikayette bulunduğunu görüyoruz. Bu şikayet üzerine Selanik Müşiri'ne 27 Cemaziyelahir 1261/6 Mayıs 1845 tarihinde yazılan bir kaimede bu olayın araştırılması istenmektedir¹⁰¹. Bu titizlik sadece Müs-

98. Bozkurt , a.g.e., s. 130.

99. *BOA. A. DVN. MHM.* 1/22.

100. Bozkurt, a.g.e., s. 132. Burada Selanik olayından söz edilmediği açıkça görülmektedir.

101. *BOA. A. MKT. MVL.* 1/64.

lûmanlığı seçenler konusunda değil, Hristiyanların mezhep değiştirmelerinde de gösterilmektedir. Mesela; Antakya ve civarındaki Ermeni, Katolik ve diğer bazı milletlerin mezhep değiştirmelerine mani olunmasına dair Halep Valisi ve Antakya naibine bir fermanın gönderilmesi¹⁰² bu konudaki çok sayıda vesikadan sadece birisidir.

Mürted maddesine dair taahhütün verilmesinden çok kısa bir zaman sonra Hristiyanların mezhep değiştirmelerini yasaklayan ferman da kaldırılacaktır¹⁰³.

Daha sonraki senelerde **Osmanlı Devleti** devletlerarası münasebetlerde daha başka meselelerle gündeme gelecektir. Bu meselelerin başında "*makamat-ı mübareke*" ve "*Macar Mülteciler*" meselesi olup mürted meselesini nispeten gündemden düşürecektir. Hatta "*Macar Mülteciler*" konusu, mürted maddesi yüzünden **Osmanlı Devleti** aleyhine oluşan olumsuz havayı geçici de olsa hafifletmiştir diyebiliriz. Bu olayda **Osmanlı Devleti** sadece hürriyet isteyen bu insanları sınırlarını açarak, kendi tarihî geleneklerinin icablarını yerine getirirken aynı zamanda da **Avrupa**'ya "*civilisation*" ve "*insaniyet*" konusunda ne kadar kararlı olduğunu gösteriyordu. Böylece **Avrupa** ve özellikle de İngiliz kamuoyu **Osmanlı Devleti** lehine dönüyordu.

Nitekim bu konuda Ahmed Cevdet Paşa "... *Müslümanların ahkâm-ı kur'aniyyeye ittibâ'en hristiyan mültecileri kabûl ve himâye etmeleri hürriyet ve serbestî dâ'iyesinde bulunan Avrupa ahâlîsine ol mertebe te'sir eyledi ki o esnâda Paris ve Londra sokaklarında frenkler bir fesli görseler: "Yaşasın Türkler" diyerek gelip öperler ve iltifat derlerdi. ... Ba'de bu'din vuku'a gelen Kırım muhârebesinde ingilizler ile fransızların ve anlara tebe'en Sardanya'luların Devlet-i aliyye'ye imdâd etmeleri işte bu mülteci*

102. BOA. A. DVN. 6/3. Bu fermanın tarihi 6 Cemaziyelahir 1260/23 Haziran 1844'tür.

103. Bozkurt, a.g.e., s. 131. Bu fermanın kaldırılışı dolayısıyla İngiliz Elçisi'nin söylediği ifade edilen "*Avrupa'da kalmak isterseniz, din yüzünden kan akıtmaya son veriniz*" sözleri ile Rıfat Paşa'nın mukabil cevabı, Bozkurt'un belirttiği olayla alakalı değil, mürted maddesi (Bilecik Hadisesi) ile alakalıdır. Ayrıca bk. Engelhard, a.g.e., s. 88.

mes'elesinde osmanlıların Avrupa'ca kazanmış oldukları şân u i'tibârdan nâşidir"¹⁰⁴ demektedir. Ancak bu geçici itibar Osmanlı Devleti'nin istikbalde kaybedeceği itibar ve vereceği hukukî tavizler yanında bir hiç mesabesinde kalacaktır. Zira "**Macar Mülteciler**" meselesi veya daha geniş anlamıyla "**1848 Avrupa İhtilâl Hareketleri**" Osmanlı Devlet ve millet sistemi üzerinde kısa vadede etkili olmamakla beraber, diplomatik anlamda epey baş ağrısına sebep olacaktır¹⁰⁵.

Macar mültecileri probleminin nispeten Osmanlı Devleti'nin istediği şekilde halledilmesi Rusya'nın hiç hoşuna gitmeyecek ve ileride Osmanlı Devleti ile hesaplaşmak için fırsat kollayacak ve nihayet "Kırım Harbi'nin çıkmasına sebep olacaktır.

Ne var ki, Kırım Harbi daha diplomatik anlamda neticelenmeden bu sefer yine mürted meselesinin gündeme geldiğini görüyoruz. Bu sefer mesele, Müslüman olarak doğmuş ve sonradan Hristiyanlığı kabul etmiş şahısların öldürülmelerinin men'i idi. Bunun için 5 Eylül 1855'de "**Dinî Hürriyetseverler**" adlı derneğin üyeleri, **İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya** hükümdarlarına ve diğer Hristiyan devletlerin başkanlarına başvurarak "**mürtedin katlinin**" önlenmesini istediler. **Lord Stratford**'un bu faaliyet içinde de yoğun olarak bulunduğu muhakkaktır. Nitekim O, hükümetinden aldığı talimatla kaleme aldığı notada "**Sultan'ın hiçbir vatandaşı, dinî inancı yüzünden cezalandırılmayacaktır**" ta-

104. Cevdet Paşa, **Tezakir 40- Tetimme**, Yay. Cavid BAYSUN, Ankara 1991, s. 28-29. Ayrıca bk. Cevdet Paşa **Tezâkir 1-12**, Yay. Cavid BAYSUN, Ankara 1991, s. 12; Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi V. Cilt Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), Ankara 1983, s. 213-217. Karal'ın belirttiği gibi Osmanlı Devleti konu ile alakalı olarak Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin görüşlerini belirten bir rapor neşretti. Bu rapor Fransa ve İngiltere'de memnuniyetle karşılandı. "**O kadar ki, Londra'da Türk elçisi Mozorus Paşa'ya sokakta raslıyan İngiliz gençleri, atları sökerek sefarethaneye kadar arabasını kendileri çektiler.**" (Karal, a.g.e., s. 217; Fahir ARMAOĞLU, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), s. 158-164). Kanaatimizce, Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı takınılan bu olumlu tavır değişikliği, Osmanlı Devleti'nin "Mülteciler Meselesi"ndeki "insanî" tutumundan kaynaklandığı kadar, İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ilişkilerindeki karşılıklı çıkarların da bir göstergesi idi. Bu tavır değişikliği ile, Osmanlı Devleti'ne destekten ziyade, Avusturya ve Rusya'ya gözdağı verilmek isteniyordu.

105. Armaoğlu, a.g.e., s. 158-164.

ahhütünü istiyordu. Bu arada sözkonusu devletler 1844'de verilen taahhütü hatırlatıyorlardı. Osmanlı Devleti yetkililerinin, daha önceki olaylarda ileri sürdükleri mazeretleri ileri sürdükleri ve bizim daha önce açıkladığımız sözlere benzer cevaplar verdikleri anlaşılmaktadır. Hatta bu isteğin 1855 senesinden daha evvel dile getirildiği, "*Müslümanların dinden çıkmakta ve Hristiyanlığı kabul etmekte serbest olduklarını ilân olduklarını ilân edici bir emirname yayınlamasını empoze etmek isteyen İngiltere'ye karşı Hükümet 1854'de*" 1844 yılında verdiği cevabın aynısını verdiği de ifade edilmektedir. Bu konu ile alakalı olarak Âli Paşa, "*Padişah böyle bir teklife boyun eğecek olursa, ulusun ruhani başkanı olmaktan çıkar ve hükümdarlığı da uzun sürmez. Size ancak diplomatik yolla, Müslümanlıktan çıkanlara karşı idam cezası verilmeyeceğini vaat edebiliriz; fakat bunu bir hukukî, yazılı kural şekline dökersek halkı ayaklanmaya sevkeder ve ulema arasında zaptedemeyeceğimiz bir patlamaya sebebiyet veririz.*"¹⁰⁶ şeklinde verdiği cevap daha önceki mürted hadiselerinde verilen cevapların bir tekrarı olduğu ve Osmanlı diplomasisindeki kararlılığı göstermektedir.

Lord Stratford'un istediği "*Hristiyan olan Müslümanların*" öldürülmemeleri taahhütünün bütün baskılara rağmen verilmediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında "katl ve idam" cezasının da uygulanmadığı anlaşılmaktadır¹⁰⁷. Zaten Islahat Fermanı ile bu durum açıklığa kavuşacaktır. Daha sonraki senelere ait olmakla birlikte mürtedlere verilen "katl ve idam" cezasından vazgeçildiği veya uygulanmadığına gösteren bir hadise de Rusya'dan gelip ihtida eden ve sonra da mürted olan şahıslar ve bunlar hakkında yapılan uygulama olup, bu çalışmanın başlarında anlatılmıştı.

Kırım Harbi sonrasında tekrar gündeme gelen bu mesele, şüphesiz bizim "Islahat Fermanı" olarak bildiğimiz fermanın hazırlanması ve Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni bu konuda devletlerarası bir kayıt altına almak çabasının bir uzantısı idi. Bu devri anlatan Engelhard, kendi devletinin yaptığı baskılardan hiç

106. Engelhard, a.g.e., s. 88.

107. Bozkurt, a.g.e., s. 131-133.

söz etmeksizin İngiltere Elçisi'nin isteklerini zamansız ve yersiz bulmaktadır. Engelhard'a göre; "Ateşli İngiliz diplomatı neşteri tam yerine vurmak istiyordu. ... yasaların dayandığı katı dinsel ilkeleri kaldırmak isterken halkın tepkisini göz önünde tutmadığı gibi batılı monarşilerden çoğunda ve özellikle bizzat kendi ülkesinde yasaların getirdiği kısıtlamaları unutuluyordu. ... İngiltere'de bir Yahudi'nin milletvekili seçilmesine cevaz verilmiş midir? Dinsizler Parlamento dışı bırakılmamış mıdır? ... Fransa ve Avusturya bu sert talebe taraftar değildi ve İngilizleri yumuşatmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Paris ve Viyana kabineleri, din hürriyetinin İslâm dünyasında verimli ve lehte sonuçlanacağına inanmıyordu. Onların nazarında Hristiyanlık propagandası pek etkili olamazdı. ... Yapılacak olan en akıllıca iş Müslümanlıktan çıkanların hayatının korunması yolundaki vaatlerin tutulmasını sağlamaktı."¹⁰⁸ Nitekim 1855 Viyana konferansında "Avusturya, Büyük Britanya ve Türkiye arasında, Hristiyan tebaalar lehine uzlaşmalara varılacağı" konusunda anlaşmaya varıldı. Buna göre, "Türkiye'de bütün din ve mezheplerin serbest olduğu, gereklerini icrada asla kimsenin rahatsız edilmeyeceği ve inancından dönmek zorunda bırakılmayacağı" her iki tarafı da tatmin eden bir formül olarak görülmüştü¹⁰⁹.

Bu konuda "Islahat Fermanı"nda yer alan "*b'il-cümle hukuk-ı hükûmette teba'a-i gayr-ı müslime ehl-i islâm ile müsavi add olunması*" ifadesi üzerine Fransız, Avusturya ve İngiliz elçileri bile istediklerinin çok ötesinde bir netice elde ettiklerini ifade etmişler ve bu arada kendi aralarındaki nüfuz yarışını da ihmal etmemişlerdir. Bu elçilerin daha önceki Osmanlı nâzırlarının "*her hususta tas'ib-i maslahat*" ettikleri halde; "*İşte vükelây-ı hâzıra matlup ve me'mulümüzün ötesine geçtiler*" şeklinde konuşmuşlar da ifade edilmektedir. Hatta Fransız Elçisi'nin, Osmanlı Devleti'nin bu kadar fedakarlık edeceğini beklemediklerin, İngiliz Elçisi'nin ileri sürdüğü bütün istekleri kabul ettiğini, halbuki Osmanlı Devleti vükelâsının

108. A.g.e., s. 89-90.

109. Aynı yer. "Osmanlı Padişahı'nın bağımsızlık ve egemenlik haklarına dokunulmaksızın, Hristiyan tebaanın hakları vurgulanmaktaydı" (Armaoğlu, a.g.e. s. 250).

biraz daha dayanmış olması halinde, kendisinin onlara yardım edecek olduğunu söylemiştir. Bu gibi ithamlara karşılık İngiliz Elçisi de zaman zaman kendisini savunmak zorunda kalmış, fermanın hazırlanmasına çalışıldığı sıralarda Âli Paşa'nın; fermana konan hükümleri Osmanlı Devleti'nin devamı için gerekli gördüğünü söyleyerek ve kendisinin yabancı olduğunu, İmparatorluğun ihtiyaçlarını Âli Paşa kadar takdir edemeyeceğini ileri sürerek kendisine yapılan isnatlardan kurtulmak istemiştir¹¹⁰. Bu olayı değerlendiren Ahmed Cevdet Paşa'ya göre; Fransız elçisinin bu gayreti Müslümanların gayz ve kinini Canning üzerine çekmek içindir. Çünkü Canning'in bütün çabası Hristiyan teb'a hakkında elde edeceği imtiyazla, onları İngiltere tarafına celb etmek istiyordu. Bu ise Fransız menfaatleri açısından hiç de iyi değildi. Mürted maddesinde de İngiltere hep Fransa'nın önünde olmuştur. Bu olayda da komisyonda diğerlerine örnek olmuş ve her meselede ön-ayak olmayı sürdürmüştü. Şimdi ise, senelerden beri uğraştığı hususatı fazlasıyla elde ediyordu¹¹¹.

Nitekim bu hususa Lord Stratford Canning'in hatıralarını değerlendiren çalışmada da işaret edilmektedir. Islahat hattında yer alan dinî hürriyetler ve haklarla alakalı "hemen her satırda Lord Stratford'un kaleminin izleri görülür" denmektedir. Yine devamla bu belgenin O'nun meslek hayatının bir toplamı olduğu ve Türkiye'de adil bir idare kurulabilmesi için gösterdiği gayretlerin doğru olduğu ifade edilmektedir. "1856 Fermanı mürted maddesinin amansız takipçisi Canning'in meslek hayatının bir dönem noktası hatta hasat anıdır" denilerek, bu fermanla vaad edilen hususların yerine getirilmesi için mutlaka dışarıdan bir baskıya ihtiyaç duyulacağı kanaatini taşıyan Canning'in, bu düşüncesinde yalnız kalacağını da anladığı bilinmektedir. Nitekim Paris Antlaşması'nda bu konuda bir mutabakat sağlanamamıştır¹¹². Buna rağmen Avrupa'nın

110. Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt, Islahat Fermanı Devri 1856-1861*, Ankara 1976, s. 11.

111. Aynı yer.

112. Poole, a.g.e., s. 168-169.

baskısı Osmanlı Devleti üzerinde gün geçtikçe yoğunlaşacak ve ister kendi arzusu ile isterse baskıyla olsun geleneksel hukuk, millet ve din anlayışından koparak yeni bir dünya nizamı içinde yerini almaya çalışacaktır. Bütün gelişmeler ve maddeler birlikte değerlendirildiği takdirde Islahat Fermanı'nın; "*yabancı devletlerin hazırladığı ve Bâb-ı âli'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programı*" olduğu anlaşılır. "*Osmanlı Devleti, bu fermanı kendiliğinden ilân ettiğini dünyaya açıklamakla, hükümranlık haklarını yalnız şekil yönünden kurtarmış oluyordu. Gerçekte ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun hristiyan tebaasının refahını düşünmek ve bu hususta gereken kararları almak Avrupa büyük devletlerinin eline geçmiş idi*"¹¹³.

Mürted maddesindeki terk veya tehir, buna bağlı olarak gelişen diğer değişme ve gelişmeler Osmanlı İslâm cemiyetinde laik düşüncenin gelişmesine katkıda bulunduğu gibi, Avrupa'dan gördüğü tazyik yüzünde de batıdan gelecek telkin, tavsiye ve uyarılara hep şüpheyle bakmayı da beraberinde getirecektir. Değerli bir mütefekkirimizin deyimiyle "serbest kültür değişmesi" anlayışından "mecburi kültür değişmesi"¹¹⁴ anlayışına geçişimiz, sancılara sebep olacaktır. Bu ikincisinde görülen değişme olmayıp, doğrudan değiştirme ve zorlama olduğu cemiyet tarafından hissedilecek ve peşin olarak tepkiyle karşılanacaktır. Hatta bu kültür değişmeleri medeniyet değiştirme ve başka din medeniyete girme şeklinde anlaşılacak ve daha sonraları Türk cemiyetinde görülen yöneten/yönetilen, aydın/halk kopukluğunun sebebi olacaktır. Mürted maddesi ile beraber gelişen diğer dinî haklar ve eşitliklerin kabul ve teslimi yine geleneksel Osmanlı millet ve din anlayışında da büyük ve köklü değişiklikler meydana getirecektir. Bu değişiklikler Meşrutiyet ve "ittihad-ı anasır" mefkuresine rağmen çok dinli ve çok milletli Osmanlı Devleti'nin mukadder akibetini değiştirmeyecektir.

113. Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, s. 250. Islahat Fermanı'nda yer alan bu konuya ait hükümler ve bu hükümlerin tahlili için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi VI.*, s. 1-27.

114. Geniş bilgi için bk; Mümtaz TURHAN, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1969.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında dış baskılarla mürted cezasının "*katl ve idam*" şeklinde uygulanmadığı anlaşılıyor. Hızla batılılaşan bir devletin, batılı devletlerin hukuk anlayışlarını da kabulleneceği bir vakı'adır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile teminat altına alınan "din, vicdan, inanç, fikir hürriyeti"ni Türk Devleti'nin de kabul etmesi kaçınılmazdı. Bu aynı zamanda laik hukuk anlayışının da temel ilkeleri idi. Bunu kabul edip, uygulamak; siyasî sınırlar içinde toprak esasına dayalı vatandaşlık anlayışını benimseyen Türkiye Cumhuriyeti kadroları tarafından gerçekleştirilecektir.

Ermeni Evakim'in mürted olduğuna dair İstanbul Mahkemesi tarafından verilen ilam (BOA. İrade, MM. 1825 lef-3)

معرض على وليت عبد الله

اشهر و ربوط اولوب سندنا بقدريني بيب الميزدالي سكرتير محرم اكرامك كبرى سكرتير كون تا ريخيد مزه و حاج محمد و باش
 محكمسى باى در رسين كرم و ذوى ال حضورون الحيسن باؤف افندي و عيدينيك مهر مهور امور اعلمده مسطر الاسم ارفى لفظه
 و غير مبره اضا فندان اولم و لا غنى هم و نيك محكمه مذكوره ده مجلس شيخ خيصر حاقق و بالغ اولدني صالده بيتج بالقرية
 تبرى و ايتيان كلتئين شهنا و نين ايروب و ين اسكالى قول و طبيبده اسمي محمد سميه اولدني محكمه مذكوره محضر نندن بره
 عدل و مقبول الشهاده و ايدو كلوى اخبار اوتان اكلج يوسف بن محمد و محمد حرج بن شها ترميد برنج ايتدا و
 اولم العيتا و بالتد قاعلى اسكادون بر جمع بر له مرتد اولوب بالدفقات شهيدى كشف و اوهال اولدو قه قبول ايميد اولد
 اصرا ايتكله مود جيجر و تد مسفورك شرعى قاعلى تا دم كلدى استنبول محكمه سندن حضور عيدينه علم اولدى اولكون

فى اليوم الثالث عشر من جيب الفود سنه و عشرين و مائتين و الف

و ع

Mürted Ermeni Evakim hakkında verilen karar
(BOA. İrade, MM. 1825 lef-1)

ارضى طلاق سندہ وجرندہ می اضافندہ اولکم نام ذمی بلکہ بکوزاللی سکرتسی حکم الخامن حضوره عرشه عمال وایغ اوردی
 جمع اربابہ باطلہ ودرتبری وانباء کلکتہ سترایندہ ایوب ودرہ اسلای قبول وطلبہ اسمی کوشمہ اوشیکہ بورضه مرتوم الصبار
 باللہ الی سلامہ درجوع بلکہ مرتو اولوبہ بالدفعت شہسی کشف اومال اولدوق قبول ایسب اربا وین اصدا ایتکلا بویجی
 مرتو سفورک سترعا فتلی لازم کلدیکی نضیمہ سنایبول باب محکومتہ وریلاہ اعلام سترعی کبغضاص وکلادہ لدی القراء
 موسوم برکے ذمی مجلس والار جلیلا بلکہ اربا ورتو صدرہ ایدیکی حالک حکم سترعی مویجی قتل واعلم اولدوقی کوزنه افادہ
 اولدوقضوکلہ بیداصدری نصیرک بوجیبہ اعلام بونا قیر قتل واعلمی مضمونی خاکبای لکدرہ خضه سترایندہ بالاسنیدہ ارباب
 لازم کلادہ ورتو عالینک اصدری مبدل وکلان ذکر فلسج ارفقی محال واعلم عالمی بویجی اربو قتل مدخضه ودر اولادہ

ایضا

Osmanlı Hükûmeti'nin mürted maddesi ile ilgili olarak vermeyi düşündüğü ilk taahhüd (BOA. İrade. MM. 1830 lef-2)

توقیر المصلحین و اولی الامر من بعدہ انظروا فی الامر
الذی فی ید الی ایام الیوم مذکورہ

ذات شوکتنا حضرت شاهانہ دول قیما اہم اولاد مناسبات خاصہ سبک حسبہ وقایہ سبب لودتہ کالہ تقابلہ نیک نیر
واستفادہ فیہ فیضہ زبیر سیر و برتر اولادہ فرشتانک قلی مارہ سی فیانہ وقوعہ کور لاسہ فیضہ زرا تاسیہ
نور نیک اجلاسہ طرف دولتیکہ و برترتہ توبہ اولور افکار خارہ و حسبہ نیان شفقہ حضرتہ بدو کارہ از فیضہ کانیہ
صوفی علی سایہ از عوامہ حضرتہ یار شکرہ نان نکتہ سزاقت اور تکران کسار فرشتاہ تبہ سبک رضی صیانت و فی کابری
کابریہ بیضا ایسہ فیضہ ایسہ رکتہ اولور حضرتہ لہ اشاہ اولیادہ اشارہ زبیرتہ بیادرتہ قلندک (A) اولور

توقیر المصلحین و اولی الامر من بعدہ انظروا فی الامر
الذی فی ید الی ایام الیوم مذکورہ

Osmanlı Hükûmeti'nin mürted maddesi ile ilgili olarak vermeyi düşündüğü ikinci taahhüd (BOA. İrade. MM. 1828 lef-3)

تقدیر سفایا طرفیته قسریا استیغابده
سور سور بک عبارت سیده

سلمانیه ارتداد ایندی ک قتل و قوه کتور لسه تخیرده نیاک ال مورت اسبابه نشین اولدیمن دولت علیه نفع ابر وانی
سلفنسیه مرتزق قتل اولمش دولت علیه بونوره بیج هر سبنا نریک و ندرتده طولا ک قهر اعلان و رشیک و رسن اعلان
تقدیر و کله

